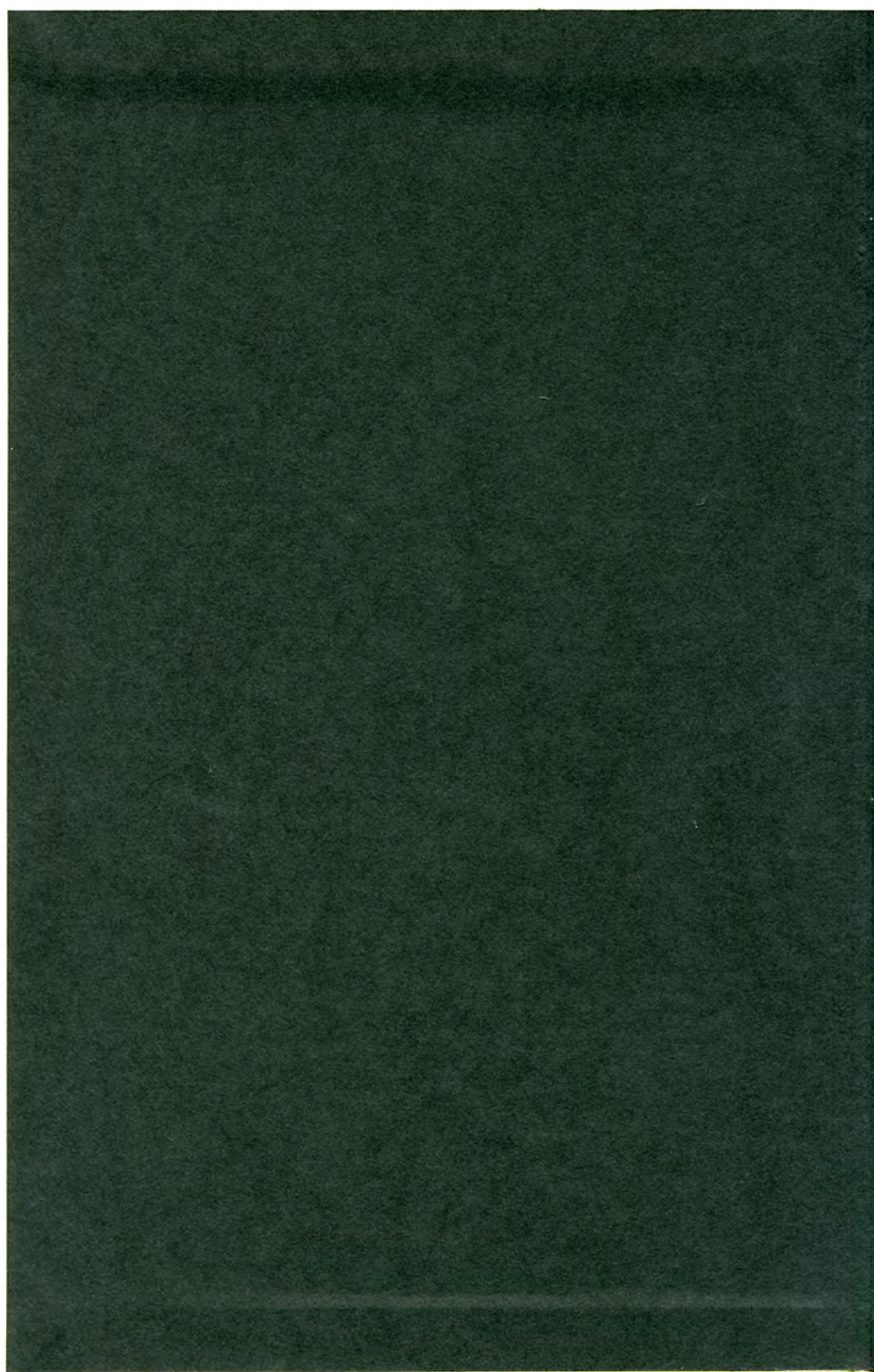
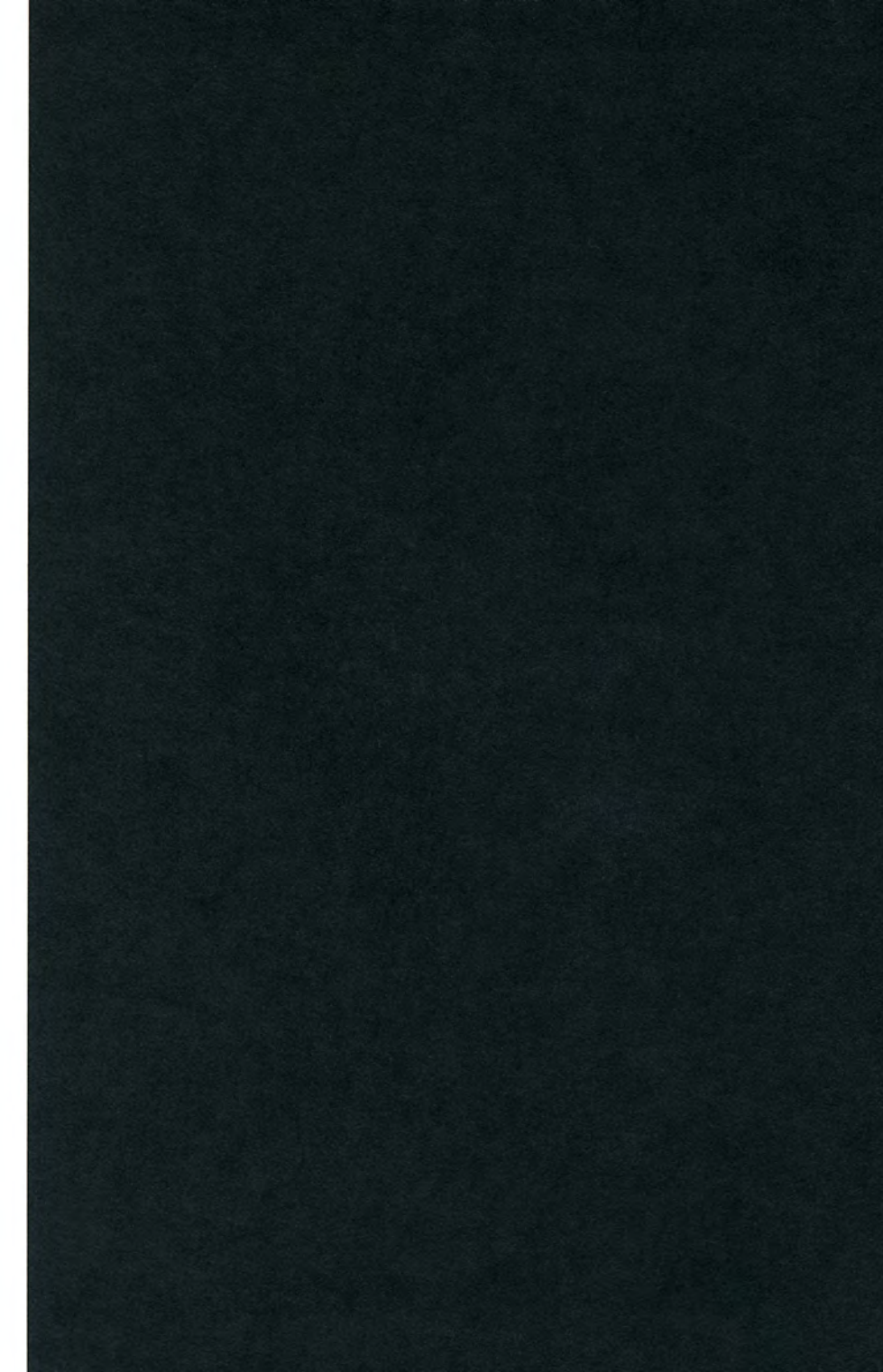

Kulturen 1996

Intill
Paradislyckan

Kulturen 1996

Intill

Paradislyckan

KULTUREN 1996
EN ÅRSBOK TILL MEDLEMMARNA
AV KULTURHISTORISKA FÖRENINGEN
FÖR SÖDRA SVERIGE

Bilden på omslaget: En kaffekopp som tillhört Emilie Thomander, på koppen texten »Emelies oförsiktighet godtgöres« och på fatet »Till den lilla tåren«. КМ 44 677:2. Predikningar och nattwardstal af Joh Henr Thomander, Malmö 1829. Privat ägo.

Ansvarig utgivare: Margareta Alin
Huvudredaktör: Anders Jansson
Redaktion: Britta Hammar, Jan Mark
Foto: Lars Westrup om ej annat angives
Form: Christer Strandberg
Upplaga: 22 000 ex
Typsnitt: Berling
Tryck: BTJ Tryck AB, Lund
Repro: Färghuset AB, Landskrona
Papper: Inlagan Linné, för- och eftersättsblad Colorit,
omslag Countryside
ISSN 0454-5915

Innehåll

MARGARETA ALIN	7	<i>Inledning</i>
ANDERS JANSSON	11	<i>Johan Henrik Thomander Ett liv, en familj.</i>
ANDERS JANSSON	17	<i>En man med huvud, hjärta, saktmod och fasthet.</i>
EVA LIS BJURMAN	33	<i>Emilie. Eller konsten att bli en väluppfostrad flicka.</i>
EVA HELEN ULVROS	51	<i>Emilie Thomander Den gifta kvinnan.</i>
BRITTA HAMMAR	67	<i>Sommarnöje i Sophielund och Ramlösa.</i>
ANIKO WOLF	77	<i>Thomanders tjänstefolk.</i>
MARGARETA GRANMARK	89	<i>»Sand, Tvätt, En flaska olja, Hvetemjöl, Kardemummor, Sill i kagge«.</i>
LARS BJURMAN, JAN MARK	107	<i>På spaning efter en tankevärld som flytt...</i>
PER LYSANDER	121	<i>Hagberg och Thomander</i>
JAN MARK	135	<i>»Var har sin stund att träda upp och gå...«</i>
MAGNUS FLORIN	143	<i>Trädgården, själen, skapelsen.</i>
ANDERS JANSSON	157	<i>Ett hem blir museum.</i>
BRITTA HAMMAR	171	<i>Husets nya kläder</i>
EVA KLANG ERIKSSON	181	<i>Så som i en spegel.</i>
MARGARETA ALIN	189	<i>Kulturen vässar den regionala profilen.</i>
	197	<i>Kulturens verksamhet 1995.</i>
HÅKAN WESTLING	215	<i>Vid invigningen av utställningen Bokkulturen.</i>
	219	<i>Röster om judisk kultur</i>
LOTTE MÖLLER	223	<i>Det är snudd på otroligt!</i>
	229	<i>Sammandrag av 1995 års räkenskaper</i>
	235	<i>Donatorer 1995.</i>

K

MUSEER ERBJUDER tidsresor i varierande form. Genom att utveckla utställningsspråket försöker vi förmedla upplevelser. I England tar man hiss i medeltidens kulturlager och gör rundresor i vikingarnas värld medelst tåg. Upplevelser förmedlas också via visningar, gärna i dramatiserad form. I verkstäder kan man nå känslan genom att pröva praktiskt arbete. Kulturen har just nu valt att göra resor i tid och rum i bokens form. Vi vill tränga djupt in i ett begränsat material samt därifrån peka mot trådar som leder ut i världen.

Ämnesvalen är i tiden. De utgår från vad som är angeläget för nutidsmänniskan. Sålunda aktualiserades 1994 *Världskulturen* utifrån Benkt-Åke Benktsons masksamling. Valet kändes självklart i det »mångkulturella Sverige«. Året efter, 1995, lanserades begreppet *Bokkulturen*. Det var det år då debatten kom igång på allvar kring bokens framtid. Idag när Jane Austen håller på att bli världslitteraturens mest filmatiserade författare efter William Shakespeare sker tidsresan till 1840-talets Lund. Vi går via ett mycket rikt källmaterial in i den mycket privata sfären hos Thomanderska familjen. *Intill Para-*

dislyckan ger en annorlunda bild av hemmet än den sedvanliga. Hittills har litteraturen främst behandlat biskopens oomtvistligt stora gärningar i samhället. Likaså har möbler och inredning varit föremål för forskning. Nu lyftes kvinnoperspektivet fram. I verkligheten befolkades ju hemmet av ett stort antal kvinnor. Emilie, döttrarna, modern, kusinen och allt tjänstefolk.

Artikelförfattarna är hämtade ur olika discipliner. Eva Lis Bjurman, Margareta Granmark, Britta Hammar, Eva Klang Erikson och Anders Jansson är knutna till Kulturen. Eva Helen Ulvros och Aniko Wolf är doktorander vid Historiska institutionen. Från teater-, litteratur- och filmvärlden kommer Lars Bjurman, Magnus Florin, Per Lysander och Jan Mark.

Vi tillåter oss att djupdyka i Thomanders bakgrund. Att för 150 år sedan växa upp som son till en ogift mor samt utifrån de förutsättningarna göra den antagligen mest omfattande »klassresan« i landet, väcker funderingar. Hans osäkerhet kommer tydligt fram i hans kärleksförhållande där rädslan att bli ratad finns. Emilie i sin tur utsätts för stark press av föräldrarna. I rådande kvinnoöverskott tuktas den egensinniga tonåringen till att bli en lagom intellektuell hustru. Det är intressant att följa hur kärleken växer fram utifrån, som det förefaller, ett mer intellektuellt ställningstagande. Kärleken som grund för äktenskap är för oss så självklar i dag. När vi förundrar oss över vissa av våra nya folkgruppers resonemangspartier kan vi vända tillbaka till Emilies brev.

Också hushållet känns dagsaktuellt. Tack vare Emilies intresse för räkenskaper får vi en god inblick och de ger oss en bild av anrättningarna. Det var en nödvändig dygd att ta det växande till vara. Årstidsrytmen känns starkt betonad. Egentligen är det samma ideal vi strävar efter nu.

Pigorna som utförde hushållssysslorna var genom åren många och man anar genom de knapphändiga anteckningarna stor tragik.

Emilie sätter aldrig hushållet som sin främsta dygd. Däremot är hon sin mans medresenär i det intellektuella livet. Vandringen i biblioteket för oss ut i Europa. En undran får sin förklaring, varför blir biskopen vår förste Shakespeareöversättare. I en tid då det var det tyska språket som dominerade lärdomens Lund.

Till sist några funderingar kring vår tidsresa i utställningens form. Hur ska besökarna i Thomanderska hemmet kunna förnimma något av det som tydligt förnimmes i boken? Jag tror att museernas viktigaste uppgift är att ta fram ett dokumentärt material, med vetenskaplig halt, samt vårda sina skatter. Har man gjort detta kan utställningsformen vara mer experimentell och tidspräglad. Så med utgångspunkten från denna bok kommer så småningom individerna att träda fram i det Thomanderska hemmet.

MARGARETA ALIN

Strax efter biskop Thomanders död klipptes hans lockar av och lades i ett glasskrin. Det berättas att barnbarnen vid besök hos mormor på Tuna slott fick niga och »hälsa på morfar«.

Johan Henrik
Thomander.

Ett liv, en familj.

ANDERS JANSSON

SÖNDAGEN DEN 9 JULI 1865 kl halv ett på eftermiddagen avled biskop Johan Henrik Thomander »efter en lefnad af 67 år och 23 dagar«. Det officiella tillkännagivandet räknar upp alla hans titlar och ämbeten: »Konungens Troman Biskopen öfver Lunds Stift Pro-Cancellern för Kongl. Akademien i Lund Commendeuren med Stora Korset af Kongl. Maj:ts Nordstjerne-Orden Commendeuren af Kongl. Danska Dannebrog-Orden En af de Aderton i Svenska Akademien Theologiæ Doctoren«.

Thomander föddes 1798 i Fjälkinge prästgård strax utanför Kristianstad. Hans mor var prostdottern Maria Sophia Thomée och fadern nådärspredikanten Pisarski. Karl Ragnar Gierow har i sin minnesteckning utförligt beskrivit de rättsprocesser som inramade Johan Henriks födelse. Det var mormodern, den myndiga änkeprostinnan Elsa Sophia Thomée som uppfostrade honom. Fyra brev från henne finns bevarade, alla varma och innerliga med inledingar som »Min Ljuva dotterson!» eller »Min Ljuva Johan«. Sin mor hade han mycket lite kontakt med, hon gifte sig 1803 med en invandrad engelsman som liksom Pisarski kom att överge henne. De sista åren av sin levnad bodde hon mestadels hos dottern Agneta och förde en kringflyttande tillvaro i nordvästra Skåne. I en handfull brev möter vi en åldrad kvinna. Hon skriver till »Mitt käraste barn« om sjukdom och fattigdom och undertecknar »Din alltid ömma fast dåliga mor«.

Thomander växte upp i Karlshamn och kom som student till Lund 1812. Parallellt med studierna arbetar han som lärare och under tio år fram till 1826 som informator hos Johan Ulrik Winberg, också i Karlshamn. Han blir sedan docent, undervisar vid prästseminariet i Lund och är 1827-29 informator hos »en av rikets herrar«, Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister. 1831 friar han till Emilie, dotter till brukspatronen Ernst Fredrik Meyer och efter Thomanders utnämning till professor i pastoralteologi 1833 gifter de sig och flyttar i februari 1834

Tuna slott ritat av Helgo Zetterwall, en ståndsmässig bostad för biskop Thomanders förmögna änka, hennes döttrar och svärson. Foto: Lina Jonn 1899.

in i bostaden på Paradisgatan i Lund. Här föds de tre döttrarna Fredrika, Ida och Emma. Hos familjen bor också Thomanders kusin, den föräldralösa Nathalia Thomée. Thomanders nu äldriga mor, av lundaborna kallad »Gumman Bond«, får en tillfällig bostad här under två perioder på 1840-talet. 1850 utnämns Johan Henrik Thomander till domprost i Göteborg och 1856 återvänder familjen till Lund, nu till biskopshuset på Helgonabacken. Det är under denna tid som dottern Fredrika lämnar hemmet och gifter sig med kyrkoherden Josua Colliander.

Efter biskopens död bosätter sig Emilie och flickorna på Tuna slott, Ida med maken Gottfrid Warholm, godsägare och politiker. De förenas alla kring minnet av Johan Henrik Thomander och gör flera donationer i hans namn, studenthem, barnhem och församlingshem. En efter en avlider de, Nathalia 1887, Emilie 1890, Gottfrid 1906 och Emma 1917. Därefter lever Ida ensam i det stora slottet - hon går ur tiden 1932, 95 år gammal.

Gelma
Gerda
Edgar

Josua
Colliander
1822-1895

1858

Fredrika
(Dica)
Catharina
1834-1901

Johan Henrik
Thomander
1798-1865

9. 1834

Christian
Gustaf
Agneta, Nancy
Vilhelmina

Thomas
Bond

1803

Maria
Sophia
Thomée
1776-1851

Magnus
Albrecht Johan
Pisarski
1760-1833

Gottfrid
Warholm
1826-1906

1868

Ida
1837-1934

Emma
Christina
1839-1917

Emilie Louise
Catharine
Meyer
1811-1890

Carl, Edward
Amanda, Nathalie
3 söner döda i
spåå ålder

Ernst
Fredrik
Meyer
1782-1851

1810

Christina
Catharina
Jansson
1791-1870

LITTERATUR

- Ahnfelt, Arvid. *Tankar och löjen*. Stockholm 1876.
- Algård, Nils. *Johan Henrik Thomander* Uppsala 1924.
- Gierow, Karl Ragnar. *Johan Henrik Thomander* Stockholm 1975.
- Hammar, Britta. *Lunds första dam och modet*. Kulturen 1979.
- Jansson, Anders. *Biskop Thomanders hem*. Lund 1979.
- Karlsson, William. *Bokbandets historia illustrerad i Thomanderska biblioteket på Kulturen*. Kulturen 1937.
- Karlsson, William. *Thomanderska huset*. Kulturen 1946.
- Karlsson, William. *Johan Henrik Thomanders biskopskors*. Kulturen 1950.
- Karlsson, William. *Ett lundensiskt professorshem*. Kulturen 1956.
- Rektor Gustaf Anderssons brevväxling*, utg av Bert Möller Lund 1940.
- Thomée, Inga. *Släkten Thomaëus*. Stockholm 1953.
- Åstrand, Barbro. *Klockor i det Thomanderska hemmet*. Kulturen 1978.
- Österlin, Lars. *Thomanders kyrkogärning*. Stockholm 1960.
- Österlin, Lars. *Johan Henrik Thomander och hans tid*. Kulturen 1978.
- Österlin, Lars. *Lundensiska kulturperspektiv*. Vetenskapssocieteten i Lund 1979.

Illustrationen sidan 14-15: Rie Hägerdal

En man med
huvud, hjärta,
saktmod och
fasthet.

ANDERS JANSSON

EN DAG I BÖRJAN AV MARS 1832 vandrar Johan Henrik Thomander den 1 1/2 fjärdingsväg långa sträckan till Knästorp öster om Lund. Han är 34 år gammal, adjunkt vid universitet och sedan tre månader tillbaka förlovad med Emilie Meyer. I Knästorp träffar han gode vännen Paul Ahnfelt som han delar rum med för natten. De två männen har ett långt samtal där de utbyter erfarenheter och funderingar om kvinnor, kärlek och förälskelse. Det är Thomander själv som några dagar senare berättar om samtalet i ett brev till Emilie; »Där vankades självbekännelser som såddes med skäppan och icke med handen«, men han tillägger lugnande att hon inte behöver frukta samtalet eftersom han inte »bekände annat än Du själv hade kunnat underskriva. All min bikt sträckte sig till kysandet på mun och fot...och när jag med dylika färger tecknade hur jag förödmjukat mig för denna ynnest, jag som är så hårdnackad och oböjlig«, reste sig Paul Ahnfelt »upp i sängen och utropade: Och ändå kan hon ett ögonblick tvivla om Du älskar henne!«.

Thomanders frieri och förlovning med Emilie Meyer hade inte skett helt utan komplikationer. De har råkats i Karlshamn, där Emilie bor och Thomander varit informator i bästa vänfamiljen Winberg. Av några brev till gode vännen Theodor Foenander framgår att Thomander länge på avstånd betraktat och i smyg varit förälskad i Emilie. En annan beundrare gör under tiden anspråk på hennes hand och det är först efter det att Foenander agerat mellanhand som frieriet kan komma till stånd. Den 25 november 1831 fattar Thomander mod och gåspenna. Friarbrevet är formulerat med kärlek, ömhet och klarsyn, »Jag har en stor bön till Er, goda Emilie, den största som kan göras till en dödlig, och har väl betänkt vad jag begär då jag ber om dess beviljande. Till en gränslös tillgivenhet är jag i stånd: hav mod att emottaga den.« Han vet att han står under henne i social rang och ber henne därför nästan ödmjukt att följa sitt hjärtas mening, »Giv mig Ert eget svar, så sant och

Efter en litografi från 1826.

En ung Thomander, skönlockig och i prästdräkt, avporträtterad 1826.
»Känner du en kur mot kärleken?» skriver han till C F Dahlgren »Jag är kär!
Nu intet ord mer om den saken!»

enkelt som Ert hjärta förestavar det. Måtte ingen konvensans med sin skraddarealn förmå Er att göra annorlunda«. Han ställer aldrig frågan rakt ut, utan formulerar sig så att om hon har ett ja att göra honom lycklig med lovar han: »över Ert huvud skall den sol aldrig kunna uppgå som skulle belysa en sådan vrå av mitt hjärta varom Ni skulle fara tillbaka och säga: jag ångrar att jag gav mig åt honom.« Om hon å andra sidan vill lära känna honom bättre innan hon kan svara ja godtar han denna lösning, men påpekar att en sådan »konversation på prov« kommer att bli »generad« och »således föga upplysande i vad den skulle upplysa.«

Thomanders känslor för Emilie är välgrundade och bergfasta och han tycks övertygad om att de antingen är eller kommer att bli besvarade. Den för honom kritiska punkten är hans framtidsutsikter, d.v.s. hans ekonomiska ställning och därmed möjlighet att försörja en familj. Man måste komma ihåg att Thomander var helt utan bakgrund och förmögenhet. 1831 var hans karriär ännu i begynnelsen och vilken yrkesbana han skulle välja ytterst osäker. Men Thomander är en formuleringarnas mästare. På ett alldeles lysande sätt inleder han därför med en filosofisk fundering om att det viktigaste i livet kanske inte är de materiella tingen, utan sådant som hälsa, sinneslugn, förstånd och hjärtats företräden. All livets glädje skall människan utnyttja och inte knorra över det som förnekas henne och det faktum att Thomanders ekonomiska utsikter inte är alltför lysande halkar han snabbt över i en kort mening. Däremot skall hon veta att han är en man som kan välja umgänge och vänner efter eget behag, »vilken som helst skall finna sig belåten att få umgås förtroligt med oss. Här är ingen tongivande efter vilken vi behöver rätta oss.« Med detta visar Thomander att han är en modern ung man för vilken känslorna betyder mer än rikedom.

Men varför dröjer Thomander så med att närma sig Emilie, varför denna tvekan inför frieriet? Av friarbrevet framgår

»Fröken Ulla« -Thomanders första stora kärlek. Om henne skrev Fritz von Dardel:
»Hon hade såväl i sina ögon som i sin röst något synnerligen mildt, och hennes kon-
versation var fängslande och intressant«. Oljemålning av K P Lehman. Privat ägo.

klart och tydligt att han verkligen hyser starka känslor för henne och att han inte är det minsta osäker om vare sig sin karaktär eller framtid. För Emilie förklarar han dröjsmålet med konvensans regler och att han tvekat att närma sig henne klädd i prästdräkt och med andra personer närvarande, »I kafetan och inför vittnen uppträder man icke gärna såsom tillbedjare«. Eftersom Thomander annars framstår som en ytterst självsäker person tror jag att detta bara är en del av förklaringen och att man måste söka sig några år bakåt i tiden för att förstå Thomanders tvekan och vända. 1829 arbetade Thomander som informator i den grevliga familjen Trolle-Wachtmeister. Han blev passionerat förälskad i den 22-åriga dottern Ulla, och känslorna tycktes besvarade. Denna relation var naturligtvis en omöjlighet, informatorn kunde inte tillåtas gifta sig med grevedottern. Thomander var utan tvekan medveten om detta, men förälskad och också säker på en framtida karriär. När pappa greven inte helt visade kalla handen, stärktes hans förhoppningar om ett äktenskap, om inte för ögonblicket så om några år. Men det var Ulla som drog sig ur. Några månader efter avskedet från Thomander förlovar hon sig med en annan. Thomander är förolämpad, rasande och sårad. Är det då så märkligt att han dröjer inför frieriet till Emilie och ett om intet väntat så möjligt avslag?

Den förste december 1831 kl 12 öppnar Thomander Emilies svarsbrev och dagen efter skriver han jublande glad tillbaka, »Bland alla brev i världen näst apostlarnas är Ert, goda Emilie, det som jag sedan oftast genomläst.« Med detta brev inleds en korrespondens dem emellan som skulle bli längre än någon av dem kunnat ana. Thomanders utnämning drar ut på tiden och förlovningen kommer att vara i mer än två år. Först i januari 1834 står bröllopet och under den tiden ses paret visserligen under långa sammanhängande perioder som jul och sommar, men alltid med långa uppehåll dessemellan. De samtalar istället brevledes. Thomander skickar under vissa

I november 1831 har Thomander fått klartecken från Emilies pappa och skriver nu sitt friarbrev till Emilie: »Jag har en stor bön till Er, goda Emilie, den största som kan göras till en dödlige. LUB Handskriftsavdelningen.

I februari 1848 är Thomanders i Stockholm, gode vänner Gustaf Andersson får i uppdrag att leta reda på några viktiga dokument i hemmet på Paradisgatan, men hittar något helt annat: »War god säg Fru Doctorinnan, att vid det långvariga rotandet bland draglådans papper den bundt, som är påtecknad: »Th:s fästmans-utgjutelser« dock lemnades oundersökt. (LUB) Handskriftsavdelningen.

månader brev varje postdag, d.v.s. två gånger i veckan. I ett av sina första brev raljerar han med Emilie om att det i Lund finns en person för vilken han hyser den största tillgivenhet. Tillgivenheten har tilltagit under veckorna och det besynnerliga är att känslorna för denna person yttrar sig på bestämda dagar och tider. »Betänkligast är symptomen alla torsdags och söndagsförmiddagar kl imellan 9 och 10.« Thomanders passion är naturligtvis brevbäraren. Men Karlshamn är långt borta, postgången långsam och inte alltid säker - det händer att brev försvinner. Om ett av Thomanders brev förkommit tror Emilie genast att han glömt henne för någon annan. När Emilie inte svarar på hans brev ber han henne att skriva även om hon inte har något att säga honom, så att han åtminstone vet att hon finns och lever. »Jag hade i går intet brev ifrån Dig. Antingen är Du sjuk eller har någon oreda grasserat på postkontoren. Det senare är mindre sannolikt, ty på Karlshamns posthus, där man känner vilka skäl jag har att efterlängta Dina nyheter, kan man väl icke vara så samvetslös...«.

Thomanders brevbunt innehåller mer än 60 brev. Av Emilies hand finns endast ett fåtal bevarade. Vi vet att Thomander sparade dem alla, de var dyrbara och älskade för honom och han berättar hur han läser dem om och om igen, kysser dem och bär dem i fickan under söndagsgudstjänsten. Att han själv skulle ha förstört dem förefaller otroligt. Kanske Emilie inte ansåg sina egna brev lika värdefulla som fästmannens och därför kastade dem?

Som brevskrivare är Thomander enastående. Emilie tycks fråga och fundera i varje brev, Thomander svarar outtröttligt pedagogiskt. Han är alltid kärleksfull gentemot Emilie, bedyrar sin kärlek och trohet, men drar sig inte för att banna henne om hon gjort fel eller misshagat honom. Alla Emilies tveksamheter slätar han över eller blåser bort för att sedan göra en poetisk avslutning: »När vi råkas härnäst så skall intet missförstånd, intet nej, intet självsvåld, intet fjolleri vara i stånd

till att skilja oss åt, blott så länge som man håller andan? Lova mig det, lova mig det bestämt och eftertryckligt, och laga för all del att det blir med många många ord, ty vart ord skall jag kyssa tio gånger. Om Ditt brev icke en gång innehåller mera så är det så rikt som en förtrollad skog där ifrån vad träd jag vidrör ett hagel av gyllne frukter faller ner. Hulda flicka! måtte sköna tankar sjunka ned över Ditt huvud lätta som blomsterblad ifrån ett lövsalsvalv! Och måtte de alla viska om Din trogne Thomander.»

Han skriver flyhänt om alla ämnen, särskilt religion och filosofi får honom att använda flera ark och mycket bläck. Om moral skriver han med ett citat av Mirabeau. »Den lilla moralen dödar den stora» och fortsätter förklarande: »den ene stjälar för att vinna en fördel, den andra ljuger för att undgå en olägenhet, den tredje gör orätt emot det allmänna för att vara öm emot sin familj, den fjärde lismar för att vara artig och vinna tillgivenhet». De är alla redo att uppoffra det allmänna för sin egen vinnings skull, men anser sig alla trots det vara moraliskt högtstående personer. »Allt det enskilda, flärden, egennyttn, vällusten görs till huvudsak; om det allmänna bekymrar sig ingen». Så icke Thomander, »För min del vill jag göra alldeles det motsatta». Enligt Thomander är problemet att de flesta människor saknar karaktär, men han gör i det fallet tydligt att det finns en klar skillnad mellan män och kvinnor. Om Nils Otto Ahnfelt som just rest till Tyskland för att arbeta som informator skriver han: »Skilsmässan ifrån honom var för mig... bitter och påkostande. Han är det bästa man kan vara på jorden: han är man. Han har den lugnaste, den anspråkslösaste tapperhet, i stånd att försaka allt, ända till äran och livet, och i stånd att tiga med vad han försakar». Och han fortsätter efter en romantisk beskrivning där vännen liknas vid en alpros: »Aldrig har det ordet: vi skola vara vänner, eller vi äro vänner, gått över våra läppar». Flickor däremot älskar »förklädningar och idealiseringar» och han tillägger raskt att så gör även män

»men på våra fristunder, våra karnevaler och maskerader«. Kvinnorna »vill göra hela livet till en kostymbal«. Sedan uppfostrar han Emilie »All sanning är nakenhet« och med rikt bildspråk orerar han om hur flickor bara ser till det yttre »Ifrån de linnetrasor som sammanrullas för att utgöra den första dockan och till de linnetrasor som nästas tillsamman åt lindebarnet och åt den döda kroppen ... är för er omklädnader någonting huvudsakligt«. Samma synpunkter återkommer i ett senare brev, »Ni lever inte i livet utan bredvid livet«. »Huru sällsynt...en hederlig karl är, det begriper sällan en flicka förän det är försent, och huru mångdubbelt sällsyntare det är att finna en med huvud och hjärta och saktmod och fasthet tillika, det övergår alldeles de hjärnor som krokammar bepyryda«. Förstod Emilie att Thomander här beskriver sig själv?

Emilie förefaller vara osäker eller kanske tvekande inför kärleken och hon undrar ständigt om det verkligen är möjligt att han älskar henne. Hon tycks fråga så i nästan varje brev. Thomander svarar troget och med fasthet varje gång: Jag är din. Han inleder visserligen sina brev svalt och korrekt: »goda Emilie!«, men brevväxlingen bör nog mera uppfattas som ett pågående samtal, som delar i en helhet med frågor och svar. Han är inte rädd för att skriva om sina känslor inför henne eller att han finner henne oerhört fysiskt attraktiv. Redan i december 1831, två brev efter friarbrevet kysser han hennes fot för första gången och en månad senare efter deras gemensamma julhelg kysser han den igen »icke mera som en nybegginnare utan som en erfaren« och han fortsätter förälskat »Jag bor vid ett vattenfall. strömmen brusar beständigt, någon gång vid göromålen hör jag den icke, men när allt annat tystnar, då hör jag bäst strömmen, den strömmens böljor Emilie, är tankar på Dig.« På Emilies hals har han lämnat kvar »finska kolonister«, d.v.s. märken efter kyssar, men de har förmodligen utdött i brist på underhåll. Han ber henne öppna breven försiktigt, »ty annars flyger Dig ifrån det första vecket som Du öpp-

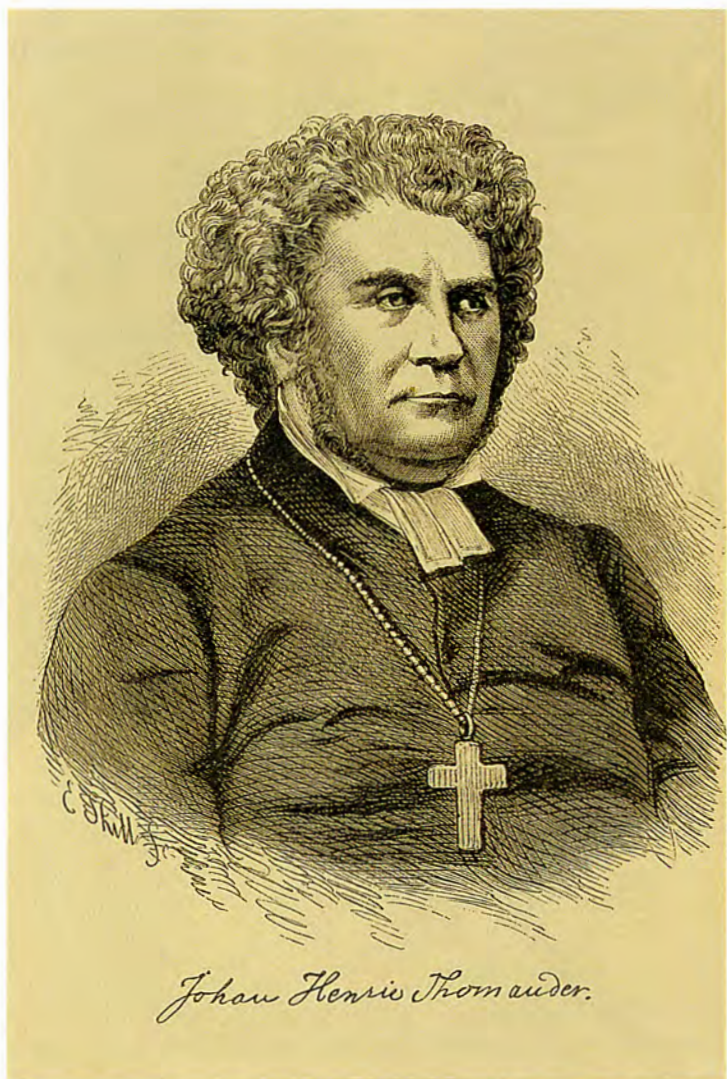
nar, på en gång en hel bisvärm av kyssar i ansiktet och planterar sig flux i lockarna, hårflätan och ögonvråarna, på pannan, ögonlocken (ifrån ögonbrynen halka de snart ner), näsan, kinderna, hakan, halsen och jag kan icke uppräknat allt. Som Du törhända känner af erfarenheten stickas dessa elaka bin en liten smula, men om Du släpper ut en fånge om sänder så är faran mindre och Du kan bättre slå ifrån Dig.« Emilie uppskattar inte alltid Thomanders intensiva språk, hon har bannat honom för det och han svarar och rättar sig efter henne: »Ditt läckra öra hör ogärna nämnas kyssar, kan jag förstå. Jag måste väl således denna gång förklara att jag icke kysser Dig.« Men i brevet därpå är han åter tillbaka i hennes kroppsliga behag: »Det är icke annat mina tankar önskar än att beständigt få väsnas med Din hals och Dina lockar de springa beständigt undan mig, de slynglarna, jag behövde esomoftast hålla dem samlade för att lära och förmana dem, och så kommer Du vars förståndiga biträde jag hade påräknat till deras allvarliga tukande och, liksom en klurig mor, uppmuntrar de förskrämda barnen till uppstudsighet mot den som är deras naturlige herre och mästare.«

En enda gång fläckas Thomanders vackra och jämna skrift av en bläckplump - han har drömt om Emilie »jag kom en sommarkväll inom er tullpost, ni firade ett bröllop, vems vet jag icke, Du stod på trappan vitklädd och kom ned emot mig: jag glömde allt utom medvetandet av min renhet och föll Dig om halsen...Jag gråter nu och jämrar likaså. Det ena brevhörnet är alldeles fuktigt«.

1833 är ett händelserikt år för Thomander, han avslutar sin avhandling söker och får professuren i pastoralteologi och kan därmed köpa hus och äntligen gifta sig med Emilie. Men det är också under denna hektiska tid som han en sista gång återser den en gång så älskade Ulla Wachtmeister. För Emilie berättar Thomander »I lördags eftermiddag stod jag i Gleerups boklåda och bläddrade bland en del gravyrer vänd åt dörren

»Mera brådslande än vanligt fruktar jag att min hårda och tröga metallpenna endast allt för illa förmår att löpa undan för tankarna som fara fram som skridsko-löpare.» Thomander till Emilie 19 november 1832. LUB Handskriftsavdelningen.

1863 i juni är den åldrade biskopen på visitationsresa. I hast skriver han till Emilie och flickorna, lika innerligt och förtjusande som för trettio år sedan: »Lilla snälla Putta! Skrif mig prompt till! Annars fås ingen rad från mig ... Din Gubbe Idas Gubbe Emmas Gubbe Hela världens Gubbe.»

då en herre och en dam öppnade dörren. Herrn blev förlägen och damen drog sig tillbaka i förstugan och slöt dörren till.« Det var Ulla med maken greve Barnekow. »Han hälsade mycket ödmjukt, särskilt på mig, frågade i förskräckelsen om Glee-rup var hemma, vilket bokhållaren som blev varse hans förlägenhet och förmodligen kände orsaken, besvarade nekande, och därpå bockade greven sig och gick. Jag såg icke henne och kände honom icke igen, men då man sagt vem det var, gick jag förbi den öppna vagn i vilken de färdades. Vagnen stod ännu stilla, generalskan Clairfeldt stod på gatan och talade med dessa, och grevinnan begagnade denna omständighet för att låta hatten sloka djupt ned vid det jag gick förbi. Både han och hon syntes föråldrade och även jag kände mig ett halvt sekel äldre vid den erfarenheten som nästan smärtade mig att av alla de ljuva intryck jag emottagit så alldeles intet återstod i sin ursprungliga gestalt«. Det känns som om Thomander med de här orden sätter punkt för det gamla livet och nu med kraft ser fram emot det nya tillsammans med Emilie.

Under våren har han otåligt väntat på tecken från familjen i Karlshamn om var och när bröllopet skall stå. Han hoppas på en utnämning i september och önskar då vara gift. Han har hyrt hus, köper det sedan och när bröllopet dröjer undrar han försiktigt om han gjort det helt förgäves, ett ekonomiskt argument med udden mot den förmögna Meyerska familjen! I november är han förtvivlad »Du har i Dina händer den amuletten varmed Du kan få mig hurudan Du behagar« och i december undrar han fortfarande när bröllopet skall firas. Luciadagen 1833 begär han två saker »först att det intet längre uppskov beslutas än som är högst nödvändigt, ty denna väntetid är en ordentlig sträckbänk...för det andra att jag må slippa alla ceremonier« och därmed allt »bröllopskrimskrams«. Den 20 december har han fått slutgiltigt besked, vigseln skall ske i Karlshamn den 27 januari 1834. Emilie har skrivit och meddelat detta, enligt henne själv med alltför få ord, och

Thomander svarar tröstande »ju närmare vi komma själva saken, desto sparsammare bli vi med orden«. Han tackar henne för att hon gjort honom gladare, försonad med livet och upprepar sina löften från friarbrevet »jag lovar Dig att Du aldrig skall ha skäl att ångra Dig« och han avslutar »Jag lovar Dig icke att alltid förbliva densamme. Arbete, bekymmer och ålder skall rita ännu flera grova streck i mitt ansikte, men jag lovar Dig att med var dag bli en bättre människa, mer ödmjuk emot Gud, vara saktmodig mot människor, mera glad i bedrövelsen, mera bedrövad i glädjen, mera sträng i mina grundsatser och mindre försumlig i deras efterlevnad. Vilka prövningar jag kan uthärda, vet jag icke, därför önskar jag mig inga och undanbeder mig inga: i svåra prov har jag behållit jämvikten och hoppas till Gud att kunna ännu länge behålla den. När det någon gång gäller, hoppas jag till honom att jag skall så behålla fattningen och nästan se så ut som om det icke gällde. När det en gång gäller det viktigaste även då vill Du ju kännas vid mig såsom

Din

Thomander«

OTRYCKTA KÄLLOR

Brev från J H Thomander till E Meyer 1831-1834,

Handskriftsavdelningen, LUB.

Alla citat har getts modern stavning.

Emilie.
Eller konsten
att bli en
väluppfostrad
flicka.

EVA LIS BJURMAN

»ONKEL KLAGAR ÖVER att du vid ditt besök i Helsingör inte ville tala med tantes mamma på engelska. Denna brist på hjärtgodhet gör mig mycket ont. Hur är det möjligt att man kan låta bli att svara en gammal dam, som tycker det är trevligt att prata med dig och som omöjligt kan underhålla sig med dig på något annat sätt och som vet att du förstår.« Det är pappa Ernst Meyer, grosshandlare och brukspatron i Karlshamn som bannar sin dotter Emilie, som tillbringat sommarlovet hos släktingarna i Helsingör. Brevet är daterat den 22 augusti 1826 och Emilie har just börjat sin andra termin i Demoiselle Lindes flickpension i Köpenhamn. Pappa Meyer menar att Emilie, snart 15 år, borde veta bättre och inte ge efter för »oförnuftiga barnsliga nycker«. Att Emilie helt enkelt kunde vara lite blyg för att sitta och uttala sina engelska glosor med hög röst för den gamla damen tänkte fadern inte på. Han är arg för att dottern visat sig ohövligh och irriterad över att hon inte har använt sina färdigheter i engelska. »Vad tjänar det till att jag betalar så mycket för din utbildning när du inte använder det minsta du lärt dig. Jag behöver pengarna till något bättre än att kasta bort dem till ingen nytta.« Att kunna engelska - förutom franska - var ett tecken på att man var en särskilt bildad flicka. Och det var just det fadern ville visa upp, en bildad och väluppfostrad dotter.

Demoiselle Lindes Institut for Pigeboørn låg på Helliggeiststræde 166 mitt i Köpenhamn. Den hade grundats av en fru Linde 1786 och drevs nu av hennes båda döttrar Wilhelmine och Christine. Institutet hade, liksom så många andra pensioner, kommit till för att möta den nya medelklassens behov av utbildningsanstalter för döttrarna. Skolan hade omkring 100 elever i åldern 7-16 år och var en av stadens största flickskolor. En del var helpensionärer, d.v.s. bodde på skolan, liksom Emilie det år hon var inskriven där (våren 1826 - våren 1827). Hur många elever som kom från Sverige vet vi inte.

Skolan hade det år Emilie gick där 17 lärare (varav 11 man-

Brukspatronen Ernst Fredrik Meyer, Emilies stränge far.
Karlskrona museum. Foto: Hans Ebbe Lindskog.

liga), som undervisade i räkning, danska, franska, engelska, tyska, religion, historia, geografi, sång, handarbete och teckning. De båda viktigaste ämnena var franska och engelska. Det fanns tre lärare i engelska och två i franska, en av dem var Wilhelmine Linde själv. Infödda fransyskor inkallades till skolan för att träna språket med flickorna. På handarbetstimmarna, som troligen var många, talades endast franska, och det

var Christine Linde som ledde dem. Eleverna hade två läroböcker i engelska och sex i franska (av sammanlagt 31).

Undervisningen pågick mellan kl 9 och 14. Vad de inackorderade flickorna gjorde sedan framgår inte. Skolan tycks ha tagit vara på det köpenhamnska kulturutbudet, flickorna fick gå på teatern, förstår vi av ett brev från Emilie till onkeln i Helsingör i augusti 1826, där hon berättar att eleverna gjort en utflykt på landet och att hon ser fram emot den kommande teatersäsongen.

Skolan hade mycket gott rykte, den ansågs vara en av stadens bästa. I sin rapport 1827 skriver skolans stränge övervakare och examinator professor Brorson: »Wed denne afholdne Examen widnede atter Børnenes heldige Fremgang i Videnskaber og Haandarbejder om Lærernes og Lærerindernes Duelighed og Flid, ligesom Børnenes Sædelighed og Arbejdssomhed stedse widne om Bestyreindens bekjendte udmærkede kyndige Bestræbelser for Ungdommens Dannelse.«

Man kan ändå undra varför föräldrarna Meyer skickade sin dotter ända till Köpenhamn för att gå i skola. Säkert fanns det pensioner på närmare håll. Familjen hade ju släktingar i Helsingör, som kan ha rekommenderat skolan, men det var också prestigefyllt att ha sin dotter i en fin skola i Köpenhamn, det höjde familjen Meyers anseende hemma i Karlshamn. I den köpenhamnska pensionen skulle Emilie bli en ung dam, slipa bort tonårskantighet och småstadstafatthet.

Emilie var när hon började i pensionen rätt väl förberedd. I brev skickade från Helsingör våren 1825 möter vi en 13 åring som skriver vackert, stavar väl och dessutom klarar att skriva ett litet brev på franska till sina föräldrar, utan alltför många fel. Vem som lärt henne detta vet vi inte. I Karlshamn, med en betydande grupp av rika handelsborgare, kan det mycket väl ha funnits en pension för flickor; man kan också tänka sig att familjen Meyer anställt en guvernant till sin dotter. Det är också möjligt att hon gått i skola i Helsingör för att förbereda

sig för inträdesprovet till pensionen.

Det lilla franska brevet är daterat 13.4 1825. Det börjar lite vädjande: »Min käre pappa, det tycks mig vara bra lång tid sedan jag fick något brev från mina kära föräldrar, och i dag vill jag försöka skriva detta brev på franska och se om jag då kommer att få ett svar.« Man kan ana att Emilie längtade hem. Ändå skulle det dröja hela två år innan hon fick se sina föräldrar, sin lillebror Wilhelm, då 7 år gammal och den lille Edvard, som föddes i september 1825 medan hon var i Danmark.

Det var inte ovanligt att medelklassföräldrar skickade bort sina tonårsdöttrar en tid för att avsluta deras uppfostran i en pension eller hos en annan familj. Men två år är en lång tid (och Emilie hade dessutom varit ensam på besök hos släktingarna i Helsingör redan året innan). Varför skickade hennes föräldrar bort henne så länge?

I de bevarade breven från föräldrarna - (11 stycken, varav långt de flesta är skrivna av fadern) - finns knappast några frågor om hur Emilie klarar sig i skolan eller vad hon lär sig - kanske därför att Emilie själv berättat om det i sina brev, däremot är breven fulla av bekymrade förmaningar beträffande Emilies uppförande. Brevet från augusti 1826, där fadern grälar på henne, avslutas barskt: »Uppför dig väl. Lyssna på din faders önskan att du skall bli en god, förståndig och bildad flicka.«

På detta brev har Emilie tydligen svarat med ånger och ett förlåt, för redan i oktober skriver fadern tillbaka, att han blev mycket glad över att hon insett sina fel, det är så gott som halva förbättringen. Han uppmanar henne att fortsätta att rannsaka sig själv och antyder att konflikterna kanske beror på att hon varit orimlig i sina krav. Han uppmanar henne att försöka avhålla sig från lynnighet, »...så att du blir mer och mer älskvärd i din omgivnings ögon.« Och i nästa brev från december 1826, då han tydligen fått en terminsrapport från Demoiselle

16 ans. Il y étoient tant de caissettes marines
ici de Copenhague et deux ont été chez nous.
Il fait si beau temps après tout que c'est
comme dans l'été mais nous n'avons pas
encore ôté nos surtouts.

Comme c'est la première fois que j'écris
en français ma lettre ne peut pas être longue
et d'ailleurs je n'ai pas plus à vous ex-
cepté que nous sommes tous en bonne santé
et faisons bien des complimens à tous chez
Vous.

Je suis toujours votre très dévouée fille.

Emilie Meyer.

Le 13 April 1825.

Emilies vackra och vädjande brev på franska till föräldrarna hemma i Karlshamn.
LUB Handskriftsavdelningen.

Linde, skriver han: »Det gläder mig mycket att höra från Demoiselle Linde att du börjat bättra dig och visa mera godmodighet och saktmod i ditt uppförande mot dina kamrater. Det är enda sättet att vinna deras kärlek och vänskap...«

Samma önskan att vistelsen bland främmande skall göra Emilie till en väluppfostrad flicka uttrycker mamma Christine: »Jag hoppas min tös använder sin tid så mycket du kan, både uti lärdom och äfven uti dit sätt at vara ty det ena är lika så nödvändigt som det andra, och om du blott vill, så har du bättre tillfälle til det nu, än någonsin när du kommer him, för du är ständigt omgifven af främmande menniskor, som man alltid lär sig mer utaf än dem man dagligen ser. »Fru Meyer hoppas att Emilie bättrar sig, så att hon inte blir olik andra väluppfostrade flickor. En väluppfostrad flicka kommer att bli »vår belöning för alt hvad du har kåstat för din lärdom...« (12 sept 1826).

Riktigt vad det är för fel på Emilie blir inte klart i breven. En bråkig tonårsflicka skulle vi kanske sagt. Bortskämd, säger pappa Meyer: »Betänk att du i dina yngre år varit bortskämd och att du därigenom fått egenheter som är helt oförenliga med en förständig! väluppfostrad flicka...«

Föräldrarna Meyer hade skickat bort sin dotter både för att hon skulle bli en bildad och väluppfostrad flicka och, kan man gissa, för att få frid i huset ett slag. I en främmande omgivning var det lättare att se sig själv och uppföra sig väl, som modern så riktigt påpekar. Just därför blev pappa Meyer så bestört och upprörd när det kom rapporter om att Emilie inte uppfört sig väl, varken hos de snälla släktingarna eller i pensionen, där hon tydligen kommit på kant med kamraterna.

Varför var det så viktigt att Emilie skulle vara på ett visst sätt? Och hur skulle hon vara? Hur fadern ville ha sin dotter behövde Emilie inte tveka om:

»Mig skulle du göra helt lycklig om jag vid vårt återseende fann en god, kärleksfull, eftergiven, ordentlig, renlig, välupp-

fostrad och ändå anspråkslös varelse i min så högt älskade dotter.« Man kan undra hur Emilie tog emot en sådan beställning. Det är inte små krav pappa Meyer ställer på sin dotter. Ändå är de inte orimliga, mätt med den tidens mått. C U Broocman, en berömd svensk pedagog, räknar 1812 upp de nödvändiga dygderna för unga flickor: tålmod, undergivenhet, ödmjukhet, lydnad, fördragsamhet och saktmod, som vi ser ungefär samma dygder som pappa Meyer önskar sig. Och i en uppfostringsbok från 1817 menar författaren J Wetzel att en kvinna skall visa en blandning av saktmod och anständighet, artighet och dygdig återhållsamhet, »saktmod är Qvinnans första och viktigaste egenskap.«

I *Sofrosyne*, en »fruntimmerstidning« som kom ut 1815, kunde de unga flickorna läsa om konsten att vara älskvärd: man skulle vara naturlig och bildad samt ha »själens skönhet, som framlyser uti hvarje anletsdrag och i synnerhet oskuld, blygsamhet och godhet, dessa förtjusande egenskaper, som sprider öfver hela ansiktet en mildhet och ljufhet.«

Och i en nyutkommen bok för unga flickor, *Tidsfördrif för unga flickors förstånd och hjerta* 1824, kunde Emilie själv läsa om Den välgörande Mathilda, Den blygsamma Johanna, Den ädla Ida, Den uppriktiga Fredrika, Den fromma Lotta, Den ädelmodiga Doris, Den ordentliga Amalia och Den goda Lovisa.

Mild och undergiven, men också renlig och ordentlig, som vi ser av faderns brev. I ett annat brev förtydligar han: »Renlighet och ordentlighet är nuförtiden absolut nödvändiga egenskaper för ett bildat fruntimmer; utan detta kan ingen älskvärdhet finnas.« Och mamma Christine manar i sitt brev den 28 april 1826, då Emilie just börjat i pensionen: »...jag hoppas du inte glömmer att kamma dig, så du alltid är ren och snygg i hufvudet, och glöm inte at gå rak;« Att vara renlig och ordentlig var nästan en moralisk egenskap, flitigt framhållen i uppfostringsböckerna: »Renlighet är ett fruntimmers största

prydnad...En osnygg klädnad förräder alltid en känslolös och oordentlig själ.»¹

Att bli »snäll« kunde Emilie lära sig i den stora och glada köpmannafamiljen i Helsingör, det var gratis. Bildningen kostade däremot pengar. Många välbärgade familjer valde att låta döttrarna förvärva denna bildning i en pension där flickorna lärde sig precis vad föräldrarna önskade, en bestämd uppsättning talanger och kunskaper, ett kodsysteem som signalerade »bildad flicka«.

Föräldrarna Meyer återkommer flera gånger till detta, att Emilies utbildning var dyrbar. Ett bekymmer för dem och en maning till Emilie att vara flitig och utnyttja tiden. Pappa Meyer »...det vore lyckligt om du gav mig orsak att vara någorlunda nöjd med användandet av min möda, omsorg och mina pengar. Använd den korta tid du har kvar på ett riktigt sätt...Bemöda dig om att ...visa dig som en älskvärd flicka. Du kommer att belönas med dina föräldrars kärlek.« Och om inte? frestas man att fråga. Emilie uppfattade säkert det inlindade hotet.

Emilie var deras kära enda dotter, men hon var också ett projekt som föräldrarna investerade i. Resultatet, en bildad och väluppfostrad flicka, var vad Emilie förväntades prestera under sin vistelse i Danmark.

Emilie skulle, när hon kom hem till Karlshamn, vara en glädje för föräldrarna och en prydnad för familjen. Med sin bildning skulle hon höja familjens anseende, framhäva huset Meyer som kultiverat och bildat.

Bildning var något som troligen tillmättes stor betydelse inom det karlshamnska handelsborgerskapet, liksom inom hela den nya uppåtstigande medelklassen vid denna tid. Meyers kompanjon J U Winberg hade ett stort bibliotek, en kunnig, ja lärd informator till sina barn - nämligen Johan Henrik Thomander - och en litterärt bildad dotter, Caroline, som senare skulle bli Emilies bästa väninna.

Lille Helliggeiststræde i Köpenhamn, helt nära Ströget.
Här låg Demoiselle Lindes Institut for Pigebørn. Københavns Bymuseum.

Men det var inte det viktigaste. Det som gör kravet så laddat och kommer fadern att nästan hota sin dotter är något annat. Pappa Meyer uttrycker det själv i ett brev till Emilie våren 1826, då hon just börjat i pensionen: »...använd din tid väl och kom ihåg att meningen med din vistelse där inte bara är att inhämta kunskaper, utan också att utbilda din moral och din karaktär. Det senare är kanske inte viktigare, men absolut lika viktigt som det andra för att du ska kunna uppnå ditt mål i livet, att få en man som du kan göra lycklig. En kärleksfull, saktmodig, tillmötesgående och anspråkslös varelse är vad varje man önskar sig...«

Det är detta som är det egentliga målet med investeringen. Emilie skulle komma hem, väl rustad för att möta lämpliga unga män, friare som eventuellt kunde höja familjens anseende i fråga om bildning och som med sina inkomster och sin ställning kunde ge Emilie ett värdigt liv.

För Meyer var det viktigt - det viktigaste - att Emilie skulle bli lycklig. Det kunde hon endast bli om hon utbildades till »god hustru«, d.v.s. både älskvärd och lagom bildad. »Qvinnan är skapad mannen till sällskap och hjälp; alla hennes egenskaper och dygder äro beräknade efter detta förhållande«, skriver O L Agrell 1810 i sin bok *Om Qvinnans omgånge med Mankönet*. Till det behöver hon »snille utan anspråk« och »en jemn liflighet«.

I ett annat brev kan man ana faderns oro inför möjligheten att projektet skulle misslyckas: »Tänk på ditt livs mål, att belöna den man som övertar omsorgen om dig ... en man som skall finna det värt att helt ge sig hän åt dig. Du kommer att finna hur viktigt det är att förbereda sig för detta och hur mycket din lycka avhänger av att du rätt använder den lärdom man nu ger dig.«

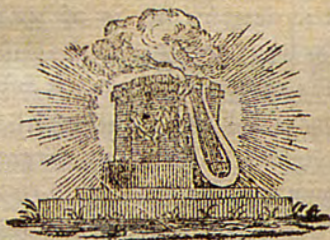
Överta omsorgen - finna det värt att ge sig hän. Meyer visste att mycket stod på spel för varje ung man som stod inför det svåra valet av hustru. Att ta på sig det tunga försörjningsansvaret för hela livet. (Att Emilie skulle försörja sig själv var uteslutet. Ett eget yrke för en gift kvinna i hennes samhällsställning var otänkbart.) I uttrycket »överta omsorgen« ligger också en önskan att själv så småningom få överlämna ansvaret åt en annan man. Att lotsa dottern genom ungdomstid och utbildning var ett stort ansvar, som nog kändes tungt för många medelklassfäder. Även om Meyer älskade sin dotter, önskade han inte ha kvar henne i huset för alltid och han ville bespara henne förödmjukelsen att gå runt i Karlshamn som en misslyckad investering resten av livet.

Rädslan att ingen lämplig friare skulle dyka upp var inte obefogad. Kvinnoöverskottet i Sverige växte hastigt, samtidigt som äktenskapsfrekvensen stadigt sjönk. De ogifta hemmadöttrarna blev allt fler.

Vid påsktiden 1827 hämtade Meyer hem sin dotter från Köpenhamn. »Har du en varm kappa eller skall jag ta med en?«

Allgemeines Gesangbuch,

auf
Königlichen Allergnädigsten Befehl
zum
öffentlichen und häuslichen Gebrauche
der Deutschen in Kopenhagen
herausgegeben.

Kopenhagen, 1782.
Im Verlage bey Christ. Gottl. Proft,
Universitäts Buchhändler.

Emilies konfirmationspsalmbok, *Allgemeines Gesangbuch*, Köpenhamn 1782.
Joh Henr Thomanders boksamling.

frågar han omtänksamt. Allt har han sört för present till demoisellerna, konfirmationsklänning och schal till Emilie. Den 23 april konfirmeras hon och dagen efter far de. Han känner sig lite orolig för hur det nu ska gå. »Hoppas att du inte får så mycken smak för nöjen att du finner det enformigt i det husliga livet härhemma«, skriver han i ett brev.

Hur det dagliga livet gestaltade sig för Emilie hemma i Karlshamn de närmaste åren vet vi mycket litet om. Antagligen hjälpte hon sin mor i hushållet, sydde, läste och höll sina mödosamt förvärvade talanger vid liv. I ett senare brev till den gifta Emilie skriver hennes far att han saknar hennes sällskap på kontoret, där hon satt och sydde eller läste.

I juli 1827, då Emilie varit hemma ett par månader, skriver onkeln i Helsingör ett kärleksfullt brev till henne - på franska - där han uppmanar henne att hålla sina talanger vid liv, framförallt spelningen. Snart kommer du att bli en god hustru, skriver han, »som kommer att försöka behaga sin man och göra sig älskad av honom, och det är därför det behövs små talanger i språk, musik, teckning, läsning etc; det är inte bara genom att koka en god soppa eller hantera nålen som man fäster en man vid sig, även om dessa saker också är mycket nödvändiga, men man kan mycket väl förena det ena med det andra.«

Onkeln uttrycker sig som den moderna bildade medelklassman han är. En god hustru skulle inte vara enbart huslig, hon skulle också vara bildad. Författare med moderna åsikter som t.ex. B Törneblad var av samma åsikt: »Glad och glädigt skall derföre flickan vara i sina hushållssysslor och för detta verldsliga icke uppoffra sitt andeliga lif.«

Men onkeln gör en viktig reservation. Villkoret för att Emilie verkligen ska kunna använda sina talanger för att behaga sin man är att hon älskar honom. Inte bara respekterar utan älskar. »Det är därför, min kära vän, som en ung flicka, särskilt en som har vissa medel från sina föräldrar, bör vara mycket försiktig och klok i sitt val...« Onkeln menar att Emilie måste

älska sin man för att kunna göra honom lycklig och, får man förmoda, själv bli lycklig.

Denna åsikt delar inte Ernst Meyer. Att gifta sig endast av kärlek var både lättsinnigt och dumt. Onkelns moderna åsikter står mot faderns mer gammalmodiga. Ernst Meyer menade inte att föräldrarna skulle bestämma över dotterns val, så gammalmodig var han inte. Men flickan borde rådfråga föräldrarna innan hon bestämde sig. Och förnuft mer än kärlek borde styra det viktiga valet.

»Du kanske skrattar åt mig«, skriver onkeln, »för att jag talar så allvarligt om detta redan nu« - Emilie var bara 16 - »men du är ganska vacker och av god familj, snart kommer friarna att trängas omkring dig.«

Hur det var med friarna då, vet vi inte så noga. Men i november 1831 hade Emilie i alla fall två friare, en kapten Carlsund och Johan Henrik Thomander.

Thomander, som länge varit förtjust i Emilie, men inte yppat det eftersom han inte hunnit tillräckligt långt i sin lundsiska karriär, friade när han såg sig hotad av kaptenen. Hans vän Theodor Foenander i Karlshamn förmedlade frieriet. (Meyer hade nämligen anförtrött Foenander kaptenens avsikter, och Foenander varskodde då sin vän i Lund, samtidigt som han meddelade Meyer vännens avsikt att fria till Emilie.)

Foenander skriver till Thomander att Meyer till en början inte velat tro honom. Hans förvåning hade varit präglad av glad överraskning, och hans första utrop hade varit: »-Ja se det vore en man för E - det vore en som genom sina talanger och sina kunskaper skulle förvärfva sig hennes vänskap och högaktning, och som kunde göra henne lycklig.« Meyer hade inte kunnat förstå att Thomander inte försökt närma sig Emilie eller deras hem tidigare, att han inte med en min för rätt sina önskningsar och att han inte gett Emilie någon möjlighet att lära känna honom.

Någon dag senare talade Meyer med sin dotter, men utan

att avslöja Thomanders avsikter. Emilie var inte intresserad av kaptenen, och Meyer hade då frågat henne vilka egenskaper hon fordrade av sin blivande man. De hade gått igenom listan av unga män som kunde komma ifråga och Meyer hade sagt: »Du måste vilja hafva en man sådan som Thomander? Hon - Ja, hvarföre icke? Han - Men han har ju inga yttre behag!...Hon - Hans brist på yttre behag ersättes fullkomligen af hans många andra goda egenskaper...« Mer minns Foenander inte av samtalet.

Thomander sänder nu sitt friarbrev till Meyer, som svarar att villkoret för hans och hans hustrus samtycke är att de själva skall vara övertygade om att Emilie blir lycklig. Att Emilie måste dela denna övertygelse är självklart. Eftersom hon med sin »obetydliga bekantskap« med Thomander ännu inte kan veta det, bör frågan uppskjutas till nästa gång Thomander kommer till Karlshamn. Meyer tycker också att Thomanders yttrande om hur väl han känner Emilie är något förhastat, eftersom han ju bara träffat henne utanför hemmet. Meyer önskar också veta när Thomander anser sig kunna försörja en hustru - denna fråga är central i brevet, understruken med tjocka streck. Han uppmanar Thomander att själv skriva till Emilie. Det gör Thomander (den 25 november 1831) och får ganska omedelbart Emilies ja.

Den 15 november, samma dag som Meyer svarar på Thomanders friarebrev, rapporterar Foenander till vännen i Lund att Meyer litar på att Thomander skall »komma fram« och kunna försörja en hustru och själv är beredd att hjälpa dem i början. Och, hade Meyer lagt till: »Ta mig tusan, är inte flickan riktigt glad vid honom!«

Hur Emilies svala beredskap på en dryg vecka kunnat förvandlas till förtjusning inför tanken på ett giftermål med en man, som hon enligt fadern knappt kände och som hon ännu inte träffat efter frieriet, är i dag svårt att förstå. Respekten, som onkeln talat om, fanns där nog, men, som det tycks,

Guden Amor med pilkoger på ryggen lägger beskyddande armen kring en ung, vacker kvinna över vars huvud en fjäril svävar. Teckningen kommer från Emilies barndomshem i Karlshamn och var enligt påskriften en gåva till »Brukspatronen Herr EF Meyer och dess Älskansvärda maka CC Tauson». Karlshamns museum. Foto: Hans Ebbe Lindskog.

ingen större kärlek eller förälskelse. Emilie var inte anfäktad av de moderna idéerna om kärlek som grund och villkor för ingående av äktenskap.

Men snart växte de rätta känslorna fram. I ett brev till vänninnan Caroline Winberg bekänner hon att: »...min kärlek till honom mest bestod av beundran, men nu, sedan jag också lärt känna hans hjärta är det helt annorlunda, bara tillsammans med honom känner jag mig helt lycklig och jag kan knappt föreställa mig något så hemskt som att jag skulle förlora hans kärlek.»²

Pappa Meyer var nöjd, han hade lämnat över ansvaret till en man som han litade på, som med sina goda egenskaper kunde väcka Emilies aktning och vänskap och därmed göra henne lycklig. Thomander var en man som skulle höja familjen Meyers anseende genom sin akademiska rang och sin bildning. Emilie hade visat sig vara en förständig dotter som följde sin faders råd.

Pappa Meyer hade lotsat sin älskade dotter genom den vanskliga ungdomstiden, han kunde lämna över en flicka som han var mycket stolt över. I sitt svar på Thomanders friarbrev skriver han: »För min dotters hjerta tror jag mig kunna ansvara och hennes förstånd är någorlunda utbildat...Det större Sällskapslifvet är icke hennes sak utan trifs hon bäst ibland få vänner eller ock under sysselsättning med lectur.« Huslighet var det si och så med, Emilie var »icke synnerligen rogat utaf Matlagning«, men bildad var hon, hon läste böcker, en viktig upplysning till friaren Thomander.

Den dyrbara utbildningen hade givit resultat, »Vetenskaperna« hade Emilie tillägnat sig. Hur det var med saktmodet och ödmjukheten är mera oklart. Visserligen hade Emilie ett gott hjerta, men, medgav Meyer, hon kommer inte att bli så »ovillkorligt eftergifvande för hvarje hennes Mans idé« som vissa andra fruar här i staden. Nej, Meyer hade inte riktigt lyckats lära sin dotter dessa förträffliga egenskaper, men denna brist vänder han i brevet till en kvalitet. Emilie var en modern flicka, både bildad och med en egen vilja, en flicka för den moderne friaren Thomander.

LITTERATUR

- Agrell, O L *Om Qvinnans omgånge med Mankönnett*. Stockholm 1810.
- Bjurman, E L *Hon skal uppfostras icke för staten utan för mannen*.
Dobbeltblikk på det moderne, red Drotner, K & Rydberg, M Oslo 1993.
- Bjurman, E L *Ögat i spegeln*. När var tar sin, red Arnstberg K O
Stockholm 1988.
- Broocman, C U *Magasin för föräldrar och lärare*,
2dra bandet, 3dje häftet. Stockholm 1812.
- Hammar, B *Lunds första dam och modet*. Kulturen 1979.
- Meyer, A *Huru skall ett ungt Fruntimmer värdigt bilda sig*.
Göteborg 1787.
- Rosengren, H & Samuelsson G *Karlshamns historia III*.
Karlshamn 1949.
- Sofrosyne* nr 2 1815. Stockholm.
- Tidsfördrif för unga flickors förstånd och hjerta*. Stockholm 1824.
- Wetzel, J *Intressanta Reflexioner öfver Qvinnokönet, vänskapen och kärleken*. Linköping 1817.

OTRYCKTA KÄLLOR

- J H och E Thomanders brevsamling, Handskriftsavdelningen, LUB, Lund.
- Indberetning om Jomfru Lindes Institut 1826-1827, Skoledirectionens
förhandlingsprotokol. Københavns Stadsarkiv.
- Breven från Ernst Meyer till dottern liksom Emilie Meyers brev till
Caroline Winberg är skrivna med tysk frakturstil, tolkad av Irmgard
Svantesson, Tyska institutionen och översatta från tyska av artikelför-
fattaren.
- De båda franska breven är översatta av artikelförfattaren.
- Dokumenten från Jomfru Lindes Institut är tolkade av Bengt Werner,
arkivarie på Handskriftsavdelningen, LUB.

NOTER

1. Meyer, A a Göteborg 1787
2. Brevet är odaterat, men av Handskriftsavdelningen LUB
daterat till 1832.

Emilie Thomander.
Den gifta kvinnan.

EVA HELEN ULVROS

EMILIE MEYER GIFTE SIG med Johan Henrik Thomander i januari 1834, då bröllopet stod i Karlshamn. Thomander hade i november året innan fått professuren i pastoralteologi vid teologiska fakulteten, och hade också som ett välkommet tillskott till sin försörjning erhållit Husie och Västra Skrävlinge församlingar i prebende. Därmed hade han uppnått såväl en aktad position i samhället, som möjligheten att försörja en familj. I det borgerliga samhällsskiktet vid denna tid, ansågs det väsentligt för en man att vänta med familjebildning tills han hade en säker utkomst. Emilie Meyer var tretton år yngre än Johan Henrik Thomander; en åldersskillnad mellan könen som också var vanlig i denna kategori under 1800-talet.

De nygifta slog sig ned på Paradisgatan i Lund där de började inreda sitt hem. Emilies far, grosshandlare Meyer, hade lovat sin dotter och måg att bekosta parets möblemang, men då räkningarna väl började dimpa ned på kontoret i Karlshamn föranledde de vissa syrliga kommentarer. Meyer skriver den 11 mars 1834 till Thomander: »Då Menniskans belåtenhet är i behof af mera än af dess egna tillgångar kunna sträcka sig, så är den som skall fylla bristen åtminstone berättigad begära, att belåtenheten skall inskränka sig inom medelvägens gräns. Denna min åsigt utvecklade jag vid första samtalet oss emellan rörande dina oeconomiska angelägenheter, men den insände Snickare Räkning visar inte att du derå gjordt något afseende.- Nog bör Sängstället för ett par gifta Menniskor icke behöfva kosta 120 Bgo, eller ett bord 65 Bg; en stol 13 och 11 Bg för att skaffa trefnad?» Men oaktat dessa reprimander, förefaller det unga paret att ha funnit sig väl tillrätta med varandra. Emilie Thomanders brev till bästa väninnan Carolina Winberg i Karlshamn avslöjar hennes djupa förälskelse i sin make; känslor, som hon också haft hela förlovningstiden. I det första brevet hon skriver som gift kan man läsa: »Hos min själs afgud måste jag lefva och dö; jag har ju icke mera något val!...Han...är för det mesta hos mig i sängkammaren hvarest

Emilie och Johan Henrik Thomander tecknade av Maria Röhl i Göteborg 1851.
Thomander är nyutnämnd domprost. KB Kart- och bildsekt.

jag uppslagit min egentliga bopål...Allt hvad jag har gjort sedan jag kom hit är att ha läst Morgon-stjernen, fällat 3 näsdukar, varit till Billbergs 3 gånger (bjuden) och - fundera sjelf? - Bra litet får man emedlertid medge att det är men det tar jag väl - en liten tid åtminstone måste man ha lifvat säger Thomander och jag skulle gerna vilja vända det till en lång.»

Sängkammaren användes ofta som arbetsrum för husets fru, och tycks också långt fram i tiden ha bibehållit sin karaktär av intimare sällskapsrum. Här kunde hon dra sig tillbaka med sömnadsarbete eller för en genomgång av hushållets räkenskaper. Vid giftermålet påbörjade fru Thomander den första i en lång rad av räkenskapsböcker, som hon samvetsgrant skulle föra hela livet och där man i detalj kan följa hushållets utgifter.

Emilie Thomander var emellertid inte särdeles road av hushållsgöromål, medan däremot läsning i avsevärt större utsträckning fängade hennes intresse. En söndag hade hon stannat hemma då Thomander var ute och predikade och använde

»i sängkammaren hvarest jag uppslagit min egentliga bopål«. På sybaronen ett broderi boken är av Jean Paul, Emilies och Thomanders favoritförfattare.

tiden till att läsa några psalmer och ögna ett par sidor ur Geijers *Minnen*. Hon passade också på att skriva brev till Carolina Winberg och berättade att hon snart tänkt gripa sig an med läsningen av *Doktor Katzenbergers Badereise* av Jean Paul. Denne författare hette egentligen Johann Paul Richter, levde mellan 1763 och 1825 och räknades till den tyska romantiken. Han hade sin storhetstid på 1790-talet. I stort sett glömd redan i begynnelsen av 1800-talet, skattades han dock mycket högt av Johan Henrik Thomander och lästes mycket i vänkretsen kring honom. Läsning av litteratur på tyska och franska ingick som en självklar del i en bildad uppfostran vid denna tid. Att Emilie tillbringade många timmar i böckernas sällskap uppmuntrades av hennes make. Vid ett tillfälle yttrar han om hennes läsvanor: »Har du icke dina förmiddagar lediga? Läs min goda, Du behöfver det så väl om Du skall bli så god som jag för alla säger Dig vara.»

Men som gift kvinna, var det trots allt fru Thomander som hade det yttersta ansvaret för hushållet. Förutom de hushållsböcker hon så noggrant förde hela livet, ålåg det också henne att anställa och avskeda tjänstefolk. Thomander betenade i brev till Emilie då de planerade inför sitt gemensamma hem, att pigor och hushållerska fick hon och hennes mamma styra om helt efter eget gottfinnande. Han framhöll också att de borde vara generösa med löner och förmåner, samt tillade att han inte önskade se Emilie som hushållerska i alltför hög grad. Annars var det vanligt även inom borgerligheten att den gifta kvinnan, trots att man hade tjänstefolk, också själv deltog i hushållsarbetet. Hon borde inte enbart administrera sitt hushåll utan också ta del i sysslorna och fungera som arbetsledare.

Vid denna tid var alla kvinnor utom änkor omyndiga. Den gifta kvinnan stod under sin makes förmyndarskap, och det var han som representerade hushållet utåt. Men inom ramarna för denna patriarkala ordning, kunde kvinnan i hushållet

ha både makt och inflytande. Då man långt fram i tiden tillämpade en hög grad av självhushållning rent generellt i Sverige, var en kvinnas arbetsinsatser i produktionen av matvaror och textilier av stor betydelse. Det var vanligt att man själv sydde en del av familjens kläder, exempelvis linnen, skjortor och kragar, och man slaktade, bakade, syltade och saftade också i hemmen. Så var fallet i stor omfattning även i det borgerliga skiktet i mindre städer, där den agrara miljön länge satte sin prägel. Räkenskapsböckerna vittnar om fru Thomanders dagliga övervakning av hemmets ekonomiska angelägenheter.

En tid efter bröllopet visade det sig att Emilie väntade barn, och sommaren 1834 skriver hon till bästa väninnan Carolina: »Jag är nöjd deröfver, ibland rätt innerligt förnöjd men jag säger nu som jag förut sagt till Pappa att det blir ändå alltid en alltför tvetydig lycka för att alltjemt toras glädja sig deråt - Thomander gör detta likväl nästan ännu mer än jag.» Emilies förbehållsamhet i sina känslor kan sättas i samband med den risk en förlossning vid denna tid innebar för en kvinna. Att dö i barnsäng var ett öde som ändade många kvinnors liv, och Emilies tvehågsenhet bottnade i en helt och hållet befogad rädsla inför de faror som en graviditet förde med sig. Man påträffar ofta i brev och dagböcker tankar om hur kvinnor inför en nedkomst även tänkte på att förbereda sin eventuella bortgång. Emilie tycks även ha varit rädd för att få missfall - något som hon också fick uppleva några år senare. Denna gång gick emellertid allting bra, och dottern Fredrica, oftast kallad Dica, föddes den 31 oktober samma år. Det andra barnet, Ida, föddes i april 1837, och den tredje dottern i familjen, Emma, anlände i september 1839. Några år senare utökades syskonskaran med den femtonåriga Natalia Thomée, en föräldralös släkting till maken, som Emilie beslutat att ta till sig. Brev från morföräldrarna i Karlshamn avslöjar det intresse grosshandlare Meyer visade för dotterns barn. Han bad

Babytröja stickad med tunna, fina stickor, kanske av Emilie själv till någon av de små döttrarna. Den har knypplad spets kring ärmens nederdel och knyts med sidenband. 1830-tal. KM 36 451.

ofta att de skulle komma till dem och hälsa på, och erbjöd sig också att själv åka till Lund och hämta flickorna. 1840 bodde Emma, då ännu inte ett halvt år gammal, hos Meyers i Karlshamn under mer än sex månaders tid, då Emilie och de äldre flickorna följde med Johan Henrik Thomander till Stockholm i samband med hans riksdagsarbete.

Familjen Thomanders liv i Lund har till en del blivit dokumenterat i författarinnan Fredrika Ehrenborgs tre utförliga dagböcker, som skrevs 1846 och 1847, då fru Ehrenborg var bosatt i Lund. Hon umgicks mycket med Thomanders, och ger över huvud taget i sina anteckningar en god bild av lundensiskt vardags- och sällskapsliv i akademiska kretsar vid denna tid. Om Emilie Thomander skrev Fredrika Ehrenborg vid ett tillfälle: »Fru Thomander har en förträfflig karakter och många utmärkta qvinliga egenskaper; men lider af en blandning som bildat ett skal omkring henne, hvilket icke ännu af det bättre inneboende kunnat öfvervinnas. Denna blandning består af: blyghet, borgarhögfärd, sjelfsväld och en viss tröghet, som kroppslig svaghet dels pålägger, dels näres utaf. Med det-

ta skal förskansar och plågar hon sig; men kommer man henne nära, så ser man hennes stora qvinliga och husliga värde.« Emilie Thomander var som ung flicka blyg och tillbakadragen, egenskaper som till en del tycks ha funnits kvar hos henne även då hon blivit lite äldre. En annan gång formulerades emellertid ett mer helhjärtat positivt omdöme om Emilie: »Fru Thomander var denna afton det vänligaste och ledigaste jag sett henne, hvilket äfven spridde sin trefvnad åt gästerna.«

Familjen Thomander umgicks förutom med Fredrika Ehrenborg även med familjerna Fjellstedt, Wieselgren, Ahnfeldt och Bring, bland många andra. En av bjudningarna i hemmet på Paradisgatan återges i följande ordalag: »Hos Thomanders var muntert, musicerades något, pratades mycket, åt och dracks - kaffe, thé och buljong på gamla sättet; men ingen läsning och ingen psalm!« Då man träffades i sällskap i mitten av 1800-talet var högläsning en mycket vanlig förströelse, och dagboksförfattarens förvåning över att man denna gång inte roat sig med detta är fullt förståelig. Det var också brukligt i många kretsar att sjunga en psalm då man kom tillsammans, då sedvänjor som husandakt och bordsbön ännu var levande. Flera gånger återkommer beskrivningar över att man hos Thomanders blev trakterad »på gammaldags vis«.

Någon gång kan man stöta på skildringar av döttrarna i familjen. En dag i februari 1847 kom fru Ehrenborg på besök, och ville då också gärna hälsa på flickorna. Hon berättar om sin ankomst: »När jag trädde in i yttersta rummet, galloperade de båda äldsta flickorna derifrån inåt det innersta. Jag klagade deröfver och snart kommo alla tre, en och en, att hälsa på mig. Den medlersta är mycket lik Jenny Lind...Frun sade att de äro ofantligt roade af sagor och allt sådant.« Ibland förlustade sig flickorna Thomander med att blåsa såpbubblor, och det hände att de som de första, på prov fick lyssna på fru Ehrenborgs nyskrivna sagor.

Det har ofta framhållits att många kvinnor inom 1800-ta-

lets borgerlighet engagerade sig i olika grenar av välgörenhet. Speciellt under 1840-talet förekom en intensiv debatt i samhället om hur fattigvården skulle organiseras. Detta var också det decennium då de första »fruntimmersföreningarna«, som de benämndes, såg dagens ljus. Deras mål i allmänhet var att verka för undervisning och hjälp åt fattiga barn och deras familjer. Fruntimmersföreningarnas framväxt vid just denna tid kan också sättas i samband med Fredrika Bremers speciellt formulerade upprop *Till Sveriges kvinnor*, publicerat i Aftonbladet den 20 december 1843, där hon aktualiserade välgörenhet som ett område som passade för kvinnor. Att kvinnor betraktades som speciellt lämpliga i vårdande och uppfostrande sammanhang ligger i linje med det särartstänkande som genomsyrade tidens samhälle, och där kvinnan på det moraliska området ansågs överlägsen mannen. Hon uppfattades som de goda sedernas väktare. Uppmaningarna att engagera sig inom välgörenhet riktades framför allt till kvinnor ur de högre samhällsskikten, som man menade hade en uppgift att fylla med att undervisa och hjälpa behövande ur lägre samhällsklasser.

Lund fick sin fruntimmersförening 1847, och Emilie Thomander hörde till dem som intresserade sig för denna sak. Hon reserverade sig emellertid från det främsta ansvaret med orden att hon inte dög i spetsen för något, och att hon var bekant med alltför få för att vara lämplig i någon ledande funktion. Fru Thomanders tvekan inför att påta sig en framträdande befattning i fruntimmersföreningen, får också ses i ljuset av tidens synsätt av vad som ansågs passande för kvinnor respektive män. 1800-talets samhälle har många gånger definierats i begreppen offentligt och privat, där offentligheten förknippades med männens värld, och det privata med hemmet, det vill säga kvinnornas ansvarsområde. Utåtriktad verksamhet på samhällets mer offentliga arena stod därför egentligen i strid med de under 1800-talet förhärskande idealen om

Schal av mönstervävt siden och skinnskor med tryckt dekor använda av den unga Emilie omkring 1830. KM 17 926 resp. 17 928.

Klänning i sidentaft, som burits av Emilie Thomander på 1840-talet. KM 36 459.

kvinnlig blygsamhet och tillbakadragenhet, och det fanns även en rädsla för att kvinnan skulle förlora sin särart om hon i alltför hög grad blev involverad i samhällseliga angelägenheter. Det fanns en inbyggd motsättning mellan den rådande kvinnosynen och uppmaningarna till kvinnligt deltagande inom skiftande typer av välgörenhet. Längre fram under seklet kom däremot kvinnors insatser i välgörenhetsföreningar att betraktas som något mycket mera självklart, än vad som var fallet på 1840-talet. Diskussionen i den nystartade föreningen kom bland annat att kretsa kring frågan om man skulle använda de insamlade medlen till att bilda en småbarnsskola, där tillsyn och undervisning av mindre barn var det primära. Fru Thomander menade här, att det vore bättre om barnen stannade i sina hem och där försågs med sysslor att utföra. Emilie Thomander kände en viss tveksamhet vid tanken på att understödja skolgång för mindre barn och för flickor, då hon själv vid ett besök i en flickskola i Stockholm funnit miljön osund och stökig. Vi får här ha i åtanke, att flickor inom borgerligheten vid denna tid vanligtvis fick sin undervisning i hemmet av en guvernant, eller av modern. Emilies mamma, Christine Meyer, frågade vid ett tillfälle dotterdottern Fredrica om det var hon och hennes syster Ida som undervisade Emma, den yngsta, eller om det var mamma Emilie.

Vid en genomgång av familjen Thomanders hushållsräkenskaper kan man iaktta, hur man regelbundet förlänade gåvor åt mindre bemedlade. *Till fattige* är en vanlig formulering, som följs av en större eller mindre summa. Man gav pengar åt söndagsskolan, »till en enka», »en sjuk student» och till diverse namngivna, behövande familjer. Vissa namn återkommer regelbundet bland understödstagarna. En gång skänktes 15 riksdaler till vanvårdade barn, och i mars 1862 donerade man skolbänkar till Östra Torn's skola för 72 riksdaler och 24 skilling.

Då man även bildat en småbarnsskola i fruntimmersföre-

Pappa Meyer med sonsonen Ernst Fredrik i knät 1848. KM 48 124.

Sandgatan med biskopshuset i fonden. 1856 utnämns Thomander till biskop över Lunds stift och familjen flyttar in på Helgonabacken.
Oljemålning från 1860-talet. KM 11 684.

ningens regi i Lund, gav man också från Thomanders sida bidrag härtill. 1861 gav man 150 riksdaler till denna verksamhet. Man kan dock se en förändring i inriktning av denna typ av privat välgörenhet under den tid då familjen bodde i Göteborg, där Thomander var domprost mellan 1850 och 1856. Då gav man i större utsträckning sitt stöd till etablerade föreningar och sällskap, istället för till enskilda, som man gjort i Lund. En förklaring kan vara, att föreningsverksamheten kan ha varit mera utvecklad i Göteborg än i Lund vid denna tid.

Då familjen Thomander åter installerat sig i Lund, denna gång i Biskopshuset på Biskopsgatan, kan man följa Emilie Thomander i hennes korrespondens med dottern Fredrica, som 1858 gift sig med kyrkoherde Josua Colliander och efter en tid flyttat till Svalöv. Emilie Thomanders brev handlar till stor del om ekonomiska affärer. Emilie framhåller att det var hon som hade huvudansvaret för detta. Många brevsidor upptas av funderingar kring inteckningar, lån och andra ekonomiska mellanhavanden, inte minst med arrendatorerna. Då fru Thomander hade större summor till övers, erbjöd hon dem gärna som lån med ränta både till dottern och till andra. Var detta affärssinne ett påbrå från fadern, den framgångsrike och förmögne grosshandlare Meyer i Karlshamn?

Emilie Thomander hade vissa svårigheter med att finna sig tillrätta i positionen som biskopinna, med allt det innebar av representation och officiella plikter. Hon skriver till väninnan Carolina Winberg: »Hvad mig beträffar passar jag illa för den plats jag innehar. Min lyckligaste tid var då vi bodde i vårt lilla hus vid Paradisgatan. Hvad gjorde det att vi då hade mera skulder än tillgångar, vi kunde ju då få stänga vår dörr och vara i fred när vi ville. Nu tillhöra vi allmänheten: hvarenda människa anser sig ha rättighet att störa vår trefvnad och efteråt gräla på oss. — Wi ha först och främst ett bra stort hus med treflig utsikt åt Helgonabacken och paradisyckan, temligen vackra saker i rummen, hederliga barn med goda hufvu-

den, äro för hvaran fullt ut så mycket som förr (Det är inte endast döden som kan knyta sådana band fastare, äfven lifvet kan göra det) gå aldrig bort, ha alltid främmande, ha en hel kår af slägtingar, studenter, gamla afsigkomna prester och prestenkor som vi måste understödja...»

Johan Henrik Thomander avled den 9 juli 1865, och känslomässigt var Emilie djupt tagen av hans död. Ekonomiskt gick det dock ingen nöd på fru Thomander. På Tuna slott, kom Emilie tillsammans med döttrarna Emma och Ida, svärsonen Gottrid Warholm och fosterdottern Natalia att bo till sin död. I oktober 1890 slutar den sista räkenskapsboken, och i december samma år gick Emilie Thomander ur tiden, sjuttio- nio år gammal.

På Östra kyrkogården i Lund vilar den familj, som under sin livstid så starkt satte sin prägel på livet i Lund.

LITTERATUR

- Blomqvist, Ragnar. *Lunds historia*. Nyare tiden. Lund 1978.
- Carlsson, Sten. *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor*. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället. Uppsala 1977.
- Furuland, Gunnel. *En association i offentlighet och privatsfär*. Fruntimmersföreningens bildande i Uppsala 1844-45. Scandia bd 53:1 1987.
- Gierow, Karl Ragnar. *Johan Henrik Thomander*. Fysionomi i tre belysningar. Stockholm 1975.
- Hammar, Britta. *Lunds första dam och modet*. Kulturen 1979.
- Jordansson, Birgitta. *Hur filantropen blir en kvinna*. Fattigvård och välgörenhet under 1800-talet. Historisk tidskrift nr 4 1992.
- Litteraturens världshistoria*. Romantiken. Red. Billeskov Jansen, Stangerup, Traustedt. Stockholm 1973.
- Lunds Stifts herdaminne: *Biskopar och domkapitel*. Serie II. Biografier. Utg. av Gunnar Carlquist. Arlöv 1980.
- Reuterdaahl, Henrik. *Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer*. Lund 1920.
- Rudberg, Inger. *Ett gammalt skolhus i Lund*. Magleskolan 1836-1986 från fattigskola till Komvux. Lund 1987.
- Ulvros, Eva Helen. *Salongsdamer och husmödrar*. Kvinnligt och manligt inom sydsvensk borgerlighet från tidigt 1800-tal. *Hon och Han*. Red. Andersson, Telemann. Lund 1995.
- Örving, Mary. *Så skulle flickor vara*. Södertälje 1973.

OTRYCKTA KÄLLOR

- Brev ur J H och E Thomanders samling.
- Brev ur E F Meyers samling.
- Brev ur F Collianders samling.
- Räkenskapsböcker ur J H Thomanders samling.
- Fredrika Ehrenborgs dagböcker, i E G Brings efterlämnade papper.
- Samtliga Handskriftsavdelningen, LUB.

Sommarnöje i Sophielund och Ramlösa.

BRITTA HAMMAR

I APRIL MÅNAD 1832 gästar Johan Henrik Thomander sin gode vän kyrkoherde Paul G Ahnfelt och dennes hustru Hedda i Bosarps prästgård och skriver därifrån till fästmön Emilie Meyer »På Bosarp är allting mycket smått, mycket lågt och mycket trefligt. Att Hedda finner sig outsägligt lycklig, kan en blind läsa i hennes öga, så genomstrålar det. Kommer jag att bli kvar i Lund under min öfrige lefnad så kan jag bjuda Dig ungefär ett sådant hem till sommarvistelse. För vinter och stadslefnad måste vi kanske ha något rymligare.« Av Johan Henriks nästa brev framgår att Emilie inte är tilltalad av tanken att behöva bo i Lund. Han skriver »Det blir mer och mer sannolikt att jag, alla mina bemödanden oaktade, kommer att tillbringa mina dagar till stora delar i Lund. Man vill icke släppa mig härifrån. ...Blif icke ledsen häröfver goda Emilie. Våra somrar skola vi, om Gud ger oss sådana, tillbringa på landet. Här äro sköna belägenheter i trakten, utmärkt sköna. ...En sådan skall en dag bliva vår. Och öfver att icke få bo om vintern på landet bör Du, om Du är billiga, kunna trösta Dig! ...Siste Lördag tillbragte jag på ett skönt lantställe. Jag har redan två på förslaget åt oss i fall vi stanna här. Det ena har utsigten öfver Malmö, Sundet, Köpenhamn, det andra öfver flera grupper af bokskogar, två insjöar, flera kyrkor, herrgårdar, landtställen m m. Hvilket väljer Du?«

Emilies val föll på första alternativet, som troligen avser Sophielund, en villa belägen inom Thomanders prebendepastorat inte långt från Malmö.

I juli 1837 besökte kyrkoherden i Kristianstad, Jöran Jakob Thomæus, med familj och svägerskan Augusta Bexell sin »cousin« Thomander. Augusta berättar i ett resebrev till systern Charlotte: »Wägen till Möllevongen en fjärdingsväg från stan där deras hälsobrunn är belägen ledde beständigt genom pilalléer och var ganska vacker, här bor Thomander om somrarna på ett ställe benämd Sophielund där de hos en enkefru bebor öfra våningen. ...Vi foro upp till Sophielund där Tho-

»Lugnet vid Möllevången«. Målning av C C Dahlberg omkr. 1840 som avbildar mangårdsbyggnaden på den år 1796 av Frans Suell uppförda Möllevångsgården. Brunnsskickningen i Möllevången startade 1836 och brunnen var livligt besökt till slutet av 1840-talet. Malmö muséer. Foto: Ingrid Nilsson.

mander nu kom emot oss uti bara skortärmarna, vi voro länge uppe innan vi fingo nöjet träffa frun men nu stod hon för våra ögon en lång o. smal quinnspärson med mörkt hår och jus hy ganska vacker, det var Professorskan i egen hög pärson.»

Sällskapet inbjöds att stanna på middag och tog före måltiden en promenad »till de närbelägna innerligt vackra ställen som ägdes af Malmöboar och endast begagnades till sommarnöjen.« Augusta finner Thomander »rätt triflig, fruen äfven, hon är mycket lärd och gör ej annat dagen igenom än studerar med sin man, hon är därför litet egen. Då vi ätit till middag bland annat sago-soppa och stekta kycklingar samt förtärt vårt kaffe samt några krusbär reste vi.»

Samma sommar vistades P G Ahnfelt på Sophielund hos Thomanders för att sköta sin hälsa. Han »drack brunn vid Möllevången och badade med Thomander i Malmö.» Stora badhuset låg, enligt Augusta Bexell, i hamnen längst ut på

Sommarhätta, s.k. kråka, som tillhört någon av flickorna Thomander.
Den är sydd av tryckt bomullstyg och har vidjespröt i kullen. 1840-tal. KM 36 497.

bryggan och var livligt besökt. »Hela dagen tillbragte vi mest i det gröna, ströfvande omkring på den bördiga slätten, oftast till fots.« berättar Ahnfelt. »Det var en varm och ljuflig sommar det året, och jag återvann efter någon tids förlopp min helse och mitt lynne, mera genom Thomanders inflytelse tror jag än genom sjelfva brunnsdrickningen.«

Brunnsdrickning och bad i olika former ansågs kunna bota de flesta åkommor och människor från samhällets alla skikt strömmade till landets många hälsobrunnar för att under några sommarveckor sköta sin hälsa.

Thomander tyckte om att bada och han intresserade sig för vattnets hälsobringande inverkan på människokroppen. I hans boksamling finns tre böcker i ämnet: *Läkekonsten med Kalt Watten* av doktor Fabricius 1836, *Om Saltsjöbad och Deras Nytt* av Dr J Fr D'Aumerie 1838 och *Det Kalla Vattnet* av J H Rausse 1842. Under Thomanders tid som informator på Stensnäs hos familjen Winberg stod bad på schemat sommartid. Efter förmiddagens tupplur badade man klockan elva och tog badsupen en timme senare. Ramlösa hälsobrunn hade 1831 byggt ett nytt badhus på stranden i Helsingborg och brunnsläkaren, professor Eberhardt Munck af Rosenschöld, skriver inbjudande: »Baden i Sundet överträffa alla andra genom det utomlands så mycket värderade men i Sverige ännu föga eller intet ansedda starka böljeslaget samt genom en fullkomligt ren stenfri och slät stenbotten.« De badande tog plats i badhytter placerade på kärror, som drogs av hästar ut i det långgrunda vattnet och hämtades efter badet in på samma sätt. Från Ramlösa till Helsingborg och åter tog man sig med hjälp av en »omnibus«.

Ramlösa var under 1800-talets första hälft hälsobrunnen på modet. Hit kom samhällets toppar med de kungliga och adeln i spetsen för att kurera sig och umgås. Sällskapslivet florerade. Man promenerade, gick på teatern och dansade i de ljusa sommarnätterna och äktenskapsmarknaden var livlig.

Sommaren 1835 bodde fru Winberg och hennes barn i Ramlösa och kanske fick de under en tid besök av familjen Thomander. I räkenskaperna för juli månad det året har Emilie antecknat »Resa till Ramlösa«. Vistelsen gav tydligen mer-smak. I juni 1839 skriver Thomander till Emilie från Stockholm: »Jag vill veta huru du vill ha stäld för vår Julimånad. ...Blir du med Paulus öfverens om en Ramlösa-séjour; är en sådan för dig möjlig« – Emilie väntar sitt tredje barn – »och är Ahnfelt där med familj och hushåll«. Emilie vill tydligen inte vara i Ramlösa. Kanske tycker hon som sin far att hon »skulle spela en slätt figur bland de många högtförnäma vid Ramlösa, som alla täfla i ytterlig lyx och moderne tänkesätt«. Johan Henrik skriver igen några dagar senare: »Din gubbe är dig tro-gen, blir således icke i Ramlösa utan dig. Nyttig vore visst en badtur¹ men icke utan dig, ty då trivdes jag icke. Således blir vi tillsammans hvar det skall vara.«

Det blir till slut i alla fall Ramlösa. Thomander får sina bad och familjen Ahnfelt är på plats. Äldsta dottern Emilia berättar i sina minnen: »Då bodde vi i ena ändan av ett hus i Ramlösa och Thomanders i den andra och vi barn lekte ihop dageligen. Dica jemnårig med min syster Josefin alltså då 5 år gammal var en liten elfva, blyg, graciös oåtkomlig. Ida var ett par år yngre, var ingen elfva och var ej som Dica vacker men hon stod stadigt på sin fot och var sann och redbar till sitt vä-sen. ...Det viskades att hon var sin pappas favorit i dessa tidi-ga år. ...Emma föddes i September samma år.«

P G Ahnfelt, som gärna ville återvända till Ramlösa, köpte samma år »ett hus, beläget allra nederst vid trädgården, lugnt och behagligt, särskilt genom skuggan af de träd som voro planterade hardt nära huset. Hälften deraf sålde jag sedan till Thomander«, som så småningom förvärfvade hela huset. I dess tredje våning inredde Thomander ett observatorium och här-ifrån iakttog han i kikaren hur segelfartygen passerade ut och in i sundet. Emilie har i början svårt att finna sig tillrätta i

Parken i Ramlösa mot slutet av 1800-talet. Privat ägo.

Utsikt över sundet med det på 1870-talet uppförda havsbadet nedanför Ramlösa.
Helsingborgs museum. Foto: Sven Olof Larsén.

Emilie Thomander fotograferad i Ramlösa strax före sin bortgång 1890.
Privat ägo.

Ramlösa. Vistelsen kostar pengar och hon tycker sällskapslivet tar för mycket av Thomanders tid. I maj 1842 skriver Johan Henrik från Stockholm »Trol. är det af hushållning du vill dra in Ramlösa: det får du icke lof, det gäller våra kära små och det gäller dig och er helsa får jag icke förspilla.« Han tänker sig hem till midsommar och vill att Emilie skall hålla sitt löfte och »bjuda mig vara välkommen i vårt landthus...« och försäkrar »Ack jag håller så innerligt af dig och ändå kan du tro att jag icke skall vara till för dig i Ramlösa.«

Thomander är heller inte glad åt alla bekanta som önskar hysa in sig hos dem i huset och försöker utan att vara ohöfelig avvisa propåerna. Emilie förlikar sig efter hand med Ramlösa, alla människor och sällskapsliv till trots, och här tillbringar familjen framöver en del av sommaren. Så länge flickorna är små besöker man också regelbundet de otåligt väntande morföräldrarna i Karlshamn.

NOTER

1 Ordet svårtytt i breven.

OTRYCKTA KÄLLOR

Ahnfelt, Laurin, *E Minnen 1 och 2*. Handskriftsavdelningen LUB.

Augusta Bexells resebrev till Charlotte Bexell 1837. Privat ägo.

Brev ur J H och E Thomanders samling.

Brev ur E F Meyers samling.

Räkenskapsböcker ur J H Thomanders samling.

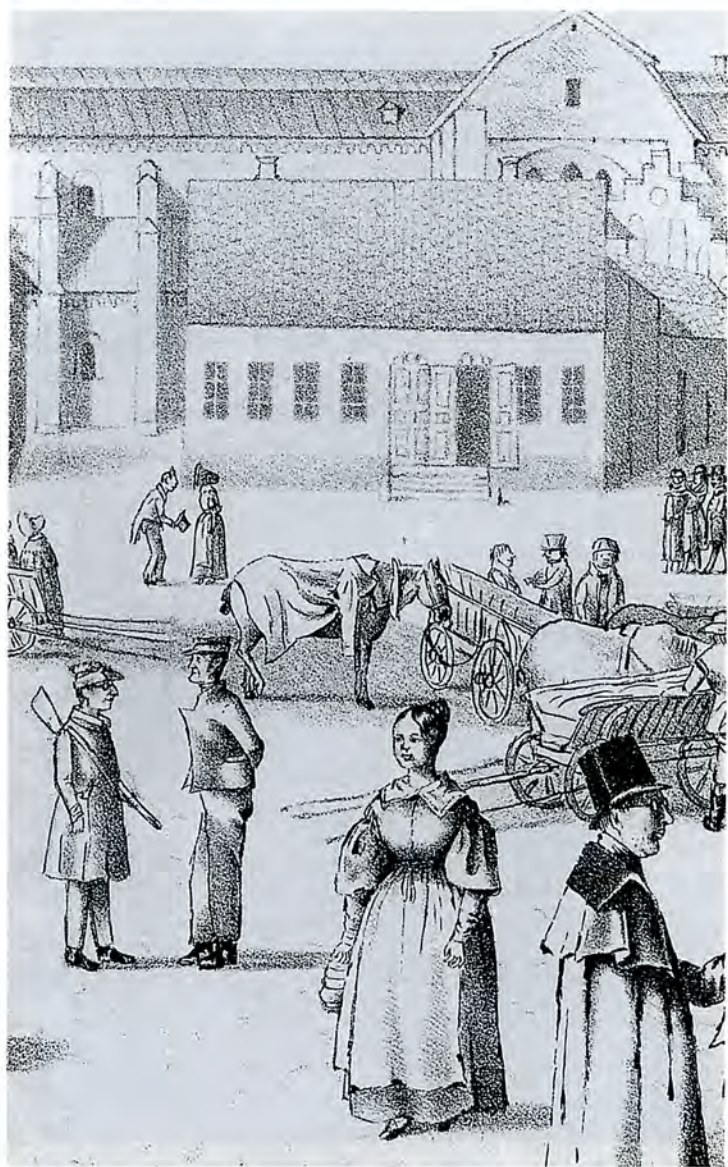
Samtliga Handskriftsavdelningen LUB.

LITTERATUR

Ahnfelt, Paul Gabriel. *Studentminnen*. Stockholm 1857.

Tankar och löjen af Joh Henr Thomander. Utg. av Arvid Ahnfelt. Stockholm 1876.

Åberg, Alf. Ramlösa. *En hälsobrunns historia under 250 år* Göteborg 1957.

En piga på Stortorget i Lund. Litografi av J Knutsson 1830. КМ 36 280.

Thomanders tjänstefolk.

ANIKO WOLF

ÅR 1833 SKREV JOHAN HENRIK THOMANDER till sin dåvarande fästmo Emilie Meyer att »med pigor och hushållerskor må Din mamma och Du regera efter godtfinnande. Jag har ingen annan önskan än den att Du aldrig sjelf må bli hushållerska /.../ Lön och öfriga förmoner bör Du icke tillskåra för knapt. I hvad på mig ankommer bör Du kunna försäkra om ett vänligt bemötande«. Ur detta citat kan man utläsa att Johan Henrik Thomander ansåg att tjänstefolket tillhörde Emilies ansvarsområde. Husmodern i det borgerliga hemmet fördelade arbetsuppgifterna och såg till att tjänstefolket var arbetsamma, plikttrogna, förnöjsamma, ärliga, trogna, lydiga och hade ett sedligt leverne. Emilie skrev till en väninna »tjänstefolket kan Du till Din Mammans lugnad säga äro riktigt bra och öfver alla måtta trogna«.

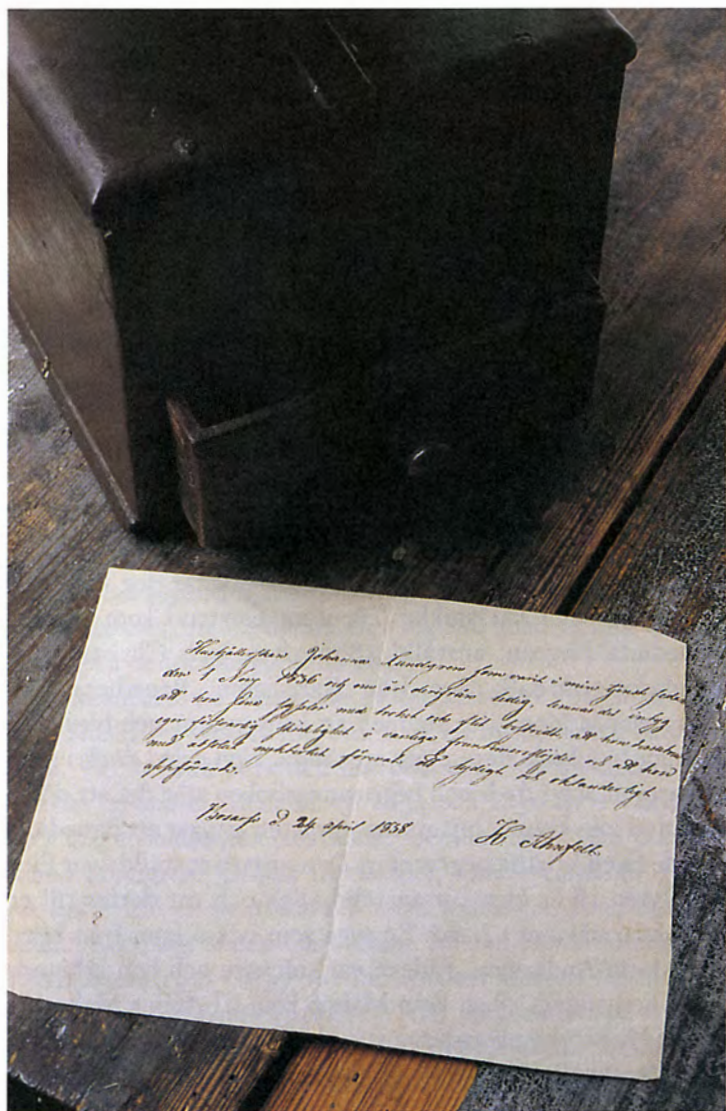
Mycket har skrivits om kända lundapersonligheter, kända och okända lundafamiljer och hur Lunds byggnader såg ut, men nästan ingenting om tjänstefolket inom den akademiska jurisdiktionen under denna tid. Jag vill med denna artikel synliggöra denna bortglömda grupp.

Thomanders var beroende av tjänstefolket för sin livsföring. Hushållet sköttes mestadels av en hushållerska och två pigor. Vid kortare perioder, när döttrarna var spädbarn, anställdes en amma. Mellan åren 1834 och 1850 hade Thomanders två hushållerskor anställda, Cecilia Ingelström och Johanna Lundgren. Cecilia Ingelström, född i Gärdslöv 1801, var dotter till en skomakare. I Ystad födde hon 1832 den utomäktenskaplige sonen Carl Johan. Medan hon arbetade hos Thomanders 1834-1837 var inte pojken skriven hos henne. Kanske berodde hennes uppbrott från Thomanders på att hon ville ha pojken hos sig men inte fick det för dem. Cecilia blev trotjänarinna hos en apotekare i Malmö och efterlämnade ett större arv till sina båda bröder.

Den andra hushållerskan Johanna Lundgren var född i Kalmar 1813. Efter några anställningar i Bosarp kom hon till

Lund 1837 Om henne skrev en tidigare husbonde att »hushållerskan Johanna Lundgren /.../ eger förvarlig skicklighet i vanliga fruntimmers-slöjder o att hon med absolut nykterhet« förenar ett »lydigt o oklanderligt uppförande«. En vän till familjen skrev också om Johanna att »jungfru Lundgren bor der altjemt och har ett vaksamt öga på allt hvad der finnes /.../ hon /.../ söker till att akta sig för råttor och mal«. Johanna kom att arbeta för Thomanders i närmare 13 år. Hon följde dock inte med när familjen flyttade till Göteborg. Thomanders sålde en stor del av sitt bohag 1850 och några föremål ropades in av Johanna.

Förutom de två hushållerskorna hade Thomanders sammanlagt 13 pigor anställda under denna period. Emilie tog 1834 med sig en av familjen Meyers pigor i Karlshamn, den 31-åriga Gertrud Andersdotter, till Lund. Hon kom bara att stanna en kortare tid då hon flyttade tillbaka till Karlshamn redan 1835. Skälet kanske var att Gertruds far dog 1834 och att hennes mor var sjuklig. Förutom Gertrud kom pigorna Benedicta Nygren, anställd 1837-1839, och Christina Samuelsdotter 1848-1850 från Karlshamn. Benedicta blev klassresenär. Hon gifte sig med en konservator och blev själv husmor och hade flera pigor anställda. Hon avled dock i största armod och i död- och begravningsboken står det att dödsattesten inte kunnat hittats men prästen intygar att Benedicta kunde få en kristlig begravning. Den yngsta anställda var Elna Wahlgren 16 år. Hon var anställd 1835 och var dotter till en skomakarmästare i Lund. En piga som också kom från Lund var Maria Andersson. Fadern var snickare och hon arbetade hos Thomanders 1844. Från Malmö kom Christina Malmsiöe 1835. I husförhörlängderna står det att hon 1835 fött ett utomäktenskapligt barn. När jag undersökte saken vidare visade det sig att Christina varit dopvittne, inte moder, för ett gossebarn fött 1835. Prästen hade helt enkelt tagit fel. Under 1836-1837 var Anna Stina Schmitt anställd. Hon var född i

Johanna Lundgren tjänstgjorde hos familjen Thomander i 13 år. Hon kom från Bosarp där hon tjänstgjort hos familjen Ahnfelt. Orlovssedeln är daterad 24 april 1838 och undertecknad av P G Ahnfelt. LUB Handskriftsavdelningen.

Stehag där fadern var smed. En annan piga är Märtha Persdotter. Hon började hos Thomanders 1836 och slutade 1837. I maj 1838 födde hon ett utomäktenskapligt barn och flyttade till Malmö samma år. I hushållsböckerna står det att hon fått slutlön och en julkapp i december 1837, då hon måste varit i fjärde månaden. Frågan är om hon bad att få sluta eller hon blev av med arbetet när hon berättade att hon var gravid? Elna Ytterström var född i Genarp där fadern var hattmakargesäll och hon var anställd 1839. Pigan Anna Johanna Svensson var född i Halmstad. Under 1836 födde hon en utomäktenskaplig dotter i Landskrona. Hon flyttade från Landskrona, utan sin dotter, och fick anställning hos Thomanders 1842. Hon stannade enbart ett år, vilket kan bero på att hon gifte sig och flyttade till Malmö. Sommaren 1859 bröt kolera ut i Malmö och ett de första offren blev Anna Johanna. Pigan Eva Catharina Haag föddes 1811 i Stockholm. Hon kom till Lund 1843 och flyttade tillbaka till Stockholm 1847. Hon hade säkerligen rekryterats från Stockholm av Thomanders då framför allt Johan Henrik vistades där långa perioder under sin riksdagsmannaperiod. Benedikta Svensson föddes i Halmstad 1821. Hon arbetade hos Thomanders 1846-1850. Hon flyttade till Stockholm efter anställningens slut. Pigan Catharina 1835-1836 förblir okänd för mig. Hon var varken mantalsskriven eller införd i hushörslängderna. Hon bodde kanske inte hos Thomanders?

Tjänstefolkets anställningsvillkor reglerades av tjänstehjonstadgan. Den första kom redan 1664 och var ursprungligen en lagstiftning mot lösdriveri. Den föreskrev bl.a. tjänstetvång och arbetsavtal, i regel under ett år, samt husbondens rätt att utdela husaga. Under 1700-talet infördes bl.a. maxilöner. För Thomanders tjänstefolk gällde 1833 års tjänstehjonsstadga. Maximilönerna hade avskaffats 1805 men husbondens rätt till husaga fanns kvar fram till 1858 och tjänstetvånget till 1885. Det iakttogs vissa formaliteter vid arbetsavtalet. Hus-

bonden gav städjepenning vid ingånget avtal och orlovssedel vid uppsägning. Orlovssedeln vittnar om det faktum att tjänstefolket var föremål för kontroll, både av husbonden och »samhället«. Om ingen uppsägning skedde förlängdes avtalet automatiskt ett år. I Thomanders fall inträffade det ett par gånger att pigorna erhöll ny städjepenning, vilket betydde att en ny avtalsperiod börjat, men ändå slutade i förtid. I det ena fallet berodde det säkerligen på att pigan blev gravid och att hon därför antingen blev uppsagd eller slutade självmant. Om tjänstefolket blev sjuka fick inget avdrag på lönen göras. Thomanders betalade läkarhjälp och medicin, som lagen föreskrev, när någon av pigorna blev sjuk. Om tjänstehjonsstadgan efterlevdes är svårt att säga men i praktiken var det säkerligen så att de ekonomiska lagarna om tillgång och efterfrågan gällde och att det var arbetsmarknaden som reglerade förhållandet mellan husbonde och tjänstefolk och inte alltid lagstiftningen. Tjänstehjonsstadgan kom inte helt att upphävas förrän 1926.

I brevet till sin fästmö 1833 skrev Johan Henrik Thomander att Emilie skulle vara generös med lön och övriga förmåner. Men var det enbart läpparnas bekännelse eller var Thomanders generösa? Emilie förde på ett föredömligt sätt hushållsböcker och man kan månad efter månad följa vilka utgifter och inkomster familjen haft. På tjänstefolkets utgiftskonto hade Emilie särskilt lön, del av lön, slutlön, städja och marknadspengar. Det verkar som om rätten till marknadsbesök var en av de förmåner som tjänstefolket utbad sig av Thomanders. Under juni och september månad hölls det frimarknader i Lund och Thomanders tjänstefolk erhöll mycket rikligt denna förmån under dessa månader. Andra förmåner som Thomanders tjänstefolk fick var löneskor och kängor. Noggrant har Emilie också antecknat om de fått gåvor när hon kyrktogs, samt julklappar. Lön fick pigorna under hela året, men ibland fick de inte sin slutlön förrän in på nästa år. Det

fanns ingen systematik över löneutbetalningarna utan tjänstefolket fick förskott på lönen när de begärde det. Någon gång skrev Emilie att en av pigorna fick ut en del av sin lön för att köpa en kam, en annan gång för att köpa ett livstykke. Men pigorna var inte bara tjänstefolk utan också ungdomar. Fanns det ett behov av »flärd«, som påverkade deras löneanspråk? Vid flera tillfällen står det del av lön med en summa på några få ören. Det verkar vara lite för små förskott, men kan det vara så att Emilie utnyttjat den möjlighet som fanns i lagen att göra avdrag på lönen, om pigorna varit ovarsamma och orsakat skada?

Under 1835 kostade tjänstefolket 205 riksdaler (rdr). Hushållerskan/jungfrun Cecilia fick 55 rdr i kontant lön och städja. Förutom lönen fick hon förmåner i form av marknadspengar på 13 rdr samt kängor och skor för 6 rdr. Pigan Elna fick 37 rdr i kontant lön och städja samt 7 rdr i marknadspengar. Den andra pigan, Gertrud, fick 33 rdr kontant lön samt 4 rdr i marknadspengar och löneskor för 4 rdr. Resterande 40 rdr betalade Thomanders bl.a. för dagsverken till tvätterskor och hjälp av en dräng. Att jämföra andra professorsfamiljer med den Thomanderska, när det gäller löner till tjänstefolket, har visat sig vara svårt. Det finns inga hushållsräkenskaper bevarade från de andra familjerna. Jag har bara hittat fragment av andra lundafamiljers hushållsräkenskaper och de är inte tillnärmelsevis så noggrant förda som Emilie Thomanders, vilket gör det är det svårt att veta hur mycket deras tjänstefolk fick i lön, eftersom det inte går att utläsa om de fick andra förmåner än kontant lön. En uppgift jag har är från Trolleholms gods i Skåne 1835. Där erhöll hushållerskan 66,32 rdr kontant, 3 skålpund ull samt ett par kängor och andra naturaförmåner beräknat av husbonden till 10 rdr om året. Huspigan fick 30 rdr och 1 skålpund ull samt ett par kängor. Kökspigan fick lägst lön med 20 rdr om året samt 1 skålpund ull och ett par kängor. Andra uppgifter är från 1845 för pigor som arbetade

på mindre gårdar visar att de kunde få 10-12 rdr om året samt ett par lågskor, 1 par sockor, 1 par strumpor, 2 skålpund ull, huvudkläde, väv till ett linne och en halv skäppa potatis. Trolleholms gods och familjen Thomanders betalade likvärdiga löner för sina hushållerskor medan pigorna fick lite bättre betalt hos Thomanders. Om man tar i beaktande att tjänstefolket generellt fick högre lön i städerna än på landsbygden framstår Thomanders inte som speciellt generösa.

Titeln på tjänstefolket varierade beroende på sysslornas beskaffenhet och vilken ställning man hade i hushållet. Tjänstehierarkin var strikt. Hos Thomanders fick hushållerskan högre lön, mer marknads- och kyrktagningspengar samt en dyrare julklapp än pigan.

Hur värderade paret Thomander sitt tjänstefolk? Utifrån det källmaterial som finns bevarat kan man åtminstone få en bild av deras attityd. Johan Henrik Thomander skrev till Emilie från Stockholm 1839 »Skrif mig för Guds skull till mycket, handlar det till och med om Jungfrun, Benedicta, Stina eller Laura.« Jag tolkar detta så att det med tjänstefolk var mindre väsentligt men i brist på något annat så kunde Emilie skriva om dem. Det finns mycket korrespondens bevarat mellan Johan Henrik och Emilie Thomander och mellan Emilie och hennes väninna Carolina Winberg. Men tjänstefolket nämns bara på ett fåtal ställen.

Ett sätt att markera dominans- och underordningsrelationer mellan husmodern och tjänstefolket var användningen av språket. Tjänstefolket fick tilltala herrn och frun i huset i tredje person, t.ex. professorn och professorskan. Själv blev tjänstefolket tilltalade med förnamn. Att Thomanders också tilltalade tjänstefolket med förnamn kan man läsa i Emilies hushållsräkenskaper och i brevväxling makarna emellan. Tjänstefolkets underordning markerades också genom regler om kroppshållning och rörelser, regler som gjorde dem till bipersoner. Det var inte bara den borgerliga husmodern som ville

Två Stockholmsdamor i vardagsdräkt på väg från torget med dagens inköp.
Ur Christine Charlotte Mörners skissbok. Privat ägo.

upprätthålla distansen mellan hennes och tjänstefolkets olika världar. Även tjänstefolket utvecklade olika strategier i detta syfte. Ett sätt var täta tjänstebyten. Här skilde sig inte Thomanders tjänstefolk från andra, de stannade i regel bara ett till två år. Att arbeta i privathushåll var speciellt, det skapade spänning å ena sidan och samhörighet av familjeliknande karaktär å andra sidan. Dessutom identifikation med husbonden, men också social distans och beroende.

LITTERATUR

Gierow, Karl Ragnar *Johan Henrik Thomander*. Stockholm 1975.

Hammar, Britta. *Lunds första dam och modet*. Kulturen 1979.

Harnesk, Börje. *Legofolk*. Drängar, pigor och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige. Stockholm 1990.

Moberg, Kerstin. *Från tjänstehjon till hembiträde*.
Uppsala universitet IV 1978.

Rundquist, Angela. *Blått blod och liljevita händer* Stockholm 1989.

OTRYCKTA KÄLLOR

Landsarkivet i Lund: husförhörlängder, in- och utflyttningslängder, in- och utflyttningsattester, dopböcker, död- och begravningsböcker, lysnings- och vigselböcker, bouppteckningar.

Trolleholms godsarkiv.

Handskriftsavdelningen LUB: mantals-, taxerings- och uppbördslängder, redovisning kronouppbörden.

Thomanderska arkivet: hushållsräkenskaper, brevväxling mellan Johan Henrik och Emilie Thomander samt mellan Emilie och Carolina Winberg.

Malmö Stadsarkiv: husförs- och mantalslängder, in- och utflyttningsattester, döds- och begravningsböcker, bouppteckningar.

Sundhetsnämndens arkiv: stadsläkaren.

Lunds stadsarkiv:

Socialnämndens arkiv: fattigvårdsstyrelsen.

Hälsövnämdens arkiv: stadsläkarens handlingar, dödsbevis.

Folklivsarkivet i Lund: uppteckningar.

I den stora fiskkitteln kokades gäddan formad till en ring med stjärten i munnen. Den serverades sedan på fiskfatet, kanske med en pepparrotssås smaksatt med socker och ättika.

»Sand, Tvätt,
En flaska olja,
Hvetemjöl,
Kardemummor,
Sill i Kagge«.

MARGARETA GRANMARK

SÅ INLEDS DEN FÖRSTA av de räkenskapsböcker, som den unga nygifta Emilie Thomander förde från februari 1834 till sin död 1890. Med undantag för vissa luckor kan man här följa familjens utgifter månad för månad, år från år.

Låt oss med hjälp av räkenskaperna och *Cajsa Wargs kokbok* få en inblick i vad som fanns i källare och skafferier och vad som kunde ha tillagats i det Thomanderska köket år 1834. Hushållet bestod då av det nygifta paret samt tjänstefolket - en jungfru och två pigor. Efter något år utökades dessutom hushållet med en, två eller tre studerande samt tidvis även en amma.¹ Köket i det Thomanderska huset är sig tämligen likt som det var under den tid familjen Thomander bodde där och det är inte svårt att i fantasin förflytta sig bakåt i tiden. Vi ser jungfrun vända oxsteken över kökets öppna eld, rensa gäddor eller hacka kött till »Ragou på Kalkkött med Kräfter». Och vi kan sätta oss till bords med professorn och hans maka och njuta av vårens primörer eller en kulen höstkväll förtära en knaperstekt gås med ett gott glas vin serverat till. Men de flesta dagarna får vi nog äta oss mätta på vardagsmat som soppor, puddingar och grytor av kokt kött med rotfrukter.

MATLAGNING PÅ 1830-TALET

Spisen i det tämligen lilla köket var en slags öppen härd som försetts med två gallerförsedda hål över vilka maten lagades. Även om detta var en förbättrad spisform så kom tillverkningen av fristående köksspisar på 1840-talet att välkomnas.² Men en sådan lyx infördes aldrig under familjen Thomanders tid i huset. Det fanns också en »stekugn av järn» vilken kunde användas till matlagning och i viss mån till bakning. Kokkärlen var tillverkade av järn, koppar, malm, mässing eller stengods.

Förutom spisen fanns bord för tillredning av maten. Här skulle man rensa fisk och ta ur fjäderfä, hacka kött till raguer och färser, passera, blanda, röra, spacka stekar, tranchera och

garnera. Det skulle syltas, saftas och saltas in. Och vatten bäras in och slask ut.

På hyllor längs väggarna i köket ställdes eller hängdes kokkärl och husgeråd av olika slag. Här fanns trattar och rivjärn, durkslag och siktar, kopparformar för pastejer, aladåber och färser av olika slag. Men också små och stora kopparformar för bakverk. Den tunga morteln av järn eller mässing som användes flitigt hade säkert sin plats framme på köksbordet liksom sockerskrinet- sockret köpte man i form av en socker-topp. Stor plats tog alla de fat, krukor, skålar och flaskor av alla slag som behövdes för tillagning och förvaring. Till ett välförsett kök hörde också ett större antal knivar, stekgafflar, vispar och slevar av trä och inte minst hackknivar till att finhacka kött och fisk som sedan skulle stötas i mortel och drivas genom en sikt för att få fina färser. Ännu hade inte köttkvarnar börjat tillverkas.

Förvaring av livsmedel krävde stora utrymmen men huset rymde både stort skafferi och källare för mat som skulle förvaras kallt. Det var också av stor vikt att man höll ordentligt rent i dessa utrymmen för att undvika mögel, råttor och möss och de flesta kokböcker under 1800-talet innehöll också ett kapitel om detta.

EMILIE SOM NYGIFT HUSMOR

Den nygifta Emilie hade tydligen ej något större intresse av hushållsarbete. Detta framgår av ett citat ur ett brev från Emilies far till den blivande maken som svar på dennes frieri: »Äfven är hon för närvarande icke synnerlig rogat utaf matlagning eller directe befattning i köket«. Så vi överlämnar köksarbetet i jungfruns vana händer och låter Emilie sköta räkenskaperna och läsa kokboken. Alldeles okunnig i matlagning var väl inte den nygifta maken då hon i sitt föräldrahem fått lära sig vad en ung husmor på den tiden förväntades kunna. Detta var före hushållsskolornas tid och undervisningen sked-

På köksbordet har jungfrun samlat ingredienserna till »Petits Patees af Kräftor». Kräftorna skulle finhackas med hackknivarna och smördegen kavlas och läggas i små formar. Skalen av kräftorna togs tillvara till kräftsmör.

På en tallrik ur den ostindiska servisen serveras »Coteletter af lamkött». Kotletterna som panerats med rivet bröd äts tillsammans med stuvad syra smaksatt med peppar, salt och muskotblomma.

de i hemmen. I den hemgift Emilie medförde ingick sannolikt också en kokbok. Ett fåtal kokböcker på svenska hade funnits redan på 1600-talet och under 1700-talet tillkommer flera nya bland vilka Cajsa Wargs *Hjelpreda i Hushållningen för Unga Fruentimber* som utkom 1755 har blivit den mest kända. År 1814 trycktes den trettonde upplagan »Å nyo öfversedd, förbättrad och tilökt» och år 1822 trycktes den fjortonde upplagan. Man kan förutsätta att det var denna som användes i det Thomanderska köket.

EMILIE FÖR RÄKENSKAPSBOK

En genomgång av räkenskapsböckerna visar att specerier och kryddor köptes regelbundet liksom mjölk, grädde, ägg och smör. Färsk frukt, bär och grönsaker när det var säsong för sådana, potatis och rotfrukter ett par gånger om året. Bröd, både grovt, sursött eller sött fick man från bagaren. Men det inhandlades också vetebröd, skorpor, fastlagsbullar, thebröd och »bisquiter». Choklad dracks tydligen ofta eftersom inköp av choklad återkommer regelbundet - däremot the och kaffe mera sällan.

Flera gånger varje månad köptes kött, mest oxkött av olika slag som stek, bringa och tunga. Ofta anges endast »oxkött» och man kan förmoda att det var kött till soppor, grytor m.m. Även kalv- och lammkött förekom ofta men griskött endast någon gång i månaden förutom en slaktgris i november. Gäss, kycklingar och harar endast vid några tillfällen. Av fisk köptes lax, torsk, flundra och sill.

Under året inhandlades öl, porter, seltervatten och rött vin men även brännvin köptes några gånger.³

HUSMOR FÖR FÖRSTA GÅNGEN

I februari månad år 1834 går vi på inköp med Emilie, som köper oxkött hos slaktaren. Hemkommen läser hon i Cajsa Warg. Vad kunde lagas av oxkött? Soppor naturligtvis - denna stöt-

tepelare i svensk husmanskost! Det kunde vara soppor med »rötter« (rotsaker) eller kanske med »perlgryn och rosmarin«. Det kunde lagas kalops, stek eller »Ragou på Oxkött«. Ragu tillagades av olika slags kött och fågel och var en ofta förekommande rätt i äldre kokböcker liksom »a la Daube« på kött eller fisk. Men kanske föll valet till en av middagarna på en anrättning som professorn nog skulle uppskatta nämligen »Rouletter af Oxkött« en rätt med smak av lök och lagerbärsblad. Det köptes också en halv lax för vilken det betalades för kokning. Intressant vore det att veta vem som kokte laxen! I Cajsa Warg förekommer det många fiskrecept varav inte mindre än tjugoen stycken gäller tillagning av gädda. Flera av laxrecepten gäller rätter av salt lax t.ex. »Skif-lax« - en lättlagad rätt där tunna, breda skivor av salt lax blötläggs över natten, kokas, får kallna och serveras med skivor av rödlök över. En något ovanlig kombination är »Aborrar att stufva med Ostron« och i Cajsa Warg finns för övrigt flera olika recept på rätter med ostron som ingrediens.

MARS - PÅ GRÄNSEN MELLAN VINTER OCH VÅR

I mars köptes oxkött, två kalvstekar och fläsk men även sill och torsk. Torsken kanske serverad med en »Smör-sauce« smaksatt med kryddpeppar, muskotblomma, finskuren persilja och fint skurna citronskal. Nu inköptes nämligen både citroner och apelsiner - de senare en stor lyx. Citroner finns ofta med i recepten, både till mat och bakverk. En utsökt dessert att laga av citroner var »Citron-Creme med Win«. Finare desserter kunde även bestå av olika slags bär-och frukträtter. Däremot skriver Cajsa Warg följande om »Glace«; »Ehuruwäl a la glace är en mycket ohälsosam spis, så kan likväl icke underlätas at deraf upteknå några slag för dem, som denna kylande maten ändteligen wilja hafwa«. Därefter lämnar hon en beskrivning på den omständliga procedur det på den tiden var att göra glass samt recept på olika sorters glass smaksatta

med t.ex. citron eller choklad eller »Kersbärs-Saft a la Glace« som påminner om nutidens saftglass.

APRIL OCH MAJ - VÅRPRIMÖRERNA BÖRJAR KOMMA

I köket doftar det av kalvstek, inte mindre än tre gånger köps det kalvstek förutom en halv kalv. Och i Cajsa Warg finns många recept på kalvkött. Förutom stek kunde det lagas kallops, frikassé, ragu med oliver m.m. Ett recept i kokboken kallas »Kalf-Lefwer på Italienskt sätt«. Till denna rätt skärs levern i lillfingertjocka strimlor som fräses i smör tillsammans med lök, enligt Cajsa Warg helst »vit spansk«. Det hela skall steka hastigt på »frisk koleld« under flitig omröring. Läggs upp på varmt fat och serveras genast. Kalvlever tillagad på detta sätt får man fortfarande ofta på italienska trattorior.

Omväxling i kosten gav nu rädisor, spenat, sockerärtor, persilja och pepparrot. Kapitlet »Tilredning af allehanda Trädgårds-saker« kom nu till användning. Här finns många recept på spenaträtter t.ex. stuvad spenat serverad med stekta brödstrimlor eller äggröra. Andra grönsaker som stuvades var salladshuvud, sparris, portulak,⁴ mjölkdistel eller syra -en frisk och syrlig stuvning som ännu för ett halvt sekel sedan var en vanlig sommarrätt.

JUNI - JULI MED SOMMARMAT

Nu äter man mest kalv- och lammkött till middag. Lammsteken var kanske smaksatt med salvia, basilika eller rosmarin. Andra rätter att laga av lammkött var kotletter, ragu, dillkött eller frikassé med murklor, riskor, champinjoner eller skuren sparris. Ett mera ovanligt recept var »Lamfötter med röd sauce« som bestod av brynta lammfötter vilka fick koka tillsammans med kryddor, murklor, kräftklor, kräftstjärtar och kräftsmör som gav såsen dess röda färg. Gott att äta till kött-rätterna var de sockerärtor, spritärtor och pressgurka som köptes i juli.

En hel del frukt och bär fanns nu och Emilie köpte krusbär, hallon, körsbär, vinbär och melon och det blev nog många goda desserter av dessa. Men både krusbär och körsbär användes också som sås till kött och fisk. »Stickelbärs Sauce« ansågs lämplig att servera till grillade kycklingar eller kokt oxtunga. Såsen gjordes på kokta, sura krusbär och strimlor av citronskal, som pressats genom ett durkslag, sockrats och avretts med några äggulor. Men stickelbär kunde även stuvras i en sockerlag av sirap och läggas upp i mitten av ett fat och i en krans runt stuvningen lades sedan äggröra. Körsbär användes också som sås till skinka eller oxbringa. Till denna sås fräste man smör och mjöl, spädde med köttsoppa och smaksatte med körsbärssaft. En körsbärssås att stuva lax i gjordes på kokta, passerade körsbär som blandades med smör och mjöl som fått fräsa. Såsen smaksattes med vin, socker, kanel och stötta nejlikor. Därefter lades kokt lax i såsen som fick stuvras i denna. Enligt Cajsa Warg måste rätten tillagas i en stengryta annars miste den sin färg.

I slutet av juli serverades kräftor. Tyvärr får vi inte veta om de endast koktes eller om det kanske lagades »Petits Patees af Kräftor«. Det var en rätt som bestod av stuvning på kräftköttet, som lades i små formar med »tårtdeg« över och under och som sedan gräddades i ugn och äts varma.

AUGUSTI - SEPTEMBER -AT INSALTA OCH FÖRWARA ÖFWER WINTREN ALLEHANDA SLAGS TRÄDGÅRDSSAKER

Så lyder rubriken på ett av kapitlen i Cajsa Wargs kokbok och det var långt in i vårt århundrade som man under sommar och höst måste se till att förråden av bär, frukt och grönsaker fylldes på inför vintern.

Frukt och bär som äpplen, päron, plommon, lingon, björnbär m.m. liksom gurkor av olika slag köptes nu. Låt oss nu titta in till jungfrun och pigorna i köket där doften från ättikslag till gurkor och rödbetor blandades med den söta syltlukten

I krämkopparna, som tillhört familjen Thomander, serverade man finare desserter som t.ex. vingelé eller mousse smaksatt med passerade bär, citron eller choklad.

och där kruka efter kruka med sylt och kompott och flaska efter flaska med saft bars ned i källaren. Krusbären som köpts i juli var säkert redan stoppade på flaskor. Dessa ställde man i en gryta med hö emellan och kokade. Sedan de svalnat försågs de med kork och harts. De turkiska bönorna att servera till olika köträtter kunde liksom spenat och huvudsallad saltas in för vinterbehovet. Av äpplena blev det förutom mos, kompott och gelé äppeldesserter i olika former.

OKTOBER - HÖSTEN HAR KOMMIT

Regn och rusk - en stekt välgödd gås serverad med sviskon och äpplen kändes säkert lockande. En gås köps i slutet av september och en i mitten av oktober. Ville man variera sättet att anrätta gåsen så föreslår Cajsa Warg t.ex. gås späckad med acie- eller salta gurkor och ansjovis. En gås utan fyllning kunde stekas på spett och serveras med surkål. »Gås med Savoyekål« var en annan rätt på kokt gås där man skar rent bröstköttet och låren. Köttet lades på ett fat och en stuvning av savoykål hällades över köttet.

Allt som lagades framgår ej av räkenskapsboken t.ex. pudingar, äggrätter och inte minst »Supan-mat af Mjöl« d.v.s. rätter med kokt mjölk. I Cajsa Warg finner man recept på »Maccaron-Grynvälling« som lagades på makaroner kokta först i vatten och sedan i mjölk. Ingen snabbrett eftersom det hela skulle kokas i två timmar tills det tjocknat. Därefter skulle smör och socker tillsättas efter smak. En annan välling var »Pärlegryns-Wälling med korinter«, koktid tre timmar.⁵ Cajsa Warg har också ett recept kallat »At göra Nudler« inte olikt vår tids pastarecept. Om någon vill pröva så är tillagningen följande: »Slå sönder ägg och gör deraf en deg med godt hvetemjöl så hård han kan blifwa, kafla honom sedan ut på bordet med bakelse-kaflan, det tunnaste som möjligt är, hwarefter han skäres i 2 twåfingers breda rimsor, som bestrykes med mjöl och läggas uppå hwarandra, då skäres deraf på twären de

»Äpple-Compott« efter Cajsa Wargs recept här upplagd i en hög kristallskål på fot. Hälften av äpplena har kokats i en klar sockerlag och hälften i en sockerlag som färgats vackert röd med berberis- eller körsbärssaft. Kompotten kunde sedan garneras med citronskivor.

finaste strimlor, som möjligt är, hwilka läggas på papper och torkas wäl på en Warm kakelugn eller bakugn, derest är mycket swag wärma, så kunna de conserveras uti bleckdosor hela året; ty om de förwaras uti trä, så får de smak deraf. Desse nudler kunna ock göras af bara ägg-hwitor på samma sätt, när man Wil bruka gulorna till något annat; de kunna äfwen brukas till mjölk-mat och köttsoppor, på samma sätt som maccaron-gryn«. Dessa mättande rätter av mjölk, mjöl eller gryn som dessutom var relativt billiga var säkert en nödvändighet i ett stort hushåll.

NOVEMBER - DECEMBER. JULEN FÖRBEREDS

Räkenskaperna för november visar att förberedelserna för julen börjar. Nu köps en halv ox och ett svin så tjänstefolket hade nog bråda dagar. Fjälster till korv och betalning till slaktaren finns med bland utgifterna liksom vid ett par tillfällen betalning till fru Broberg. Man kan nog anta att hon var till hjälp vid allt arbete med slaktmaten.

I början av december hade man tydligen klart med allt som hörde till slakten och det var tid att tänka på storrengöring inför julen och då betalas för ett dagsverke till skurning.

Bland matinköpen i december är hummer en av de första posterna. Cajsa Warg föreslår att hummer ätes stuvad, »friserad» eller som hummerbullar. Ville man inte äta hummern genast kunde köttet tas ut och läggas i en »rensmakande fjerdning» varvtals med lagerbärsblad, hel peppar, litet muskotblomma och salt. Hummern skulle därefter täckas av hälften vin och vinättika och fjärdingen väl tillslutas. Så kunde hummern hålla sig lång tid för att därefter »ätas som han är» eller stuvast.

Matvaror i övrigt köpte man inte mycket av under julmånaden - förråden var väl fyllda med det som behövdes inför helgen med undantag av smör till julbaket.

Vad kan då ha bakats i det Thomanderska köket inför ju-

len? Läser man i kokboken finner man att en stor del av recepten avser mjuka kakor av olika slag t.ex. »Socker-Kaka med Smör« bakad på tjugo äggulor och fyra äggvitor. Bakverk kokta i skirat smör förekom ofta och nu till julen blev det nog både munkar, klenätter och sockerstruvor. Mandelmusslor och pepparkakor hörde ju också julen till. Pepparkakor köptes nog ofta hos sockerbagaren. Men för den som ville baka hemma fanns det t.ex. recept på »Fransyska Pepparkakor« med pomerans-och citronskal och hackad sötmandel. Kakorna togs ut eller skars i »hwad fason som behagas«.

Ett annat recept på pepparkakor kallas »Smör Pepparkakor« och det innehåller några för nutiden ovanliga ingredienser. Receptet lyder: »Utaf 5 skålpund socker och litet watten kokas en sirap, som slås i et tråg, hwarefter 5 skålpund godt hwetemjöl deruti strax blandas, med et och et halft lod cardemummor, et halft lod muskotblomma, et och et halft lod canel, et halft lod neglikor, 3 lod sönderskurne pomerantsskal, 3 lod sönderskurne citronskal, et och et halft lod paradiskorn⁶ et och halft lod sal tartari⁷ hwilket sistnämnde först upblandas med rosenvatten: lägg sedan altsammans i sirapen, medan han är varm och rör en hel tima med en trästöt; låt det så gäsa et halft dygn: kafla derpå ut degen tunn som en dubbel slant och skär honom sedan i rutor, eller på annat sätt, efter eget behag; strö litet mjöl på kopparbottnar eller bleckfat; hwaruppå de uti ugnen gräddas. Den som behagar, kan lägga sönderskuren mandel eller succat i degen när han utkaflas«.

(Ett skålpund = 0,425 kg, ett lod = 13,3 g)

KALKON, ANSJOVIS OCH ANANAS

Till hushållet köptes år 1849 ungefär samma matvaror som femton år tidigare, men kanske hade en ny kokbok anskaffats.

Några modernare kokböcker än Cajsa Wargs var *Handbok i Kok-Konsten eller Hjelpreda i såväl Finare som Tarflig Matlagning*, tryckt i Stockholm 1846 eller *Kokbok af Gustafwa*

Julmåltid hos familjen Thomander. På bordet står lutfsken och aladåben, i bakgrunden skymtar stekt gås på sviskonbädd, kokt skinka med rödkål, citrongelé, risgrynsgröt och struvor.

Björklund som utkom 1847 Och i räkenskapsböckerna börjar det förekomma inköp av livsmedel som Emilie inte köpte 1834. Det gäller t.ex. kalkon, ål, braxen, ansjovis, bergamoter, ananas, sparris och bakelser.

Supé var under den här tiden en omtyckt bjudningsform. I Gustafwa Björklunds kokbok finns många förslag på såväl middagar som supéer med tio till femton eller flera rätter däribland följande supéförslag under rubriken »Matsedlar till Soupé«:

Kall Fruksoppa
Chokolade
Kall Fågel-pastej
Kyckling med Ris och Champignoner
Späckade Kalf-Beefar med Ryska ärter
Äppel-paj med Vanilj-Sås
Orre eller finare Fågel med Salade
Gélée med Bakelse
Frukt eller annan Desert

eller en något enklare supé bestående av fyra rätter

Lax-bullar med Spenat
Ragout på Fågel med Gurk-sås
Äppel-paj
Warm-Mandelmjolk.

Femton år hade nu förflutit sedan Emilie som nygift börjat föra den första räkenskapsboken. Säkerligen hade hon också fått större erfarenhet av och även intresse för det husliga arbetet. Detta framgår av ett brev från fadern till sin dotter den 22 januari år 1839, där han skriver: »Vi glädja oss åt din berättelse att du börjar blifva riktig Husmoder fortfar därmed och du fyller därmed en lucka eller rad som hitintills stådt öppen på din Meritlista«.

NOTER

1. Johan Henrik Thomander *General-Utgifts-Conto* 1838.
2. N Nilsson *Köksspisar* Kulturens årsbok, 1984.
3. Det framgår inte av räkenskaperna var inköpen gjordes. Men man kan förmoda att en hel del inköptes hos grannen, handlare Isberg som efter handlande Jacob Lindschoug d.y:s död 1834 övertagit affärsrörelsen.
4. Portulak (växtfamiljen Portulacaceae), en över nästan hela världen spridd köksväxt med köttiga blad. Ätes som sallad eller spenat.
5. Pärlegryn, små runda, glättade gryn av vete eller korn.
6. Paradiskorn, frö med smak påminnande om peppar.
7. Sal Tartari, sannolikt vinsten som användes som jäsningsmedel.

LITTERATUR

- Björklund, G *Kokbok*. Stockholm 1847.
- Blomqvist, H *Mat och dryck i Sverige*. Borås 1980.
- Boyhus, E-M *Historisk Kogebok*. Århus 1975.
- Handbok i Kok-Konsten*. Stockholm 1846.
- Palmaer, M *Cajsa Warg och hennes hjälpreda*.
Gastronomisk kalender 1970.
- Warg, C *Hjelpreda i Hushållningen För unga Fruentimer*
Trettonde upplagan 1814 och fjortonde upplagan 1822.

OTRYCKTA KÄLLOR

- Saml. Thomander JH efterlämnade papper. Räkenskapsböcker.
- Brevsamling Thomander Emilie, Handskriftsavdelningen LUB.
- Thomander JH *Generalutgiftskonto* 1838. Privat ägo.

Thomanders vilfåtölj i biblioteket, på armstödet ett exemplar av den liberala tidningen *Aftonbladet*, Thomanders husorgan.

På spaning efter en tankevärld som flytt...

LARS BJURMAN OCH JAN MARK
PÅ UPPTÄCKTSFÄRD I
BISKOP THOMANDERS BIBLIOTEK

BISKOP JOHAN HENRIK THOMANDER var inte bara känd för sin talekonst, utvecklad både från predikstolen och i Sveriges riksdag, där han satt för prästeståndet från 1840 till sin död 1865; de senaste tio åren dessutom i Svenska Akademien. Han var också en litterärt verksam person, som redan på 1820-talet översatte Shakespeare - enligt många väl så bra som Carl August Hagberg, som övertog och fortsatte hans verk - och på 1830-talet utgav en satirisk tidskrift kallad *Gefion*. Om hur hans stora bibliotek kom till Kulturen berättas en historia: Thomanders dotter och arvtagerska Ida ska ha sagt att Kulturen skulle få det om man lyckades få in det i dess helhet på dess ursprungliga plats i hennes barndomshem, om inte skulle man gå miste om donationen. Problemet var då att Thomanders bibliotek under hans år i Biskopshuset vuxit till uppåt 9 000 volymer. Kulturens grundare Georg Karlin fick uppståda all sin uppfinningsriktighet för att uppfylla donatorns villkor, men han lyckades, och hela biskopens boksamling står nu i de fyra små rummen en trappa upp i Thomanderska huset (sånär som på en mindre del som tillhört husets damer och efter deras död har skingrats). Vad har den att säga om en svensk intellektuell vid 1800-talets mitt, hans bildningsgång och tankevärld? Vilket signalement skulle man ställa på Thomander med ledning av de böcker han samlade på sig genom livet?

Vi går upp för den gamla trätrappan till biblioteket och gör redan vid en första snabbinspektion den nedslående upptäckten att Thomander inte hört till dem som daterar sina bokinköp. I hans böcker finns bara tryckåret att gå efter. Av dem framgår att många måste ha köpts antikvariskt och alltså inte ger någon säker upplysning om hans bildningsgång i termer av etapper. Vad vi däremot genast kan se är att han inte hämmades av bristande språkkunskaper. Utom latin och grekiska har han utan svårighet läst tyska och franska och förstås, som Shakespeare-översättare, engelska - det var den ordning i vil-

ken man på hans tid lärde sig de stora språken. Dessutom tycks han ganska tidigt ha tillägnat sig italienska. Här står Dante, Petrarca, Tasso och dramatikern Alfieri - införskaffad möjligtvis under arbetet med Shakespeare, för att jämföra olika teateridiom - men också, i påfallande många upplagor, Macchiavelli... Man kan också se hur han systematiskt har utvidgat sina språkkunskaper: här står utom tillhörande lexika en spansk grammatik, som han väl har skaffat för att ta sig an Cervantes i original efter att gissningsvis först ha läst honom i de franska och tyska översättningar här också står (förutom en till engelska). Två böcker på portugisiska vittnar om att han åtminstone försökt gå ytterligare ett steg åt det hållet. Bara inför de slaviska språken, inklusive ryskan, har han måst nöja sig med översättningar.

Men om de svenska översättningarna därför är rätt få tycks han inte till varje pris ha velat läsa en författare på dennes eget språk: Winckelmann har han på franska, den engelske filosofen Locke likaså, och omvänt några franska författare på tyska. I det sammanhanget gör vi en annan upptäckt som vi inte vet hur man ska förklara: böcker tycks på hans tid utan vidare ha kunnat tryckas på sitt originalspråk kors och tvärs över nationsgränser. Den tyske romantikerns Novalis har han på tyska men tryckt i Paris, en italiensk Decamerone är tryckt i London och flera engelska författare i Tyskland. Det vackraste exemplet på denna obesvärade internationalism är en förnämlig tysk klassikerserie tryckt och utgiven i Uppsala: Goethe, Schiller, Lessing med flera idag mindre kända, inklusive Thomanders favorit Jean Paul. Och det är inga snåla urval utan rejäla upplagor i flera delar, dessutom billiga, åtminstone skryter boktryckaren Bruzelius i en reklamtext på omslaget med att de skulle bli tre till fyra gånger dyrare om läsaren beställde dem från Tyskland. Det är texter som borde vimlat av tryckfel, om de är inte bara tryckta i Sverige utan också satta av svenska sättare. Eller kunde böcker redan

Biblioteket rymmer uppemot 9000 böcker i varierande ämnen. Redan under Thomanders livstid fungerade det som lånebibliotek: »Böckerna må väl. Flera ha gått ut i verlden för att sprida upplysning bland folk af begge könen« (Gustaf Andersson till Thomander 1844). På Tuna slott fanns boksamlingen från 1867 tillgänglig för studenter och forskare.

Boksamlingen innehåller flera praktvolymmer, många med ägarmonogram. På skrivbordet ligger Thomanders handskrivna bokförteckning, påbörjad i slutet av 1810-talet och översedd sista gången 1821.

transporteras i plåtar dit där papperet var billigast? Hur som helst en vacker utgåva, där vi inte hittar några tryckfel, och vi hittar sedan också en tysk Heine tryckt i Lund.

För att återuppta teatertråden ser vi vidare att Thomanders intresse för den konstarten inte inskränkt sig till att översätta dramer från diverse språk. Han har också hållit sig à jour med det samtida teaterlivet i framför allt Paris och London genom att köpa stora mängder nyskriven dramatik, också av en typ som nu fallit i glömska och kanske redan då mest fungerade som repertoarutfyllnad - men här står de, Scribe och Kotzebue och andra nu helt bortglömda, buntade i volymer utan synbar ordning genrer eller författare emellan (och som man kan se inte av bokbindaren utan redan av boktryckaren eller förläggaren, som på den tiden ju var samma person). Det är en intressant påminnelse om ett förhållande vi idag har svårt att föreställa oss, nämligen att dramatik ganska länge först och främst betraktades som litteratur, någonting man läste. Och det paradoxala var att det förhållandet bestod samtidigt som det överallt i Europa börjat skrivas pjäser direkt för scenen, utan större litterär pretention, med ett tydligt öga på den nya medelklasspubliken. Ännu på Ibsens tid kom pjäser först i bok och recenserades som litteratur, det var själva händelsen, om de sedan också uppfördes någonstans - beroende på mottagandet i bokform - var det en nästan ovidkommande bisak. Idag är ju förhållandet det motsatta: om dramatik överhuvud taget trycks så är det för att den redan gjort succé på scenen - ungefär som en roman om möjligt först bör vara filmad.

En förklaring till det omvända förhållandet på Thomanders tid är förstås att det åtminstone i Europas utkanter fanns ganska få möjligheter att se teater. Att Thomander t.o.m. sett Shakespeare redan på sin informatorstid i Karlshamn vet vi av en utförlig recension han skrev i en lokaltidning. En del kan han också ha sett under sina senare riksdagsvistelser i Stock-

holm, något rentav här i Lund eller under utflykter till Köpenhamn, men därom tiger biblioteket. Vi vet inte ens om han nånsin såg Johanne Luise Heiberg, den stora stjärnan på Det Kongelige (som däremot har omvittnat att hon både såg och hörde honom, nämligen som skandinavisk brandtalare på Ven).

Att han trots det har haft ett intresse även för det praktiska teaterarbetet framgår bl.a. av en bok med den långa titeln *Entwicklung des Ifflandischen Spiels in Vierzehn Darstellungen auf dem Weimarischen Hoftheater* (Utvecklingen av Ifflands spel i fjorton föreställningar på hovteatern i Weimar), tryckt utan författarnamn i Leipzig 1796. Det är som vi ser inget mindre än en teaterns grammatik, såpass detaljerad att den också lär ut ett kroppsspråk, hur skådespelaren bör stå och vilka gester som betyder vad - mycket mer detaljerat än de *Regler för skådespelare* Goethe skrev ihop som hovteaterchef i Weimar, för de handlar mest om uttal och deklamation. Iffland var en berömd tysk skådespelare och teaterledare, som hade hållit till i Weimar strax före Goethes tid och också skrivit egna pjäser. Men den som är känd för att ha utarbetat en skådespelarkonstens grammatik av den här typen är annars Ifflands föregångare i Weimar, Konrad Ekhof, som rentav grundade en »skådespelarakademi«, visserligen inte i Weimar utan längre norrut, i Schwerin. Det vore intressant att veta om det i själva verket är hans idéer som förs vidare i den här skriften, tillskrivna eller övertagna av den vid det laget mer kände Iffland.

Hur som helst en raritet, och som sagt ett vittnesbörd om ett intresse för det praktiska i teatern som nog var ganska ovanligt på Thomanders tid. Att skriva dramer gick väl an, och att översätta dem gav likaså en viss prestige, framförallt då om de var på vers, men att intressera sig för uppförandet var något som borde överlätas åt »komedianterna». När Goethe låter sin Wilhelm Meister kуска runt med ett av ti-

dens resande teatersällskap glömmar han inte att beskriva hur det hotade hans goda rykte, och den synen på skådespelaryrket som något suspekt speglas ännu hos vår egen August Blanche.

Thomanders avlösare som Shakespeareöversättare, Carl August Hagberg, gjorde dessförinnan en resa till romantikens källor som förde honom ända till Paris. Själv kom Thomander aldrig längre utomlands än till Danmark men färdades i stället desto längre i fantasin. På hans hyllor står reseskildringar i mängder, bland dem en som kanske har ett samband med de båda böckerna på portugisiska, *Bref om Portugall* av den franske romantikern Chateaubriand i en svensk översättning från 1796, men också sällsyntheter som lady Mary Wortley Montagues resebrev från Asien och Kongoflodens kartläggare Mungo Parks *Resa i det inre av Afrika* i en tidig översättning av Samuel Ödmann (1800).

I ett annat hörn står en rad skrifter som man mindre skulle vänta sig att hitta hos en teolog som enligt biografen Gierow hade en »dragning till mysticism» och i sina studier ägnat sig åt mystiker som Suso och Jacob Böhme. Det är de nya politiska ekonomerna, eller som det efter Adam Smith kom att heta, nationalekonomerna: Sismondi, Jean-Baptiste Say, Bastiat - namn som vår tids humanister högst känner till genom den kritik de utsatts för av Marx. Thomander har dem alla, inklusive Smiths egen *Wealth of nations*. Det är ett fynd som vi bara kan förklara ur ett behov hos den nyblivne riksdagsledamoten att rusta sig med andra argument än moraliska inför 1840-talets allt skarpare debatter om frihandel och näringsfrihet, där Thomander stod på Hiertas och *Aftonbladets* radikala sida. Marx själv har han förstås inte, fast han i princip kunde ha läst åtminstone *Manifestet*, t.o.m. i en svensk översättning 1848 av bokhandlaren Pär Götrek, som hade sin låda bara ett stenkast från Börshuset i Stockholm. Dit hade Thomander i februari det året kallat sällskapet Re-

und Stärke / wie droben ist angetviesen.
Dem starken Riesen Briareus (also ge-
nant von wegen seiner Kraft *Βριάριος*,
Vossius l. 11. *Idololat.* c. 2.) werden des-
wegen von den **Docten** hundert Arme

bey den Griechen also genant / *ἑκαχάρμη*
ἑκαχάρμη *ἑκαχάρμη*, weil er unter den
andern Gliedmaßen des Leibes als das
stärkste Theil ist; und zwar ist dieser
Bodhe (etliche nennen ihn auch Bhavani)

Illustration hämtad ur *Berühmten Ost-Indischen kusten*. Abgötter der
Ost-Indischen Heyden, Malabaren, Benjanen, Gentiven, Bramines & c.,
Amsterdam 1672. Joh Henr Thomanders boksamling.

formvännerna för att förbereda »en total omstöpning« av det politiska systemet i Sverige. Men så revolutionär som detta låter var han alltså inte. Vad han avsåg när han vid en »reform-bankett« inspirerad av det årets revolutionsrya i Paris utbragte en skål »för allas rätt« och talade om »det mål, där det icke skall finnas någon ofri eller rättslös mer på jorden« var en representationsreform med »allmänna val« - men där rösträtten ännu inte borde omfatta arbetare eller kvinnor.

En liknande skepsis mot alltför långtgående idéer eller samhällsomvandlingar speglas i Thomanders politiska idélitteratur. Toqueville har han i flera upplagor, också i en tidig svensk översättning med titeln *Folkväldet i Amerika*, 1840. Han har också köpt *Resa till Icarien* från samma år av Etienne Cabet, den siste av de sociala utopisterna och Götreks lärofar. Men han har ingenting av den också redan till svenska översatte Saint-Simon och inte heller Fourier, trots att han själv en gång gjort skandal i *Theologisk Quartalskrift* med en uppsats som ifrågasatt äktenskapets helighet - och t.o.m., som Fourier, dess nödvändighet. Han har skaffat sig den samtida revolutionären Louis Blancs berömda historieverk om de franska revolutionerna; men för den första och största av dem tycks han inte ha haft mycket till övers. Kontrasten mot Macleans bibliotek på Svaneholm är på den punkten stor. Studerkammaren på Svaneholm ser nästan ut som en den franska revolutionens utpost i Norden, där man kan se hur noga sympatisören på den skånska slätten följt dess utveckling, inte bara i jakobinernas skrifter utan ända in i Nationalförsamlingens publikationer. I Thomanders bibliotek, knappa två generationer senare, finns nästan inget i den vägen. Av jakobinerna bara en skrift av abbé Sieyès, och den är teologisk, från en tid långt före hans berömda brandtal för tredje ståndet. Av den föregående upplysningslitteraturen däremot en hel del. förvånansvärt mycket - för en teolog - av ateisten och encyklopedisten Helvétius, och Mirabeau i det närmaste komplett. Men

Mirabeau hade ju dött 1789 och kunde väl så tillvida ses som oskyldig både till skräckväldet och Napoleon. Av den flödande litteraturen från revolutionsåren har Thomander bara skaffat sig girondistänkan Mme Rolands försvarsskrift från fängelset, där hon trotsigt försvarar sin avrättade man och väddar till eftervärldens dom.

Bland filosoferna märks det lika tydligt att vi har hamnat hitom revolutionens vattendelare, i en tid när reaktionen mot den kommit upplysningens utåtvända rationalism och empirism att förbytas i romantisk inåtvändhet och ett ifrågasättande av Kants myndighetsförklaring av det mänskliga förnuftet. Kant saknas förstås inte hos Thomander, ej heller Descartes, vi hittar också flera verk av den judiske upplysningsfilosofen Moses Mendelssohn och ett av Hume. Men de som behärskar scenen är otvetydigt romantikens filosofer, med banérföraren Schelling i så många upplagor att hans ställning som filosofisk husgud knappast kan betvivlas. Spinoza (i en fullständig upplaga på originalets latin) kunde i och för sig ses som en rationalistisk motvikt, även om det verkar föga troligt att Thomander skulle tagit hans berömda sats att Gud är naturen (eller naturen Gud) till intäkt för någon form av ateism. Mera troligt är väl att han i den sett ett föregripande av Schellings naturfilosofiska panteism, som åtminstone mellan skål och vägg var ett tillåtet kätteri för tidens liberala teologer.

Var han innerst inne stod i trosfrågan vågar vi oss inte på att söka utröna med ledning av hans bibliotek. Det särskilda rummet med teologisk litteratur går vi helt förbi, dels av inkompetens och dels för att det på det området måste vara ännu svårare än på de andra att gissa vad han har läst av ämbetsplikt eller av genuint intresse. Just i gränsområdet mellan filosofi och teologi hittar vi dock en lucka som förvånar oss i Thomanders annars nästan heltäckande beläsenhet: Kierkegaard. Denne 1800-talskristendomens store outsider, med sin äventyrliga balansgång över tvivlets avgrund och sitt fräna

gyckel med de vanetroende, kunde man rentav ha väntat sig att hitta på en hedersplats hos Thomander, som ju själv var en satiriker och språkekvilibrist och trots sin raska klättring genom tjänstegraderna förblev något av en katt bland hermelinerna. Vi ser att han har köpt och säkert läst en tidig föregångare till honom: Abraham a Santa Clara, katolik och augustiner munk i 1600-talets Wien, som skrev lika bitska straffpredikningar över sin förfallna samtid (men till skillnad från Kierkegaard trots det avancerade till hovpredikant). Bland de teologiska småskrifterna står också en med titeln *Er troen et Paradox og i Kraft af det Absurde?*, tryckt i Köpenhamn 1850 och signerad med något som låter just som en av Kierkegaards många pseudonymer: Theofilus Nicolaus. Men det är en pamflett *mot* Kierkegaard, själv lyser han alltså med sin frånvaro - och man kan undra varför, eftersom Thomander tydligtvis känt till hans existens. Har han varit rädd att en närmare kontakt med denne orosande, som långt värre än han själv stötte sig med kyrkans hela hierarki, kunnat slunga honom ur den bana han själv valt?

Ett lika förbryllande tomrum, eller nästintill, gapar i den svenska vitterheten, där Thomander annars har allt man kunde vänta hos en storläsare vid 1800-talets mitt, från Stiernhielm över mästaren Tegnér (Fritiofs saga t.o.m. på tyska) fram till sin egen generations skalder och litteratörer. Men av Almqvist, hans nära vän i många år, som han t.o.m. haft boende i huset på Paradisgatan under deras gemensamma kamp för att skaffa Törnrosdiktaren en lundensisk professur - av honom bara några udda delar av *Törnrosens bok*, utan dedikation, varken *Det går an* eller *Amorina*. Eller har han haft dem men gjort sig av med dem efter det som blev slutet på deras vänskap, Almqvists huvudstupa flykt ur landet 1851, anklagad för mord på procentaren von Scheven?

Frågor som biblioteket inte lämnar något svar på, och sådana finns det fler. Inget tvivel dock om att det tillhört vad man

Med lite god vilja kan det kanske tolkas som ett förtäckt försvar för bordellväsendet (om det nu behövdes 1712), och den goda viljan har tydligen funnits, för på försättsbladet har någon indignerat skrivit: »Denna bok borde brännas!» Men det är inte Thomanders handstil. Biskopinnan? Dottern Ida? Men borde inte de haft alla möjligheter att gå från ord till handling, om inte förr så efter biskopens död? Vi lägger frågan till de andra.

Hagberg och Thomander.

PER LYSANDER

CARL AUGUST HAGBERG efterlämnade ett verk, som satt spår i svensk kultur in i dess märm. Få, undantaget Strindberg och Almqvist, har så påverkat det moderna svenska språkets utveckling. Med hans översättning av Shakespeares samlade dramatik fick det svenska språket en skatt, som i brukbarhet och auktoritet överträffar vad något annat språkområde, utanför det engelska, haft.

Att Shakespeare blev tillgänglig på svenska språket var inte bara en angelägenhet för teatern - som vid denna tid i vårt land inte levde något lysande liv. Främst var det ett litteraturpolitiskt jordskred, där litteraturhistorien skrevs om, klassikerbegreppet förändrades och nya gudar tog plats på olympen. I sin tur ändrade detta på böjningsmönster och kvalitetskriterier i samtiden och gjorde den mottagligare för t.ex. både Almqvist och Strindberg.

Teaterns fulla bruk av Hagbergs översättarmöda dröjde ännu ett drygt halvsekel till Per Lindbergs uppsättningar efter första världskriget. Och då var scenen Göteborg och inte Lund. Ironiskt nog var Lund på 1840-talet, då Hagberg slet med blankversen, den enda plats i landet, där teater var regelrätt förbjuden. Den ansågs hota studenternas koncentration på studierna.

Hagberg översättarbragd kan inte värderas nog högt. Generationer svenska teatermännskor har prövat dess plasticitet, dess bredd och teatralitet. Det senare är inte minst det viktiga och märkliga: att en person, så fjärran den levande teatern så lyckats möta dess krav och röra vid dess kärna.

Och den som läser sig igenom detta oerhörda flöde av sorgsna kungar, bittra narrar, skroderande soldater, dessa språng från konkretion till poesi, kan inte annat än att lockas till att fantisera över hur den mannen var skapt, som lyckades följa Shakespeare så tätt i hasorna genom hela hans väldiga livsverk. Men den, som följer impulsen, att söka se översättaren blir snart förbryllad.

Du, som, hvad han varit,
veta eftertraktar,
spörj de stolta vårdar,
själf åt sig han satte!
Vitterhetens häfder
Hagberg dagsarbete
skärma, så länge svenska
språket finns i lifve.

Min farfarsfar professor Albert Lysander skrev detta inte helt övertygande skaldestycke vid Hagbergs bortgång. Annars är det frapperande, hur lite Hagberg lämnat efter sig, både i skrift och rykte. Det tycks som om Shakespearearbetet tagit all hans kraft, som om hans liv fram till det varit en förberedelse och hans knappa 15 år därefter inte rymt några nämnvärda impulser.

Shakespearearbetet är en bragd i varje perspektiv. Det måste vara en av de största intellektuella prestationer, som utgått från Lunds Universitet. Ändå står inte Hagbergs namn bland dem, som hedrats på balustraden i Akademiska Föreningens stora sal. Det akademiska livet, som ofta förstorar betydelsen av måttliga prestationer och är oöverträffat i konsten att hylla sig själv, har intagit en reserverad attityd till Hagberg.

Och den som ändå söker hans skugga och spår ser dem snart allt mindre: en räddhågsen, förgrämd och reaktionär professor, som med avsmak såg det moderna Sverige ta form omkring sig.

Anders Österling citerar några brev, som ger en patetisk bild av professorn, skyndande sig uppför Sandgatan för att med biskop Reuterdahl få utgjuta sig över tidens förfall. Hur kunde denne man röra sig med sådan säkerhet och frihet i Shakespeares värld, när 1850-talets Lund tycktes honom alltför skrämmande?

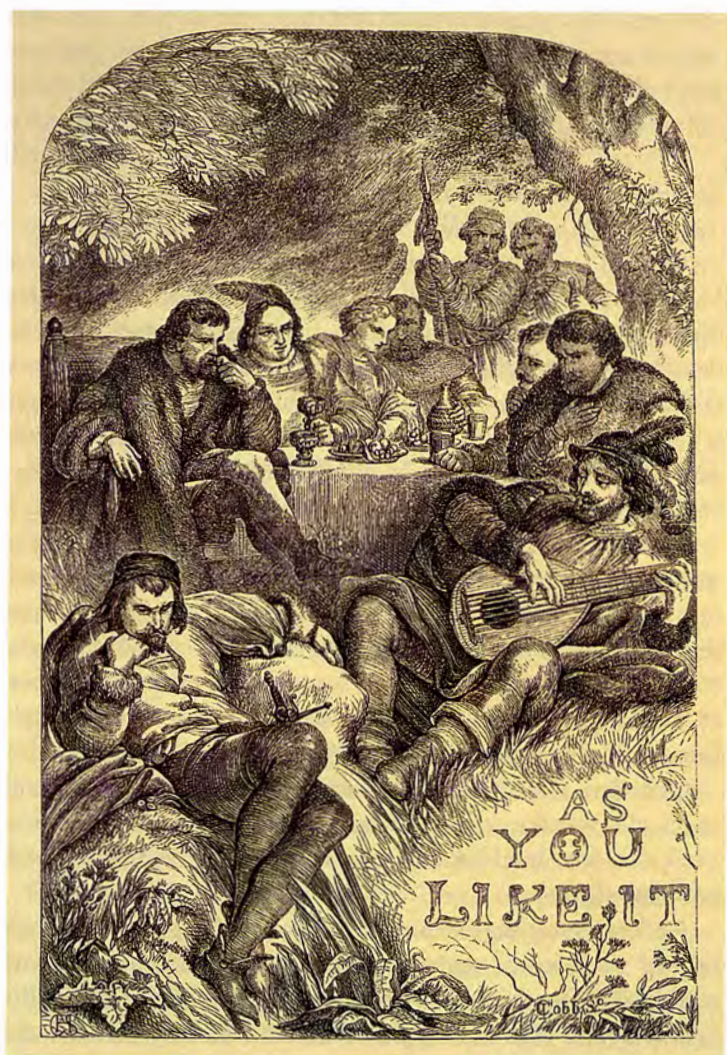

Illustration av H C Selous ur *The Plays of William Shakespeare*.

Som Ni Behagar

Ja, hela världen är en skådeplats,
Och alla, män som kvinnor, spela där;
Var har sin stund att träda upp och gå
Och en har många roller för sin livstid.

J H Thomander

Ja, hela världen
En skådebana är, och alla människor,
Så män som kvinnor, spela på densamma.
Var har sin stund att komma och att gå,
Och en har många roller för sin livstid.

C A Hagberg

Följer man Hagbergs livsväg ser man att den oupphörligen korsas av en annan: Johan Henrik Thomanders.

Första gången Hagberg låter tala om sig är som författare till en litteraturpolitisk pamflett vid 1830-talets mitt. Den är ett angrepp på romantikerna och på Almqvist. Den kan ses som ett beställningsverk från hov- och regeringskretsar. Almqvists kontroversialitet var vid denna tiden givetvis betydligt mindre än den skulle bli, men romantikerna sågs alltmer med oro och skepsis av de styrande. Rörelsen var välorganiserad, teoretiskt och principiellt välutrustad och befann sig i en utveckling från svärmisk göticism till politisk radikalism.

Om Hagberg fanns bland de ansvarskännande samhällsbevararna så fanns Thomander hos romantikerna. Hans vänskap med Almqvist är utförligt dokumenterad. Och i den romantiska rörelsens program, hade Thomander redan funnit sin uppgift: Shakespeare.

Att förse Sverige med en Shakespeare på det egna språket stod högt på romantikernas agenda. Det rörde deras litteraturpolitiska kärnfråga: Shakespeare var det tunga redskapet att bryta det gustavianska och klassicistiska arv, som definierade litteraturens möjliga område.

Thomander hade redan två gånger sökt genomföra utgivningen av Shakespeares samlade verk, båda gångerna hade projektet gått omkull av ekonomiska skäl. Fyra dramer publicerades och flera förelåg, vad man kan förstå, färdigöversatta men opublicerade.

Några år senare står Thomander och Hagberg öga mot öga. Thomander är då en ung professor i teologi men inte bara det, han är rektor för Lunds Universitet. Hagberg är sökande till professuren i moderna språk med estetik.

Tillsättningen av denna professur är en akademisk strid av format. Thomander har nämligen en kandidat av rang, som han lanserar med all kraft han är mäktig: Almqvist. Förpostfäktningarna från Hagbergs pamflett går nu över i själva sla-

get. Det saknas inte övertoner i denna strid. Det är den allt radikalare falangen av romantiker som står mot traditionellt akademiskt fotade samhällsbevarare. Men det handlar också om ett universitetspolitiskt vägval. Romantikerna såg universitetens vetenskapliga verksamhet som sammansmält i en helhet med kulturen och främst litteraturen.

Ironiskt nog var deras stora föredöme det Tegnériska Lund, där vetenskap och akademisk retorik lyftes till stor litteratur. I detta fanns en vetenskapsteoretisk vision, som t.ex. Uppsala knöt an till genom att kalla Atterbom till professor.

Man kan säga, att Hagberg-falangen här kom att stå som föregripare av ett vägval i en mer positivistisk riktning, där universitet och vetenskap emanciperades ur ett allmänt kulturbegrepp och sökte sin mening och sanning på egna villkor.

Efter en hård och uppsplitande strid, i vilken konsistoriet desavouerade sin rektor, stod Hagberg som innehavare av den Norbergiska professuren i moderna språk med estetik. Almqvist sändes vidare på sin allt fruktlösare jakt på bärgning och uppskattning, en väg som inte ledde honom längre än till katastrofen, som bekant.

Hagberg glömde inte en fiende och mindes Thomander. Men paradoxalt nog får vi sedan se Hagberg ägna drygt 10 år av sitt liv, att, med just denna professur som ekonomisk bas, genomföra Thomanders och romantikernas stora projekt: den svenska Shakespeareutgåvan.

De möts igen vid Thomanders inval i Svenska Akademien. Han yttrar sig vänligt och erkännamt om Hagberg, som valts in året innan som följd av Shakespeareöversättningen. Thomander tycks inte känt sig speciellt fientlig mot Hagberg. Denne däremot bevarade sitt agg livet ut.

Hagberg bytte sin professur till den i nordiska språk och ägnade sig åt ordboksarbete åt Svenska Akademien. Thomander blev biskop i Lund, och därmed, till Hagbergs grämlelse, åter överordnad, eftersom med biskopsstolen följde ämbetet

Illustration av H C Selous ur *The Plays of William Shakespeare*

Hamlet

Att vara eller icke det är frågan: -
om det är ädlare att tåligt lida
det vilda ödets stygn och slängar, eller
att ta till vapen mot ett hav av plågor
och göra slut på dem? - att dö, - att sova -
ej mer; - och med en dröm att sluta så
den hjärtats sveda och de tusen marter
naturen ger i arv - det är ett slut
att bedja himlen om. Att dö - att sova; -
att sova! Kanske drömma, - där är knuten.

J H Thomander

ur en ofullbordad hamletöversättning

Att vara eller inte vara, det är frågan:
Månn' ädlare att lida och fördraga
ett bittert ödes styng och pilar eller
Att ta till vapen mot ett hav av kval
och göra slut på dem med ens. - Att dö -
Att sova - intet vidare - och veta
att uti sömnen domna hjärtekvalen
och alla dessa tusental av marter,
som äro köttets arvedel - det vore
en nåd att stilla bedja om. - Att dö,
att sova, sova! Kanske också drömma?
Se, däri ligger knuten!

C A Hagberg

Illustration av H C Selous ur *The Plays of William Shakespeare.*

Antonius och Cleopatra

Man stundom ser en sky, en drake lik
en dunstbild stundom lik en björn, ett lejon,
ett tornat slott, en brant ofantlig klippa,
ett kantigt berg, en blå och långsträckt udde
med trån uppå som nicka utåt havet,
och gäcka ögat. Såg du dessa syner,
den svarta nattens skuggspel?

J H Thomander

Man ser ett moln, ett helt lik en drake stundom,
stundom en dunstbild, lik en björn, ett lejon,
ett tornbekransat slott, en tvärbrant klippa,
ett kantigt berg, en blå och långsträckt udde
med träd uppå som nicka utåt världen -
alltsammans luft. Du såg ju dessa syner,
en dunkel skymnings skuggspel.

C A Hagberg

som universitets prokansler. De avled båda, kort tid efter varandra i mitten av 1860-talet, liksom den olycklige Almqvist.

Min farfarsfar höll även en parentation över Thomander på Akademiska föreningen 1866. Hans värdering andas många förbehåll. Han ser Thomander som en pojke, en evig volontär och debutant, en påbörjare snarare än en avslutare.

Thomander var sin tids störste talare. Han hade också gjort en social resa, av närmast ofattbar spännvidd. Han älskade teater och visste något om den. Karl Ragnar Gierow har tecknat hans porträtt i en lysande essay i Akademiens minnesteckningar. Den bild han målar är precis den, min fantasi byggde upp av översättaren till Shakespeares dramatik. Allt stämmer utom namnet: Thomander, inte Hagberg.

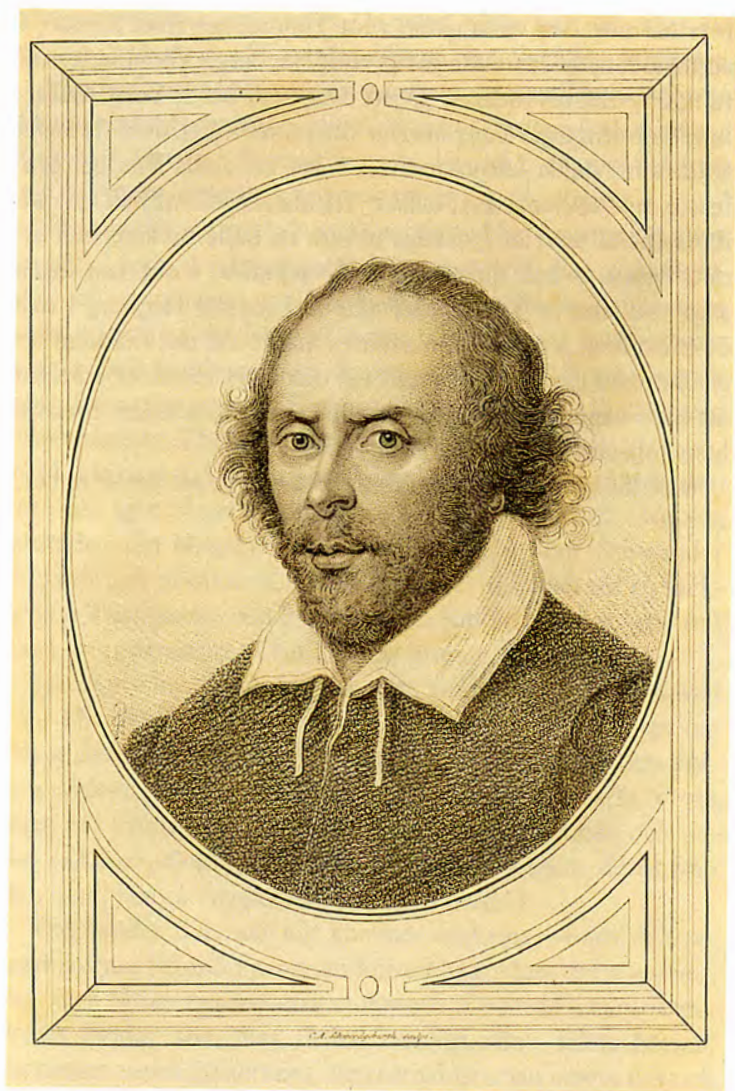
Vad vet man då om deras kontakt runt översättningsarbetet? Här, igen, finns märkligt lite bevarat. Vi vet, att Hagberg väntade i det längsta att röra vid de pjäser, som Thomander översatt och publicerat. Och i en fotnot till *Richard II*, tackar han Thomander och erkänner, att han ändrat mycket lite i hans översättningar, vilket Gierow kunnat vidimera.

Han antyder också, att han fått ta del av annat material från Thomander. Och här sluter sig dimman. Vi vet inget om vilket detta material kan ha varit. Vi vet av Thomanders korrespondens att en tre-fyra ytterligare dramer översatts. Vi vet inget om ytterligare utkast. Och vi vet inget om när, och under vilka omständigheter, som Hagberg tog emot detta från den man, han så envetet såg som sin fiende.

Thomander fick, när allt kommer omkring, se sitt och romantikernas litterära program förverkligat i just detta avseendet. Och Shakespeareöversättningen fick just de litteraturpolitiska följder, som man drömt om vid 1800-talets början. Parnassen revolutionerades, litteraturhistorien skrevs om och nya vägar öppnades för nya författarskap. Och ironiskt nog så genomfördes allt detta, av deras svurne fiende, den mest utretrade motståndaren till de svenska romantikerna. Detta är

förvisso inte den enda gåtan runt Thomander. (Det kanske, å andra sidan, är den enda gåtan runt Hagberg!) Thomander var rabulist, liberal, radikal, på ett sätt, som borde varit livsfarligt. Samtidigt går hans karriär oemotståndligt över de mest traditionstyngda kärnområdena i det officiella Sverige: professor, rektor, domprost, biskop, riksdagsman. Att han i en sådan officiell karriär lyckades bevara en både tankens och ordets frihet är helt enkelt häpnadsväckande. I dag kan ingen säga vad som är Thomander och vad som är Hagberg i den översättning, som bär den senares namn. Är det det hemliga akademiska skvallret, som allt vet och inget glömmer, som gör att hans namn saknas på balustraden till Stora Salen, bredvid hans följeslagares och fiendes, Thomanders?

Men läs själv och lyssna. Vems röst tror ni att det är ni hör?

1818 skriver Thomander på hexameter från Blekinges lummiga parker: »där med Rousseau och Shakespeare och Schelling jag söker bekantskap». William Shakespeare, »From the Chandos Picture», ur *An Appendix to Shakespeare's Dramatic Works*, Leipzig 1826. Joh Henr Thomanders boksamling.

»Var har sin
stund att träda
upp och gå...«

THOMANDERS DRÖM
OM EN SHAKESPEARETOLKNING
FÖR DEN SVENSKA SCENEN.
JAN MARK

»VI STIGA UPP KL 4 jagar du, så är här vilt och fågel, jagar du icke så är här gymnastik, Calderon, Shakespeare och met-spön.....« skriver Johan Henrik Thomander till en vän. Shakespeare och Thomander i ett Arkadien! »Scripsi i skjort-ärmarna på gröna gången med Shakespeares muntra fruarna för mig och hela Östersjön på nacken. Den gröna båten väntar otåligt vid åstranden här till vänster. Najaderna kallar till bade-t, sjön står spegelklar, och de hundraåriga ekarna göra sin toalett med den himmelske perukmakaren Febus, som pudrar dem med solrök...«

Så talar en ung romantiker av europeiskt snitt som i Naturens sköte upptäckt Shakespeare - Shakespeare, kartläg-garen av den mänskliga naturen med alla dess irrgångar och vindlingar, dess pendlingar mellan det löjliga och sublima.

I Karlshamn ser Thomander en föreställning av Hamlet: den är tillrättalagd, harmoniserad. Shakespeares tragedi har fått ett lyckligt slut och den döde Hamlet står upp frisk och sund som en dragonkorpral och får både kungariket och sin Ofelia.

Thomander upprörs över bearbetningen: Shakespeare bju-der en dissonans som inte får upplösas. Hans stycken måste spelas på ett annat sätt. Denna tanke släpper honom inte och Thomander skriver till en vän: »Jag talade med dig, tror jag, om min lust att översätta Shakespeare. Kunde jag få en för-läggare, av vilken jag ingenting ville begära mer än högst någ-ra exemplar, vore jag färdig därtill närsom helst. Naturligtvis skulle han vara fri från sitt åtagande, så vida översättningen underkändes av behörige domare.« Men för den svenska tea-terns smakdomare är Shakespeare för rå och oregelbunden, genren är alltför obestämbart komedi och tragedi i en enda röra! Rummets, tidens och handlingens enhet upprätthålls alls icke av den engelske dramatikern och den femfotade jambiska versen - Shakespeares blankvers är alldeles omöjlig. Vilken svensk skådespelare skulle kunna recitera den! Låt oss lyssna

MR KEAN AS LEONATUS POSTHUMUS,
in
Cymbeline

Edmund Kean, en av de allra största engelska skådespelarna under romantiken,
som Leonatus Posthumus i Shakespeares drama *Cymbeline*.

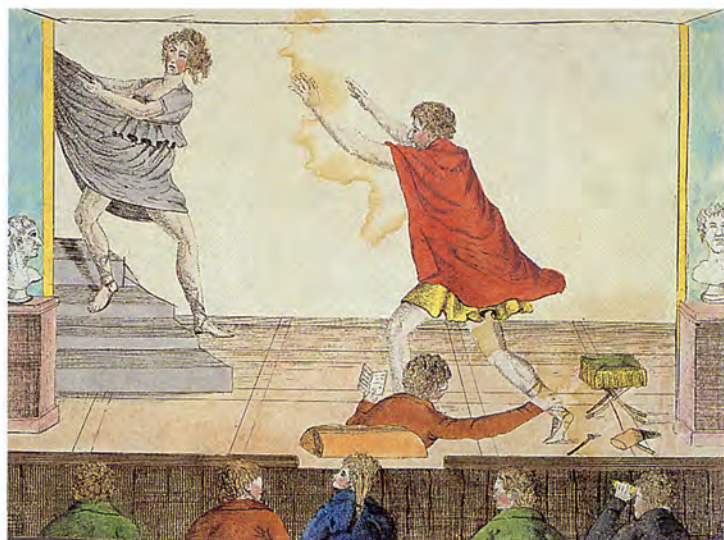
till tidens ideal som det kommer till uttryck i Voltaires alexandriner:

»Förmildren i er själ det grymma hatets brand;
och hören lagens dom för edra öron tydas-
hon är för alla gjord, och bör av alla lydas.
I kojans låga skjul, och inför kungens tron,
han talar samma språk och byter ej sin ton:
han ger den svage skydd, han brottslingen förskräcker.«

Det är Johan Henrik Kellgren som tolkat raderna i översteprästens monolog ur *Olympie*. Thomander föraktar alls inte alexandriner. Han tolkar själv franskklassiska dramer men »...en teater är ett stort instrument. Slå gärna an alla möjliga toner; blott låt även någon gång den klaraste och gudomligaste få höra sig. Svårigheterna med de jambiska verserna? Sladdersladder, narraktiga ursäker för vilka man av den uslaste gycklare i en tysk by skulle bliva utskrattad. I Paris väcker Shakespeare beundran och raseri. Kan icke teaterkassan skicka en aktör till Köpenhamn eller ännu bättre hämta Nielsen därifrån, för att lära den trossen att läsa jambisk vers? I Astrakan och Kasan är inte sådan råhet som här.«

Thomander anar att man också i svenskan kan använda blankversen som sceniskt språk: man skulle kunna konstruera en dialog på samma smidiga sätt som i engelskan. Den blankvers som hittills använts i Sverige har mera använts för att ge uttryck åt eftertanke och känslöstämningar. I Danmark har Thomander sett Shakespeare spelas på ett sätt som eggat hans fantasi: det är den strålande shakespearetolkaren Nikolai Peter Nielsen som med malmklingande stämma och utsökt precision gestaltar den shakespeareska versen.

Men för att kunna slå ett slag för Shakespeare behöver Thomander någon som kan och vill ge ut hans tolkningar. I förläggaren Georg Scheutz hittar han en man med liknande idéer. Georg Scheutz har i egen översättning redan hunnit ge

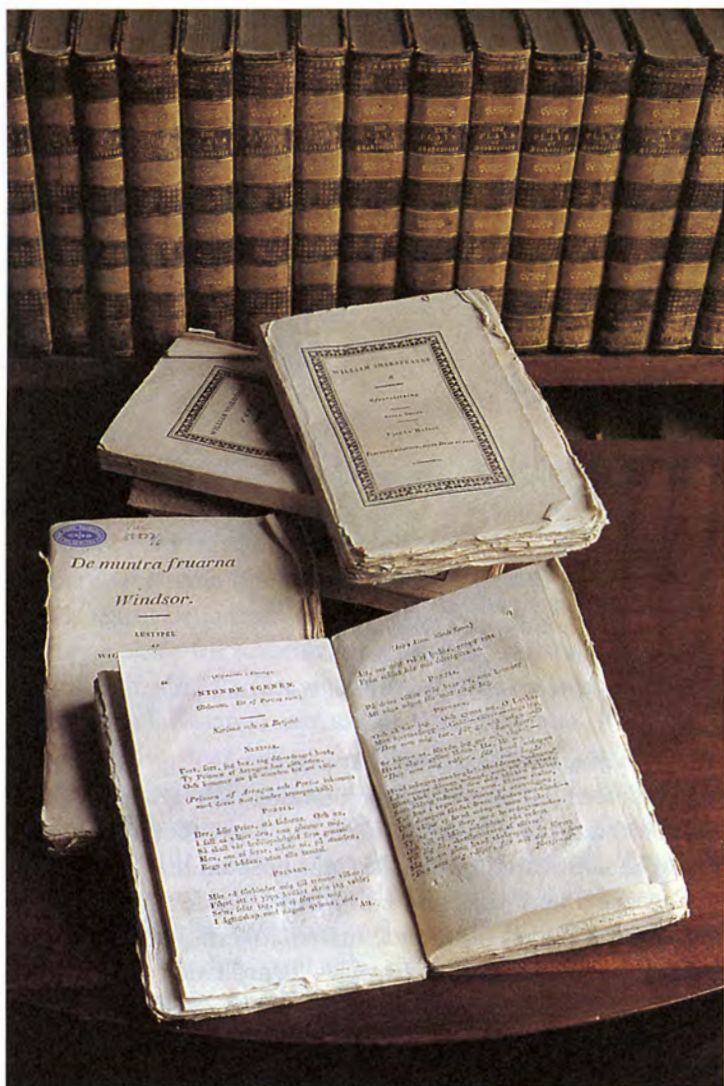
Sceniskt missöde. Akvarell från tidigt 1800-tal. Privat ägo.

»Du ser: olyckliga ej äro vi
allena; denna stora skådeplats
har flera sorgespel än denna scen.«

Ur *Som Ni behagar* i översättning av JH Thomander.

ut *Köpmannen i Venedig* och har planer på att ge ut resten av Shakespeares dramer i svensk tolkning. För att ekonomiskt säkra företaget har Scheutz skaffat sig drygt 200 prenumeranter på Shakespeareutgåvan. De finns i nästan hela Sverige från Härnösand i norr till Lund och Malmö i söder. Bland prenumeranterna i Lund finns både matematikern, naturforskaren, statsekonomen och teologen C A Agardh och skalden och professorn Esaias Tegnér. I Stockholm finns kemisten Jöns Jakob Berzelius och folklivsforskaren och sagoupptecknaren Leonhard Rääf. Nog bådär detta lysande följe gott... Snart kanske man får se Shakespeare på de svenska scenerna.

Men redan när det är dags att introducera andra och tredje häftet blir det stopp och belägg. Förläggaren klagar över att

Thomanders shakespeareöversättningar: *De muntra fruarna i Windsor*, *Som ni behagar*, *Antonius och Cleopatra*, *Konung Richard den tredje* och *Trettondagsafton*, samtliga tryckta av Georg Scheutz i Stockholm. I bokhyllan *William Shakespeare, Plays*, vol 1-23, Basel 1798-1802. Joh Henr Thomanders boksamling.

64% av prenumeranterna inte löst ut de nya häftena. Vid det laget har Thomander övertagit arbetet med Shakespearetolkningarna. Han kommenterar det dystra läget så här: »de flesta prenumeranterna på Shakespeare med Agardh i spetsen hava förklarat sig icke vilja betala sina exemplar, under föregivande att de icke prenumererat på andra delen, ehuru de uttogo första häftet därav. Agardh är en förmögen karl...«

Trots alla ekonomiska svårigheter lyckas Scheutz och Thomander ge ut fem häften av den planerade Shakespeare-utgåvan. Sen stupar företaget.

Men Thomander ger sig inte. Han lyckas utverka en beställning från Kungliga Teatern i Stockholm på *Macbeth*. Den försvinner dock med den teaterchef som beställt den.

Thomander blev inte den som fick möjligheten att introducera Shakespeare på de svenska teaterscenerna. Tiden var ännu inte mogen. Det blev i stället en annan lundabo C A Hagberg. Till honom lämnade Thomander allt sitt Shakespearematerial. Hagberg gör en artig bugning för sin föregångare men låter Thomanders material diskret försvinna. På så sätt kan vi sentida aldrig avgöra i hur djup tacksamhetskuld Hagberg står till Thomander.

Sagan om det stora shakespeareäventyret började en gång i de blekingska Sherwoodskogarna bland ek och lind men slutade med fem små oansenliga lumppappershäften instuckna i en dammig bokhylla. Thomanders roll i dramat om att ge oss en »ny« Shakespeare är färdigspelad. Det här får bli hans sortireplik:

»Ja, hela världen är en skådeplats,
och alla, män som kvinnor, spela där;
Var har sin stund att träda upp och gå
och en har många roller för sin livstid.«

Ur *Som ni behagar* av W Shakespeare i tolkning av J H Thomander.

»Doctorinnan torde vörtnadsfullt helsas med anmälan derjemte, att allt står godt och väl till i huset, att så snart våren, hvilken nu är i fullt antågande, längre framskridit, skall hortulus bli besädd med många snälla blommor, som frampå sommaren skola helsa Henne och Hennes små blommor hjertligen välkomna. I föl stod den i sin vackraste högtidsskrud och väntade förgäves.»
Gustaf Andersson till Thomander 26/3 1841.

Trädgården, själen, skapelsen.

MAGNUS FLORIN
MED INLEDNING AV JAN MARK

Ett helt hem från 1840-talet kan vi vandra igenom.
Vi kan gå från matsal till salong
från sängkammarn till pigkammarn,
en hel svit rum kan vi passera igenom
eller dröja oss kvar i:
där står ett fantastiskt bibliotek uppställt.
Men ett viktigt rum är för alltid förlorat
ett utomhusrum,
den romantiska trädgården.
Den stämningsfulla lilla trädgård, som
nu ligger bakom huset
är en sentida lek, ett förtjusande infall
en antydning.
Om den verkliga gamla trädgården
vet vi nästan inget.
Vi vet att den låg längst in på tomten
skyddad från världens jäkt och buller
bak ladan och drängkammarn.
För Thomanders som för deras intellektuella vänner
var trädgården en plats för eftertanke.
Den var en symbol för den Natur
i vilken Herren uppenbarade sig
i varje blad och varje blomma.
Den frånvarande trädgården
ersätts här av en essay, av tankar
om romantikens trädgårdar.

»Utur själva dödsens boning« manade Carl von Linné sin hustru i ett brev avsett att läsas efter hans död: »Håll min lund, som jag planterat, i din tid vid makt, och om träd utgå, sätt där andra i stället«. Lundén var hans lövsal av ekar, almar och askar ute på gården Hammarby utanför Uppsala. Det är bekant att han sommartid gärna åt sina måltider där och att han tyckte om att hänga glasklockor i grenarna för att omges av deras klang när vinden rörde trädskronorna.

Många har ryckts med av Esaias Tegnér's hyllande rader i *Kronbruden*: »Glaset var som han själv en gustavian, och på sidan / kungens namn var ristat i guld med en krona däröver. / När det var tömt / han slängde det högt, men eken emottog / det på sin mossiga gren, där hänger det ännu och dallrar, / glasharmonikan likt, och klingar sin klagan för vinden.«

Linné's »lund« var en avskild del av Hammarby. Den var skild från den egentliga trädgården, där han som botanist satte sina plantor. Den var skild från fruktträdgården. Och den var skild från den Sibiriska trädgården med dess bestånd av särskilt ryska växter. Den var locus amoenus - den »behagliga platsen« som den klassiska och medeltida litteraturen älskade att besjunga. Vi känner den som gläntan i skogen med tusen fåglars sång, den mjuka blomsterbädden lätt vidrörd av en mild vind, den lövskuggade slänten med friskt gräs och en spelande bäck.

Det är en »stående plats« i vår litteratur och kultur. Den kan befolkas av Adam och Eva, Maria och Jesusbarnet, riddaren och jungfrun, pilgrimen, diktaren, kärleksparet, målaren, herden - men hur än rollerna skiftar förblir scenen densamma. Locus amoenus är sinnebilden för en tillvaro där frihet, sinnlighet och lycka råder och vari allt som människan åstundar finns inom räckhåll. Det är en naturgiven och benådad plats bortom arbetet och nyttan - där finns ingen trädgårdsmästare, inga redskap, ingen möda.

De glasklockor som Linné tyckte om att fånga vinden i var en del av tidens trädgårdskultur - och en pendang finner vi i eolsharpan som vid sjuttonhundratalets mitt blev populär särskilt i England. Dess strängar bragtes i rörelse av blåsten och frambringade en naturens egen musik. Vindens toner hörde till »den behagliga platsen» och bar på en förbindelse med mytologin - den grekiska gudasagans ljumma västan Zefyr smeker över lundarna, vindarnas gud Eol (gr. Aiolos, lat. Aeolus) ljuder i Linnés uppochnedvända glas.

II.

En av urträdgårdarna är Eden, Adams och Evas lustgård före syndafallet. Den tänktes finnas på en verklig plats på jorden att döma av *Första Mosebok* (3:24) som talar om en annan plats »öster om Edens lustgård». I den grekiska översättningen av *Gamla Testamentet* kallas Eden »paradiset», ett ord som i *Nya Testamentet* betecknar de saligas boning efter döden - himmelriket. Det finns således en svävning mellan ursprungligt och slutgiltigt lyckotillstånd, paradiset är både före och efter, både regression och utopi. Den svävningen finns med när människorna söker göra sina trädgårdar och trädgårdslandskap »paradisiska».

Men den bibliska trädgården är inte bara paradiset och lustgården Eden utan också, med Johannes, en lidandets plats, nämligen Getsemane. »När Jesus hade sagt detta, gick han med sina lärjungar ut till andra sidan av Kidrondalen. Där låg en trädgård som han och lärjungarna gick in i.» (Johannes 18:1)

Ordet paradis går tillbaka på grekiskans paradeisos (djurgård, park) med persiskt ursprung: det avestiska ordet pairidaeza står för ett idealt urtillstånd eller ett idealt sluttillstånd för människan. Den egentliga betydelsen är »inhägnat område», vilket får oss att påminna oss att ingen trädgård är tänkbar som inte är inhägnad. Det är gränsen mot det yttre,

Serpens in medio Paradiso callidus Evam
 Blanda suum pomo decipit Eva virum
 Posteritas lapsum primorum disce paratum
 Insidius nullum, qui caret esse locum
 Die Schläng' verführt das Weib in Eens Freuden Feldern
 Das Weib den lieben Mann aus wolgemeinter Treu
 ern Mensch vom schweren Fall der allerersten Eltern
 Daps ohne Hinterlist kein Ort auf Erden sey.

Ormen lockar Eva att bjuda Adam ett äpple.

Ur Historiæ celebriores Veteris Testamenti Iconibus Repræsentatæ,
 Nürnberg 1712. Joh. Henr. Thomanders boksamling.

omgivande, som konstituerar trädgården, må det sedan vara med stängsel, vallar, diken eller vatten etc. När Francis Bacon i sin essä *On gardens* (skriven ca 1600, publicerad 1625) anger förutsättningarna för en furstlig trädgård inbegriper han avgränsningen. Han säger att den ska vara »delad i trenne delar: en större gräsplan vid ingången, en hed eller vildmark (a heath or desert) på motsatta sidan och den egentliga trädgården i mitten«.

Vad beträffar heden, fortsätter Bacon, »önskar jag att den så mycket som möjligt får utseende av naturlig vildmark. Träd ville jag inte ha där, men väl några buskager, bestående av lukttörne och try, samt lite vildvin däribland; och marken bör besås med violer, smultronplantor och gullvivor /-/ utan någon ordning, här och där kringstrött på heden.« Bacon anger sedan olika arter av buskar som passar - »men dessa buskar måste av och till beskäras, för att de icke skola gripa för mycket omkring sig« (övers. Richard Hejll, 1924).

Det är fascinerande att här möta incitamentet till den artificiella »naturligheten« och »vildheten« i den engelska trädgården, sådan den framväxer under sjuttonhundratalet i reaktion mot den italienska renässansträdgården och franska barockträdgården. Konstruerade klippor, vattenfall och floder omger nybyggda tempelruiner och eremitgrottor. Trädgårdsbesökaren skulle inte längre vara en åskådare av ett Arkadien utan ett slag förlora sig i naturens och historiens storslagna dramatik. William Beckford, Englands förmögnaste man, lät 1793-1813 bygga sitt monstruösa och megalomaniska Font-hill omgärdat av mur som var många mil lång och många meter hög, samtidigt som Samuel Taylor Coleridge skrev sin dikt *Kubla Khan* (1798): »Fem dubbla mil med bördig mark / av murar hägnades till park / - / Men mitt i dalens glans av klippor drog / den helga floden genom berg och skog / med lika skummande och slingrigt flöde / tills genom grottor, hisnande och öde, / den utföll i en livlös ocean. / Här stod i bruset

Kubla Khan / ---«.

Men ett par decennier senare, 1822, skriver målaren John Constable apropå Fonthill. »A gentleman's park is my aversion. It is not beauty because it is not nature.« (Correspondence, VI.) Framför de förmögna godsägarnas konstfulla parkanläggningar föredrog han en ren natur utan emblemantik, symbolik och mytologi - det fina spelet av luft och ljus, övergången i vågskummet mellan vatten och vind, det vaga diset. Det var det enkla och återkommande i naturen som träffade honom, inte det ovanliga och fantastiska - han fäste sig vid William Wordsworths dikt från 1802 med inledningsraderna »My heart leaps up when I behold / A rainbow in the sky.« Och i stället för forsen bland klipporna och vattenfallet fann han motiv i kanaler, väderkvarnar och dammar - alldeles uppenbart artefakter, ting byggda av människor, för människor.

III.

I efterskriften till den svenska utgåvan av Goethes *Valfrändskap* (1809, övers. Britt G. Hallqvist 1964) skriver Algot Werin att nutida läsare av romanen har »vissa ting att övervinna«. Det gäller, påstår han, bland annat bokens »noggrant beskrivna trädgårds- och parkanläggningar, som inte kan intressera alla läsare«. Men läsaren av *Valfrändskap* finner snart att det som utspelas mellan berättelsens fyra gestalter har sin grund i att platsen där de befinner sig - en slottspark - står under förändring. De fyra är godsets innehavare baronen Edvard och hans maka Charlotte, så Kaptenen, som är Edwards ungdomsvän, och så Ottilie, som är Charlottes unga släkting. Goethe låter dragningskrafter börja verka mellan Edvard och Ottilie respektive Charlotte och Kaptenen - bokens titel betecknar inom kemin attraktionskrafter som kan få ämnen att uppgå i varandra. Men förloppet kan inledas först när marken är beredd. Kaptenen underkänner den planering som Charlotte gjort för godsets park och föreslår helt nya anläggningar

»- Skulle det varit lätt att göra det annorlunda då? frågade Edvard.

- Mycket lätt, svarade kaptenen. Hon behövde bara bryta bort det ena klippusprånget, som förresten är obetydligt eftersom det består av mindre stenar, för att åstadkomma en vacker sväng på uppfartsvägen, och då finge hon på samma gång sten att mura upp vägen på de ställen där den blivit smal och stympad. --- Vill man lägga ner ännu mer pengar och arbete, skulle man kunna göra mycket från mosshyddan uppåt och vidare över höjden och åstadkomma mycket vackert.»

Förändringar i slottsparken sker och påverkar omedelbart relationerna mellan de fyra. Med vidgat hjärta och öppnade sinnen går de ut i parken på upptäcktsfärder där inte bara den omgivande naturen är ny och oväntad för dem. »Deras promenader utsträcktes allt längre, och om Edvard därvid skyndade i förväg med Ottilie för att välja stigar och bana vägar, så följde kaptenen och Charlotte lugnt efter i de raska föregångarnas spår, samtalande om väsentliga ting, medan de gladdes åt många nyupptäckta små platser och oväntade utsikter.» Landskapet förvandlar dem för varandra, det är som om en fläkt från Shakespeares *En midsommarnattsdröm* svept in när Ottilie i Edwards ögon får överjordiska drag: »Edvard gick först, och när han såg uppåt och Ottilie följde honom med lätta steg, utan fruktan och tvekan, i den skönaste jämvikt från sten till sten, trodde han sig se ett himmelskt väsen sväva över sig. Och när hon ibland på vanskliga ställen grep tag i hans utsträckta hand, ja, rentav stödde sig på hans axel, kunde han inte förneka för sig själv att det var den allra ljuvaste kvinnovarelse som rörde vid honom.»

Förändringarna vad gäller parkanläggningarna fortskrider och vid ett tillfälle sitter de fyra gemensamt över »de engelska parkbeskrivningarna med kopparstick» bredvid den karta över godset som kaptenen låtit förfärdiga. De slog upp de engelska böckerna, där man alltid »först såg en planritning

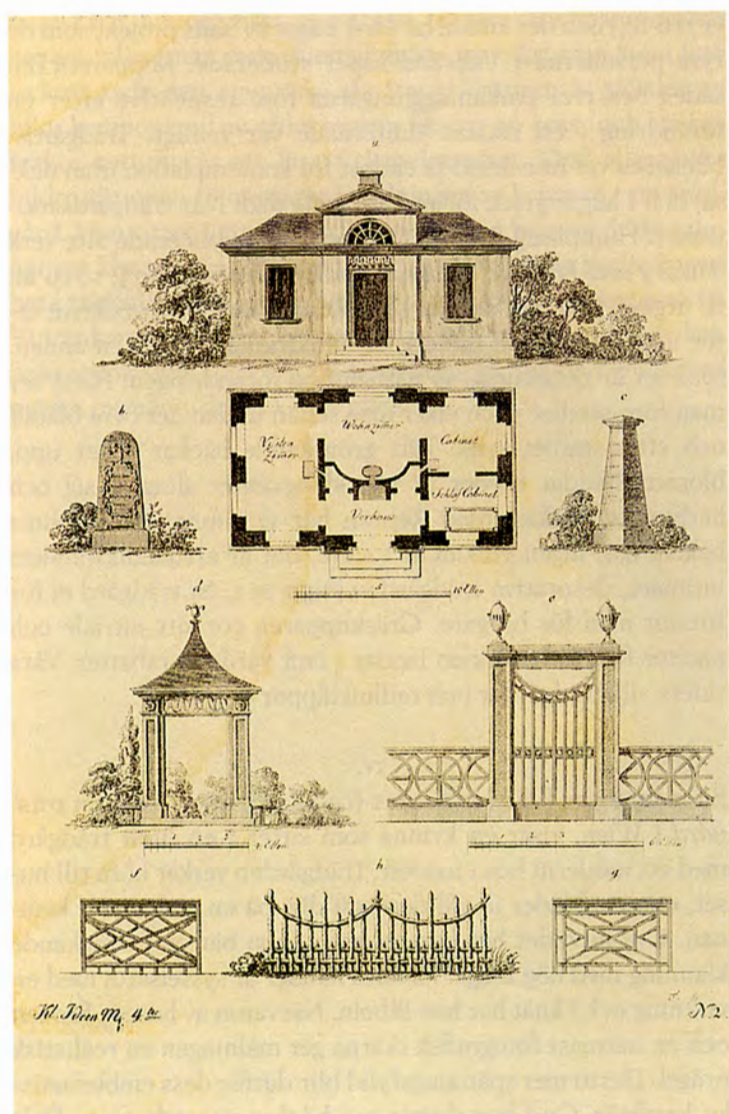
En herdeidyll. Ur *Oeuvres de M. Leonard*, Paris 1788.
Joh Henr Thomanders boksamling.

över trakten och landskapet i dess ursprungliga naturtillstånd och sedan på andra blad fann de förändringar som åstadkommits artificiellt för att utnyttja och bygga på de naturliga förutsättningarna. Därifrån var det lätt att övergå till de egna besittningarna, den egna omgivningen och vad man skulle kunna förbättra där.»

Det är i Goethes roman som om de fyra personerna, då de planerar parkanläggningarnas utformning, också utför ritningar till förändringar i deras själsliv. Charlotte, skriver Goethe, låter helt lugnt, utan att känna det minsta obehag, kaptenen »förstöra en skön viloplatz, som hon särskilt hade letat ut och prytt, då hon gjorde sina första anläggningar, men som nu stod i vägen för hans planer«. Vi känner i Charlottes sköna viloställe igen den klassiska »behagliga platsen« - locus amoenus - som nu inte står emot kaptenens företagsamhet och planmässighet. Också det ödesdigra och destruktiva förbereds i Valfrändskaper genom analogier mellan inre och yttre, rört själsliv och skapad natur.

Goethe hade vid skrivandet av boken tagit djupa intryck av den stora trädgården i Wörlitz nära Dessau. Den skapades 1764-1800 av furst Leopold Friedrich Franz von Anhalt (som studerat trädgårdar i såväl Italien som England) och var ett anmärkningsvärt försök att skapa ett »sublimt« landskap utifrån de engelska idealen (påverkat av Edmund Burkes distinktion mellan det »sköna« (harmoniska, regelbundna) och det »sublima« (det ofattliga, häftiga). I Wörlitz fanns bland annat, som i många liknande parker, ett Sibylla-tempel (imiterande det ursprungliga i Tivoli), men dessutom en praktfull konstgjord vulkan med förmåga att utstöta puffar av svart rök. Detta var en märkvärdighet - det vulkaniska uppfattades som själva inbegreppet av det sublima (den kampanska kratersjön Avernus sågs i klassisk tid som nedgången till Hades).

De engelska trädgårdsidealerna iscensattes under sjuttonhundratalets andra hälft av framför allt Lancelot Brown

Förslag till villa på landet, minnesmärken av sten, paviljonger, portaler och staket. *Petit Magasin* av J G Grohmann, Leipzig.
Joh Henr Thomanders boksamling.

(1716-83) och det kunde ha varit något av hans projekt som de fyra personerna i Valfrändskaper studerade. Kopparsticken sades beskriva parkanläggningarna före respektive efter en förändring - ett sådant jämförande var vanligt. Trädgårdsböckerna var inte avsedda endast för kontemplation utan också, och i högre grad, för råd om egna dåd. När trädgårdsarkitekten Humphrey Repton (1752-1818) publicerade sitt verk *Theory and Practice of Landscape Gardening* (1803, 1816 m. fl. utgåvor) lät han åskådliggöra stadierna före respektive efter med en speciell metod. En illustration täcker en annan. Motivet är detsamma, så när som på förändringen. Först ser man före-stadiet - och viker man sedan undan det övre bladet och efter-stadiet syns. Tätt grönskande häckar växer upp, blomsterbäddar breder ut sig, klängväxter slingrar sig och bärbuskar flockas. Med Repton har vi lämnat det sublima bakom oss, ingen vulkan är i sikte, det är artonhundratalets intimare, dekorativa trädgård vi stigit in i, en trädgård ej för furstar men för borgare. Gräsklipparen gör sitt inträde och plantor från hela världen landar i ömt vårdade rabatter. Våra tiders villaträdgårdar och radhustäppor är i sikte.

IV

En målning av E.R. von Engert (ca 1828), med titeln *En trädgård i Wien*, visar en kvinna som sitter i en liten trädgård med ett modernt hus i fonden. Trädgården verkar höra till huset, en grind leder in till den och där, på en stol, sitter kvinnan. Om huvudet har hon en hätta, hon bär en heltäckande klänning med hög krage. Hennes händer är sysselsatta med en virkning och i knät har hon Bibeln. Närvaron av huset i fonden och en närmast fotografisk skärpa ger målningen en realistisk prägel. Desto mer spänningsfylld blir därför dess emblematiske karaktär. Gud har skrivit två böcker, menade man. Dels den Heliga Skrift, där gudsordet kommer till oss i all sin skärpa för den som har öra. Och dels i naturens väldiga bok, där

Gud talar hieroglyfiskt, i gåtfulla tecken som människorna har att tolka (man sade »hieroglyfiskt«, emedan man ännu inte lyckats tyda den egyptiska skriften). Naturen är således en bild, komponerad av olika tecken liksom en text, och att betrakta naturen är att läsa i skapelseverket. Den allegoriska bildtraditionen finns starkt i målningen av kvinnan i sin trädgård. Hon sitter i ett litet Eden, vecken på hennes dräkt minner om klassikernas Mariaporträtt, en enhörning skulle kunna beta fridfullt intill, änglarnas kör skulle kunna promenera in. Vinrankorna ovanför henne visar vägen till himmelriket. Solrosorna som höjer sig på höga stänglar ser på henne med mörka pupiller: det är Guds blick.

Paradisgatan 19b, intill Paradislyckan, uppfört 1814 och bostad
för familjen Thomander 1833-1850. Kulturens arkiv.

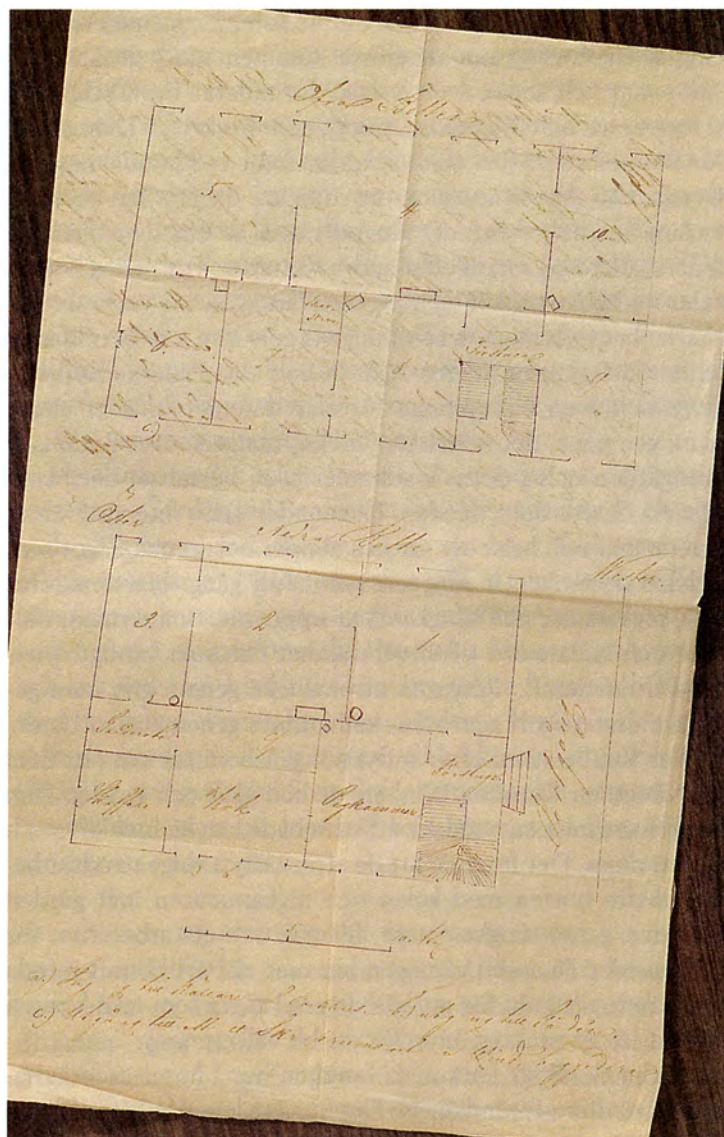
Ett hem blir museum.

ANDERS JANSSON

»TÄNK OM VÄGGARNA KUNDE TALA!« - vem har inte hört denna önskan uttalas otaliga gånger i såväl privata hem som museiinteriörer? Och ändå är det just i museerna som byggnader och föremål skall tala till besökarna. Ett museums uppgift består inte enbart i att samla, vårda och bevara utan även visa och därigenom levandegöra historiska perioder och händelser. I filmen *Döda poeters sällskap* finns en berömd scen där läraren inför en häpen klass suggestivt frammanar rösterna från det förflutna, hur de viskande från korridorens svart/vita fotografier lämnar sitt budskap till nya generationer. Om vi lyssnar lika noga till Thomanderska huset med hjälp av de förmedlare som finns, kan det berätta förunderliga och spännande ting.

PROFESSORSPARETS BOSTAD

När den nygifta Emilie Thomander i början av 1834 stiger ur vagnen på Paradisgatan i centrala Lund, mittemot dåvarande Botaniska trädgården, ser hon för första gången sitt blivande hem. Sommaren 1833 har Thomander av professor Agardh hyrt gården, ett kontrakt som i september omvandlas till köp. Huset visar sig ha flera fördelar; Thomander beskriver det som trevligt och dessutom ligger det vid den enda torra gatan i Lund, nog så viktigt i en tid då gatorna vintertid täcktes av is med gödselvatten inunder. »Platsen är bättre än någon som jag kunnat hoppas. Huset är beläget på Paradisgatan nära intill Paradislyckan, det låter således som det skulle bli mycket paradisiskt.« I oktober flyttar Thomander in och bor i rummen åt gatan på nedre botten med boningsrum, sovrum och bibliotek; »I går afton satt jag vid min första vinterbrasa, medan störtregnet smattrade på mina fönster, satt jag här allena och tänkte på mitt förflutna och drömde om mitt tillkommande.« Och han skriver vidare i nästa brev »jag har dagligen glatt mig åt mina solljusa rum och de torra gatorna och längtat efter den dagen då jag får föra Dina smala fötter deruppå«.

Med hjälp av en egenhändigt tecknad skiss berättar Thomander för Emilie om deras kommande bostad. Kulturens arkiv.

Inredningen får anstå till dess Emilie kommer, men en renovering är akut eftersom de flesta rummen mest använts till skräprum och sopor. I ett vitsigt formulerat brev, ställt till »Höglof Hus och Byggnads Directionen« beskriver Thomander för Emilie husets för- och nackdelar samt vad Lunds mest inflytelserika damer anser om inredandet. En prydligt tecknad ritning medföljer brevet. Huvudfrågan är om den blivande frun skall bo på första eller andra våningen. För nedre botten talar närheten till kök och pigkammare, golvens vackrare beskaffenhet (eftersom övre våningens golv inte kan beträdas av kvinnofötter) samt att fru Agardh bott där. Fruarna Billberg, Fries och även biskopinnan föreslår däremot unisont andra våningen p.g.a. det större utrymmet, utsikten över Botaniska trädgården och i detta instämmer även herrarna, däribland Henrik Reuter Dahl, medan Thomander själv inte »går emot strömmen« och helst ser att han slipper bestämma något som helst. I december är renoveringen i full gång »Här repareras kök, pigkammare och sängkammare uppsatsas, timmermän, murare och målare äro i full verksamhet och som vanligt synes föga frukt deraf... Råttorna utrotas icke genom gift utan genom murstensgolv som icke skall kunnas genomätas av dem«.

När Emilie strax efter inflyttningen berättar om sitt hem för väninnan Carolina Winberg är hon glad och lycklig. Hon beskriver rummen, »sådana att man både kan ha lust lefva och dö uti dem«. Det framgår att de efter inflyttningen endast beboda nedre botten med köket och pigkammaren inåt gården och mot gatan sängkammare, förmak och ett arbetsrum för Thomander. På andra våningen har man enbart hunnit inreda ett enkelt gästrum för att härbärgera »några som icke komma för att få det präktigt utan för att bli välkomna«.

Under de drygt femton år familjen bor i huset skedde naturligtvis flera förändringar. Det var ett levande hem där antalet invånare växte med barn, fosterbarn och gamla farmor. Rummens utseende och användning växlade därefter. I räknen-

skaper och brev skymtar ett flertal reparationer; nya golv läggs in, måleriarbeten, omtapetseringar och ommöbleringar utförs. Thomanders växande boksamling tar större och större plats och till slut måste man ställa bokhyllor t.o.m. i salen på andra våningen, en för Emilie stötande tanke. Thomanders bibliotekarie skriver »trösta doctorinnan att det sorgliga nu skett. Men den som tiger samtycker«. Vid slutet av 1840-talet fanns på nedre botten kök och pigkammare mot gården. Det mindre rummet längst in tillhörde farmodern. Mot gatan låg i fil ett mindre och ett större förmak och en matsal. På andra våningen fanns två biblioteksrum ovanför porten och mot gatan salong och sängkammare. Mot gården låg en handkammare, flickornas rum och en klädkammare.

1850 utnämndes Johan Henrik Thomander till domprost i Göteborg. Gården vid Paradisgatan såldes och den 24 oktober hölls auktion på inre lösöre. Enligt det bevarade protokollet såldes 4 sängar, 32 stolar, 9 bord, 1 pall, 1 gungstol, 4 soffor, 1 köksskåp, 2 kommoder, 1 vävstol, 1 chiffonjé, 4 taburetter, 2 barnstolar, 1 sängskärm och 4 länstolar förutom glas, porslin och köksredskap. Med till Göteborg följde förutom bibliotek med bokhyllor ett mindre antal möbler; 4 byråer, 2 skänkar, 3 soffor, 7 bord, 9 stolar, 1 trappa till biblioteket, 1 kommod, 1 klädsåp och 2 sängar. Som domprostpar valde man att köpa nya möbler - trots att inga möbler i hemmet på Paradisgatan var mer än 15 år gamla.

EN BILD AV ETT PROFESSORSHEM

Biskopens dotter Ida var ensam kvar på Tuna slott bland minnena efter en älskad far när hennes barndomshem på Paradisgatan 1924 skulle rivas. Åren dessförinnan hade Nils Algård skrivit biografien över Johan Henrik Thomander och utnyttjat mycket av det material som fanns i hennes ägo. Fadern var mer levande än någonsin och minnesbilderna många. Med Kulturen hade familjen redan tidigt haft kontak-

Arbetslaget med förmannen till vänster har ställt upp för fotografering under nedtagningen av Thomanderska huset. Kulturens arkiv.

ter, Idas man Gottfrid Warholm stödde Karlin och museet i stadsfullmäktige och gav även personliga penninggåvor för inköp av stora samlingar. I Borgarhuset fanns minnessalen, en för tiden vanlig utställningsform, med »historiska och personliga minnen af svenska händelser och öden, samt af svenska män och kvinnor«. Väggarna täcktes av montrar, fyllda med kläder ur den Meijer-Thomander-Warholmska dräktsamlingen. Mitt på golvet stod Karl XII:s gunghäst och övriga föremål skulle belysa »Konstnärens, vetenskapsmannens, prästens och handtverkarens lefnadslopp« med »på samma gång typiska och personliga minneskollektioner«. Idas donation gav nu Karlin möjlighet att i en autentisk byggnad framställa dessa idéer, något som inte tidigare gjorts på museet. I hemmet på Tuna slott hade Ida Thomander Warholm bevarat inte bara minnena utan även en mängd möbler som tillhört familjen. Värdefullast ansågs det enorma biblioteket vara. När donationsbrevet skrivs anger Ida själv grundtankarna för museirekonstruktionen. Den skall »framställa en bild av ett professorshem un-

der 1830-40-talen» och bilda ramen kring minnet av den älskade och berömde fadern. Huset skall alltså ge en bild av hemmet, men inte exakt återskapa det, samtidigt som personen Johan Henrik Thomander ställs i förgrunden. Därav följer att inte alla föremål nödvändigtvis måste ha funnits i just detta hus, de kan komma från både tidigare och senare perioder av Thomanders liv utan att för den skull vara felaktiga. Idas intentioner var en för tiden och museet helt naturlig tanke, att kombinera det personliga med det historiska och därigenom skapa en suggestiv miljö. Man kan föreställa sig Karlin och den åldrade kvinnan vandrande genom salarna på Tuna slott diskuterande vilka möbler som skall skänkas till Kulturen. Tillsammans ritade de en enkel blyertsskiss med personliga kommentarer om rummets funktion och möblering. När familjen lämnade Lund 1850 var hon tretton år gammal. Nu 74 år senare minns hon glaspokalen på spegelbordet i förmaket, salens gula golv, kabinettet med sin upphöjning framför fönstret och flickornas rum på andra våningen.

Under vintern 1924 rivs huset för att under våren återuppföras i museets stadskvarter. I augusti 1925 var byggnadsarbetena klara och rummen fylls med möbler och föremål från Tuna slott, men med kompletteringar ur museets samlingar. När Ida avlider i december 1932 överlämnas ytterligare några föremål som testamentarisk gåva. Det var de ting som för Ida haft störst affektionsvärde och som hon haft svårast att skiljas från, föräldrarnas sängar, taffelpianot, minnesföremål i guld och silver och det ostindiska porslinet. Boksamlingen som ända fram till Idas död varit ett fungerande bibliotek för studenterna vid Lunds universitet inryms i fyra rum i huset på Kulturen. Huset var nu fullt inrett med möbler, textilier, småting och personliga minnesföremål och invigdes den 17 juni 1933. På bottenvåningen stod matsalen dukad till middag för familjen, därefter följde förmaket, sedan sängkammaren med sybord, pottskåp, Thomanders rakstrigel och spegel. Mot går-

I det nyligen invigda Thomanderska huset står bordet i matsalen dukat till middag för fem. Den ostindiska servisen med över 400 delar har Karlin effektivt arrangerat i barockskåpet. Kulturens arkiv.

den låg farmors rum, köket med skafferiet och intill en pigkammare. På övre botten salongen med småmontrar innehållande smycken, medaljer och andra småföremål, musikrummet och de fyra biblioteksrummen. I ett av dessa var Thomanders hatt och rock framlagda som om professorn »just återkommit från ett tjänsteärende«. Ett mindre utställningsrum presenterade Thomanders utnämningssbrev och det större galleriet visade den omfattande dräktsamlingen. Pressen var översvallande: »Det måste ses. Ingenstades i Sveriges land kan man få se ett sådant obrutet förnämt hem från första hälften av 1800-talet«.

En tidig färgbild från salongen, troligen från 1960-talet. Ännu ses spår av Ida Thomander-Warholms intentioner, den inte helt tidstypiska korgstolen har fortfarande sin plats i hemmet. Kulturens arkiv.

EN MUSEIINTERIÖR I FÖRÄNDRING

Ytterst få uppgifter finns bevarade från själva flyttningsarbetet. Förutom den ovan nämnda blyertsskissen, utförd på en grundritning gjord för byggnadsnämndens räkning, finns endast ett tiotal fotografier, många av dem med arbetsledaren i förgrunden. Ingen uppteckning gjordes med givarinnan och inga hänvisningar finns till bevarat källmaterial. Denna brist på dokumentation medförde tidigt att uppgifter missuppfattades och förvanskades. Redan 1946 i en artikel i *Kulturens årsbok* kallas farmors rum husjungfruns rum, ett namnbyte som även innebär en funktionsförändring. I artikeln i övrigt ges tydligt intrycket av att hemmet skulle vara en exakt rekonstruktion. Detta kan tolkas som slarv med källmaterialet, men visar också museets önskan att visa att man nu gått i en period med honnörsord som historisk korrekthet och autenticitet. Kanske förändrades också museibesökarnas inställning till museet. Förväntade man sig nu mer än tidigare att få veta

sanningen om hur det verkligen var och att museiinteriörerna var statiska, eviga och gav en äkta och exakt bild av »hur det var förr»? Ser vi närmre på dessa rekonstruktioner visar det sig att de inte alls varit statiska, än mindre eviga och att man måste också veta när de tillkommit för att rätt kunna tolka dem. I en artikel i *Gamle Bergen Årbok* 1993 har 1:e arkivarie Christopher John Harris påpekat att det vi kallar rekonstruktioner hellre borde benämnas konstruktioner och att samma interiör och samma tidsperiod framställs olika beroende på dels vem som utför »konstruktionen» och vid vilken tid den utförts. Ett exempel på denna hur denna förändring av till synes statiska och »äkta» interiörer sker nästan omedvetet är de tre bitar av tapeter som alla är knutna till Thomanderska husets förmak på första våningen. Den äldsta hittades under lager av andra tapeter när byggnaden togs ner inför flyttningen till museet och utvaldes av Ida Thomander Warholm för kopiering. Hon kunde visserligen inte minnas exakt vilken tapet som suttit där under hennes barndom, så man tog en av »de vackraste». Därmed hade man skapat »äkthet» - tapeten hade bevisligen funnits i huset och var utvald av givarinnan. Nummer två är det nytryck som gjordes 1925 och den tredje är den tapet som tillverkades vid renoveringen i början av 1970-talet. Dessa tre tapeter skall alla vara en och den samma, visa samma skede, men ett snabbt ögonkast visar att de skiljer sig åt. Den äldsta tapeten, den ursprungliga, har naturligtvis utsatts för blekning av solljuset och fått färgförändringar under framtagningen. Tapet nr två är den nytillverkade från 1925 och följer förlagan ganska troget, även om den blå färgen är något blekare. Tapet nr tre däremot, har getts en helt annan, mera mättad färgskala än de båda föregående. Hur blev det så?

I början av 1970-talet var byggnaden i akut behov av renovering. 1930-talets utställningsmetoder hade visat sig vara förödande. Ur de olåsta glasmontrarna stals under 40-talet

Tre tapetbitar från förmaket på första våningen.
Mönstret är detsamma, men färgnyanserna något olika.

flera föremål och de kvarvarande togs bort p.g.a. den akuta stöldrisken. Andra fritt exponerade ting fick tas bort p.g.a. besökarnas klåfingrighet och risken för skadegörelse. Dräktgalleriet kunde inte längre användas - i de smala montrarna hängde plaggen illa, utsatta för direkt solljus och av vissa dräkter återstod endast trasor. 1973 genomfördes en efterlängtd renovering av interiörerna. Samtliga rum utom biblioteksrummen och musiksalongen tapetserades om och alla snickerier målades i grått. I matsalen byttes den rosa nyrokotapeten ut mot en sober beige medaljongtapet medan övriga rum fick nytryck av de som sedan 1925 funnits i huset. Grundmöbleringen behölls, men alla möbler som kunde tillföras perioden efter 1850 togs bort och ersattes i vissa fall av möbler från tiden. En soffa i salongen ersattes av en dansk empirebyrå och nyrokotaburetterna i biblioteksrum och på nedre botten togs bort. I sängkammaren placerades två porträtt föreställande kung Oscar I och drottning Josephina och ett mahognypipställ sattes in i ett av biblioteksrummen. Dräktgalleriet och det mindre utställningsrummet stängdes i väntan på ytterliga medel för en fortsatt renovering och därmed fanns nästan inga personliga minnessaker kvar. Endast biblioteket talade fortfarande tydligt om den man som en gång bott i huset medan övriga familjemedlemmar blev anonyma. Vissa förändringar var nödvändiga av museitekniska skäl, ekonomiska hinder gjorde att inte alla idéer kunde genomföras, medan andra måste ses som estetiska eller ett led i en strävan att göra interiörerna stilhistoriskt korrekta. Därmed förlorade man även anknytningen till familjen. Ett förslag till renovering av Uppsala domkyrka har kallats »avklädd Zetterwall». I det här fallet skulle man kunna tala om »avklädd Thomander».

Sjuttio år efter invigningen på Kulturen behöver Thomanderska huset en ny, genomgripande renovering. Idag har vi inte bara Ida Thomander Warholms minnesbilder från 1920-

Sängkammaren fotograferad som ett exempel på en stilhistoriskt korrekt empireinteriör med alla senare tillägg borttagna. Kulturens arkiv.

talet att falla tillbaka på utan även ett omfattande källmaterial från 1830 och 40-talen. Genomgången av räkenskaper och flyttlistor visar med all tydlighet att endast ett fåtal av de möbler som idag finns i huset kan ha stått där under Thomanders tid. Dessutom har förändringar gjorda sedan 1932 gett interiörerna nya vinklingar som också bör beaktas och diskuteras. Utgångspunkten för arbetet är att behålla Idas minnesbild som ram, men att ta bort de tillägg som gjorts i senare tid utan anknytning till familjen Thomander. Familjen skall stå i förgrunden och rummen befolkas med den man och de kvinnor som är anledningen till att byggnaden överhuvudtaget finns på museet. Källmaterialet, bl.a. flera hundra brev, är omfattande och människorna träder fram levande och aktuella. Detta är grundtanken i 1990-talets konstruktion som därmed berättar lika mycket om vår tids idéer som om 1800-talets första hälft. Thomanderska huset skall vara en levande och föränderlig historisk miljö som för varje generation på olika sätt och med sin tids uttrycksmedel talar till besökarna och visar »hur det var förr«.

LITTERATUR

Harris, Christopher John. *Hvordan kan museene rekonstruere 1800-tallets bomiljø tanker om kilder og kildebruk.*

Gamle Bergen Årbok 1993.

Jansson, Anders. *Biskop Thomanders hem*, 60-poängsuppsats i Konstvetenskap. Lund 1979.

Karlsson, William. *Thomanderska huset*. Kulturen 1946.

OTRYCKTA KÄLLOR

Handskriftsavdelningen LUB

Kulturens arkiv

Husets nya kläder.

BRITTA HAMMAR

DEN TEXTILA INREDNINGEN i det Thomanderska huset har länge varit i behov av förnyelse. Möbelklädslarna är i vissa fall så slitna att stoppningen tittar fram och samtliga gardiner har sett sina bästa dagar. Också möblerna i sig har nött av tidens tand och en översyn av beståndet är på gång. Fanérsador, lösa fogar och andra skavanker åtgärdas. Däremot ändras inte möblernas form. Har t.ex. en stolsits vid något tillfälle försetts med nya moderna resårer behålls dessa, och i den mån stoppning och övertyg är i gott skick, får sitsarna ha kvar sitt utseende även om formen inte är kulturhistoriskt korrekt.

Det bevarade arkivmaterialet ger ingen ledning i fråga om möblernas utseende och samtida placering i huset, ej heller berättar det något om färg och kvalitet på möbelklädselar och gardiner. I räkenskaperna noteras inga större möbelinköp, men gardintyg är en post som återkommer med jämna mellanrum, dock utan närmare precisering.

År 1834 i februari månad inköptes tyg till rullgardiner men om det var till husets samtliga fönster och hur de såg ut framgår tyvärr inte. Det hade varit bra roligt att veta! Som skydd mot solen finns idag vanliga moderna rullgardiner som borde bytas ut. Hur tyg och konstruktion i så fall skall se ut, har vi i skrivande stund inte riktigt klart för oss. Det är också en ekonomisk fråga. Huset har många fönster!

Mattor var fram till 1850 inte så vanliga i borgerliga miljöer och de korssömsbroderade mattor, som ingår i donationen är alla av senare datum. Under år 1836 köper Emilie två bastmattor och 1838 ytterligare fyra stycken. Antagligen rör det sig om en enkel typ av gångmatta. Säkert drog det kallt från golvet och mattor skyddar också gångstråken mot nersmutning och nötning. Vad som förmodligen är att betrakta som en vanlig matta nämns i räkenskaperna första gången år 1846 och fram till 1849 utökas mattbeståndet med två exemplar. Hur de såg ut kan vi bara gissa oss till. Vi har därför idag inga planer på att skaffa nya.

Möblerna har klätts om många gånger under sin livstid. Gamla spikhål och flera lager tygrester ovanpå varandra talar här sitt tydliga språk. Av den ursprungliga klädseln finns i enstaka fall bara en flisa eller några trådar kvar. Möjligen kan en del av möblerna ha fått sin nuvarande klädsel i samband med att huset flyttades till Kulturen. Inga skriftliga belägg som stöder den tanken finns bevarade, men väl en samling tygbitar som blivit över efter den senaste tapetseringen. Troligast är dock att familjen Thomander använt möblerna ganska länge efter omklädseln med tanke på hur de ser ut i dag. En så kraftig förslitning kan knappast ha åstadkommits under museitiden.

När det gäller nya tyger till möblerna har vi försökt leta upp för tiden och miljön rätta kvalitéer, mönster och färger som också passar till de befintliga tapeterna och rummens funktion, en inte helt lätt men rolig och stimulerande uppgift.

Möbeltygerna har under Karl Johan-perioden starka, klara och mättade färger och vi har valt ylletyger i rött, orange och grönt till möblemangen i respektive förmak, sal och musiksalong. Ryggglänstolarna i matrummet, sovrummet och farmors rum förses liksom utdragssoffan i pigkammaren med enkla randiga eller rutiga överdrag. Också de omklädda möblemangen i förmaket, salen och musiksalongen kommer att enligt tidens sed få överdrag i vardagslag till skydd mot sol och slitage. Av tunna bomullsvoiler med eller utan mönster sys gardiner för hand – familjen Thomander köpte sin första symaskin år 1864 – och draperas på befintliga kornischer och gardinhållare i olika arrangemang i tidens stil. Musiksalongen får en ny uppsättning med kappa i skimrande grönt siden över den vita undergardinen.

LITTERATUR

Hazelius-Berg, Gunnel. *Gardiner och gardinuppsättningar*. Malung 1962.
Stavenow-Hidemark, Elisabet. *Nytt tyg på gamla stolar*. Italien 1993.

SALEN

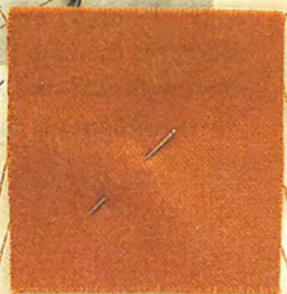

ÖVERDRAG VÄVT BOMULLSTYK.

MÖBLEMANG I FOLERAD BJÖRK HÖG. 95

NY MÖBELKLÄDSEL
I YLLISATIN

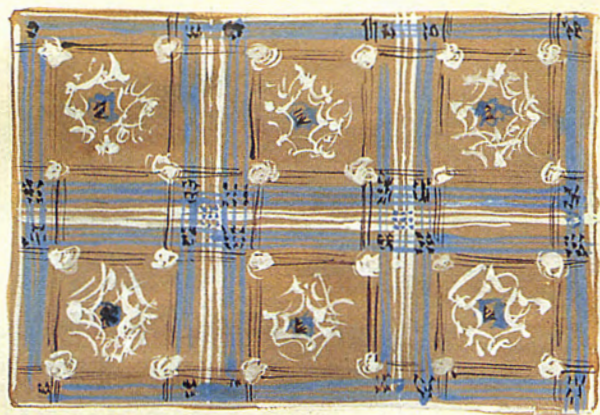
MÖBLEMANG I SVARTBETSAD
OCH POLERAD BJÖRK.

NYVÄVT
LINNETYG

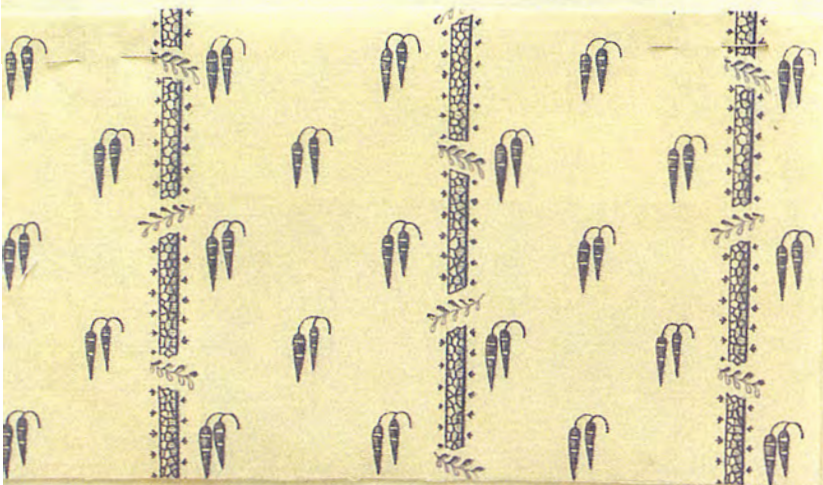
BEFINTLIG
TAPET.

BEFINTLIG TAPET

FÖRMAKET

ÖVERDRAG NYTRYCK AV
1800-TALS TRYCK FRÅN
SALSTA SLOTT "HÄNGE."

NY MÖBELKLÄDSEL I YLLE-
DAMAST

MÖBLEMANG I POLERAD MAHOAGNY HÖST. 95

NY MÖBELKLÄDSEL
I YLLESÄTIN

MUSKALONGEN

ÖVERDRAG AV NYTRYCK
AV ORIGINAL FRÅN 1800-
TAL. NORDISKA MUSEET.

MÖBLEMANG I POLERAD BJÖRK OCH MAHOGNY HÖGT. 95

BEFINTLIG TÄPET

GÄRDIN-KAPPA I TAFTSIDEN

NY KLÄDSEL
TILL SOFFAN. NYTRYCK
AV ORIGINAL FRÅN 1835
WALLOX SÄBY.

Överdrag till stolarna i från vänster räknat
sängkammaren, matsalen och farmors rum.

Så som i en spegel.

EVA KLANG ERIKSSON

KULTUREN VILL I STÖRRE utsträckning nå ungdomarna. Därför provas nu olika vägar. Med stöd i såväl skolans läroplan som museiutredningen har en metodik för forskande arbets-sätt vuxit fram. Kunskap och lärande kopplas i elevernas projektarbete till såväl utställningar som arkivforskning och dialog med forskare. Följ med på en upptäcksfärd bland utställningar och så kallade primärkällor och se hur fyra 17-åriga elever i klass sr2 på Polhemskolan i Lund sökte svar på sin historiska gåta.

Ett av de många projektarbeten som genomförts under 1995 av gymnasieelever är det om den unga Emilie Thomander. Nu skulle unga kvinnor av idag möta unga borgerliga kvinnor för ungefär 170 år sedan. Hur såg deras vardag ut? Vad ville de bli? Vad drömde de om? Vem bestämde vad de skulle bli? Hur var förhållandet till mamman och väninnan? Hur kan vi jämföra med vår tids vardag för unga kvinnor? Hur uttryckte man sig då - hur uttrycker man sig idag?

I min funktion som museielektor följde jag gruppmedlemmarna Åsa Andersson, Maria Bengtsson, Emily Mieziwski och Aida Niang i deras projektarbete. De började med att besöka Thomanderska hemmet på Kulturen för att få en bild av Emilies liv som gift kvinna i Lund, ett hem som eleverna inte uppfattade som särskilt elegant. Deras föreställningar om dåtidens borgerliga familjers stora salonger med plats för stora baler bekräftades inte här. Istället framträdde bilden av ett Lund som med sina 6.500 invånare vid den här tiden fortfarande hade nära kontakter med det agrara samhället.

Jag minns särskilt elevernas första besök i det Thomanderska hemmet. När vi passerade genom förmaket kastade en av de fyra unga kvinnorna en snabb, knappt märkbar blick i spegeln. Hennes rygg rätades, minen skärptes utan att hon för den skull stannade upp. Jag kände igen mig själv liksom historiens kvinnor i hennes beteende. »Så som i en spegel« började vår resa tillbaka i tiden.

Efter museibesöket var det dags för studier av primärkällorna i universitetsbibliotekets handskriftsavdelning. Historiker Eva Helen Ulvros som själv forskat kring Emilie Thomander handledde eleverna. För att få svar på sina frågor fick eleverna titta närmre på korrespondensen mellan Emilie, hennes väninna Carolina Winberg och modern Catharina Christina Meyer. Eftersom de skulle koncentrera sig på unga borgerliga kvinnor och deras situation, passade breven från 1820-talet och 1830-talets början bäst för att upplysa om hur dessa kvinnor levde då - under perioden före Emilies giftermål med Johan Henrik Thomander.

Men hur skulle det då gå att läsa de snirkliga handstilarna, det annorlunda svenska språket? Det visade sig inte vara några större problem för eleverna. Naturligtvis vimlade det av frågor till Eva Helen Ulvros i början. Dialogen kom snart igång:

- Hade man inte kommit på att skriva ordet *att* med dubbelteckning på den tiden? Mamman stavar så konstigt. Och så långa meningar. En hel sida för en mening! Det hade blivit en etta i svenska.

- Emilie skriver mycket mera inflätat och desstutom rätt stavat.

Eva Helen svarade:

- Fru Meyer föddes 1771 och hade ingen utbildning. Det fick ju Emilie.

För orienteringens skull måste naturligtvis alla bipersoner i breven identifieras:

- Vem är Gustav?

- Det är Carolinas stora kärlek. Han dog och hon förblev ogift hela sitt liv, svarade Eva Helen

- Ja, jag hade också blivit knäckt.

Breven trollband eleverna, men när någon högt läste Carolinas ord »så snart du läst detta brev ber jag dig att du ge-

nast bränner upp det helt och hållet», då kom reaktionen från flera håll. Det upplevdes som skamligt att läsa andras brev. Den etiska aspekten på forskningen blev tydlig med ens. En av eleverna utbrast:

- Jag rodnar när jag läser. Det känns som ett intrång. Skulle inte själv vilja att andra läste mina brev.

Så kom samtalet in på varför breven överhuvudtaget bevarats för eftervärlden och hur i det här fallet Emilies korrespondens sparades »på köpet« på grund av hennes kände make Johan Henrik Thomander. Även det tidstypiska i brevväxlingen diskuterades. Papper och penna var det man hade tillgång till för att sprida information. Breven var ofta avsedda att läsas av många och inte alltid riktade bara till en person.

Breven visade sig vara mycket laddade för eleverna. Känslan av att det hela var på riktigt infann sig:

- Fläckarna i det här brevet, kan det vara tårar? Det skulle ju inte vara så konstigt med tanke på vad här står.

När en hårlock ramlade ut ur ett av breven gick aversionen hos eleverna inte att ta miste på:

- Fy vad äckligt! Hår som är nästan 200 år gammalt. Vad betydde det att skicka en hårlock?

EMILIE OCH MAMMAN

Efter att ha läst breven besökte eleverna Kulturen igen. Antikvarie Eva Lis Bjurman, som också forskat kring »den unga Emilie«, visade det borgerliga hemmet från 1830-talet i utställningen *Tidens rum*. Där berättade hon om borgerliga mammors ansvar för att döttrarna växte upp och blev »lagom bildade«, om hur de lärde dem »att inte rusa, att träna vacker gång och om hur speglarna såg alla rörelser - var ställföreträdande för mammans blick«. Allt i den goda viljans namn. Det rådde konkurrens om männen på äktenskapsmarknaden och det var viktigt med ett så kallat gott parti för den borgerliga familjens fortlevnad.

Unga kvinnor möter i brev från 1830-talet väninnorna Emilie och Carolina.
Även om skrivstilen och språket är annorlunda så finns likheter.

Första genomläsningen av fru Meyers brev till sin dotter Emilie framkallade starka reaktioner:

- Hade jag fått ett sådant brev från min mamma hade jag blivit vansinnigt arg. Snacka om att mamman är dum i huvudet! Ingenting som Emilie gör är ju bra. Mamman bara klagar.

Vid mötet med Eva Lis Bjurman märktes det att gruppen hade gjort egna erfarenheter kring temat borgerliga flickor förr. Eleverna gjorde kopplingar mellan de egna mammarelationerna, borgerlig uppfostran i allmänhet och det som Emilies mamma uttrycker i breven. Känslan av att allt var fel, av att aldrig vara riktigt godkänd var alltså inte en känsla som var enbart Emilies. Bilden av Emilies mamma nyanserades något efter mötet med Eva Lis. I slutrapporten skriver gruppen: »Emilie var nog lite modernare än sina föräldrar och gjorde inte alltid som hon förväntades. Mamman verkar orolig för att

Emilie inte ska bli gift. När Emilie sedan är gift med Johan Henrik Thomander får hon fortfarande brev från sin mamma. I de breven uppfattar vi inte samma press, vilket kanske beror på att mamman lyckats med sin uppgift och kan slappna av. I breven till Emilie kan hon istället visa sin kärlek som hon ändå har för sin dotter. Kärleken som har försvunnit bakom alla krav i breven när Emilie är ung. Den dyra kostnaden man lagt på Emilies uppfostran har gett resultat.»

Dialogen mellan eleverna och forskarna visade sig vara en effektiv metod för inläring. Frågor, svar, egna reflektioner och nya frågor förde arbetet vidare.

EMILIE OCH VÄNNINNAN

Eleverna reagerade över det intima språket i korrespondensen mellan Emilie och väninnan Carolina Winberg, och till en början undrade de om kvinnorna var förälskade i varandra. Frågan om Emilie och Carolina hade ett lesbiskt förhållande blev aktuell och diskuteras flitigt.

Eleverna skriver så här: »Efter att ha läst deras brev till varandra med så brinnande passionerade kärleksförklaringar. Vad var det som fick oss att spekulera i deras relation till varandra? Antagligen språket. Deras för oss, på något sätt, utmanande vis att framföra till exempel saknad efter väninnan: Carolina skriver till Emilie: »Jag önskar att du var här så att jag kunde luta mitt hufvud mot ditt bröst...» Medan vi förslagsvis hade uttryckt oss så här: »Jag önskar att du var här, då hade jag i alla fall haft någon att snacka med.«

Eleverna konstaterade att kärleksförklaringarna med tiden avtog i väninnornas korrespondens och efter att ha kontrollerat tidpunkten för när Emilie träffade Johan Henrik Thomander så drog man slutsatsen att det faktum att Carolina var fyra år yngre än Emilie spelade roll.

Kanske behövde hon en äldre förebild och säkert kände hon sig övergiven när Johan Henrik Thomander kom in i bilden. I

rapporten dras trådar till våra dagar. »Deras relation skiljer sig inte så mycket ifrån sexåriga flickors relationer, då man nästan blir kär i sin bästis. Däremot mycket från en ung kvinnas på 1990-talet. Vi har möjligheten att överföra all kärlek och vänskap inom oss till en så kallad pojkvän. En möjlighet som knappast existerade då. Det måste vara situationer vi befinner oss i vid olika tillfällen och i olika tidsperioder som formar relationer.»

EMILIE, KUNSKAP OCH LÄRANDE

Gruppen avslutar sin rapport som fick titeln *Relationer mellan kvinnor i Emilies unga liv* med följande konklusion:

»Idag går det inte till så att en kvinna som utbildar sig till bilmekaniker sitter och häver ur sig små sockersöta fraser om något lätt som väder eller hälsa. En borgarkvinna för 170 år sedan skulle tala så att man förstod att hon var bildad, men titta i rätt stund så att man förstod att hon var väluppfostrad. Hon skulle också spela sin roll som foglig hustru. Det var hennes värld.

Så vad säger oss nu allt detta? Jo, att mycket har förändrats genom åren, som talet och skrivstilen, men vi vill ändå framhålla att vi fortfarande förväntas bete oss på ett visst kvinnligt sätt. Vi har fortfarande samhällets inställning hängande över oss, om hur en fin och respektabel ung kvinna går, står och samtalar i närheten av andra människor. För att komma ifrån det här måste vi nog vänta lika tålmodigt som vi gjort hittills.»

Elevernas forskning kring unga Emilie tog ungefär sju historielektioner i anspråk. Inte mycket tid. Den kunskap som växte fram efter hand hade sin grogrund i elevernas egna tankar och erfarenheter där Emilies liv fick tjäna som utgångspunkt för att fördjupa den historiska analysen. Reaktionerna på utställningarnas och brevens innehåll, dialogen med forskarna har troligen bidragit till elevernas förmåga att tolka även an-

dra historiska fenomen och att kommunicera kring dem.

Gruppen skriver: »Detta arbete gav oss möjlighet att komma de historiska individerna närmre. Ett tag kände vi oss väldigt illa till mods när vi läste de privata breven, för att i nästa ögonblick känna oss som riktiga forskare. Vi tror att unga människor kommer att bli mer intresserade av våra rötter om man får jobba på ett sådant fritt sätt då man även lär sig att ta ett stort ansvar«.

Kulturen vässar den regionala profilen.

PROGRAMFÖRKLARING 1996

MARGARETA ALIN

EFTER ATT ÅR 1994 ha beskrivit min vision av Kulturen ställde jag 1995 frågan »kan museer vara visionära?» 1996 blir det nödvändiga mellanår då en långsiktig uppbyggnad påbörjas. Det blir ett år med många sammanträden, resor och myndighetskontakter. Med visionen om Kulturen som självklar och levande plats för möten, forskning, upplevelser och avkoppling skall vi lägga en stabil bas.

Den »museala kraften» måste formuleras. Detta leder i sin tur till en finslipning av organisationen. Ska vi vara föregångare måste vår kompetens utvecklas. Under senaste året har en effektiv administration organiserats. Program- och undervisningsenheten har fått en museilektor samt resurser för marknadsföring. Ska Bygghyttan bli bestående måste Serviceenhetens bemanning vara adekvat. Ska Kulturen inta en plats i forskningssammanhang måste detta synas i tjänsterna inom Kulturhistoriska och Stadshistoriska enheterna.

I yttrande över Museiutredningens betänkande har landsantikvarieföreningen beskrivit förhållandet museer-kulturmiljövård: »Kulturmiljövården är en integrerad del av länsmuseets verksamhet. Den omfattar kunskapsuppbyggnad, kunskapsförmedling, levandegörande samt vård och förvaltning. Länsstyrelsens roll är den regionala myndighetens. RAÄ slutligen, bör ha den centrala verksfunktionen med målstyrning, uppföljning och policybildning.» Skall detta förverkligas i Skåne måste Skånes Hembygdsförbund och Kulturen integreras. Den skånska museiutredningen lyfter fram våra kompetenser och samordnar museilandskapet. Det är dags att reglera de uppdrag samhället ålägger oss.

KULTUREN SOM BYGGHYTTA

Efter en första genomgång av byggnadsbeståndet 1993 blev det uppenbart att stora resurser måste anskaffas till kvalificerad ombyggnadsverksamhet. Efter att ha utvecklat en metodik i tre hus - Berlingska (1600-tal), Locus Peccatorum

(1700-tal) och Rustmästarbostaden (tidigt 1800-tal) startade en AMU-utbildning hösten 1995. Inom denna återställes Blekingestugan och Lindforska huset, två 1700-talshus av toltalt olika karaktär. Under 1996 går vi vidare med en plan för hela norra området. Här måste innehålls- och publikaspekterna möta kraven på rationellt byggande och tillvaratagande av kunskapskapital.

I Bygghyttan representeras Länsstyrelsen av länsantikvarien. Länsarbetsnämnden svarar för 20 veckors utbildning i kombination med 6 månaders beredskapsarbete. LTH svarar för den teoretiska delen under kurstiden. Entreprenadutbildning Syd AB svarar för utbildning och rekrytering. Kulturen köper in projektledare, arkitekt och entreprenör (NCC). Bygghyttan har en komplicerad styr- och finansieringsform. Under 1996 måste också denna ges en adekvat struktur.

För Kulturens del är kvalitets- och utbildningsmålen primära. Ska ett museum vara trovärdigt måste sättet att förvalta husen vara föredömligt. Det är här den regionala byggnadsvården ska kunna visa på förebilder. Viktigt är därför den egna hantverksmässiga kompetensen, såväl för framtida underhåll som för rådgivning och konsultuppdrag. Men ska nivån höjas ute i kommunerna måste också kursdeltagarna få anställningar. Redan nu visar många kommuner intresse för studiebesök.

För att ta steget vidare måste många knutar lösas. Tätt kontakt hålles med Riksbygghyttan Mälsåker för att nyttja deras erfarenheter. Här finns en modell utvecklad där bl.a. kursdeltagarna kontinuerligt blir lärare.

Skulle förhandlingarna med Länsarbetsnämnden och Riksantikvarieämbetet ge resultat skulle Bygghyttan inom några år kunna bli en resurs för hela Skåne. För Kulturens egen del omfattar arbetena de närmaste åren främst trähusen, Weibullska huset och Östarp.

En stor, tung arbetsuppgift blir den närmaste treårsperioden att tömma de sista tillfälliga magasinerna och att påbörja storskalig dataregistrering. Kulturdepartementet har gett alla regionala institutioner extra tjänster för att få sina samlingar under kontroll - Sesamprojektet. I uppdraget ingår också ansvaret för de kommunala museerna. I Kulturens fall Landskrona, Trelleborg och Ystad. Det har uttryckts från statsmakterna att ett villkor är att vården prioriteras i verksamheten. För Kulturen blir detta kulmen på en tioårig omflyttningsprocess. Mycket kraft går bakom kulisserna åt till att rädda samlingarna. Under arbetets gång har ett nytt mer övergripande samarbete utkristalliserats sig bland konservatorer och assistenter. Nästa steg blir att inom Sesams ram föra ut kompetensen i Skåne. I framtiden måste också ett regionalt insamlingsprogram formuleras.

Medan husen byggs om och föremålen vårdas tar spännande utställningskoncept form. Nu finns underlag för ett nytt innehåll i Vita Huset och textilhallen. Arbetet har kommit så långt att diskussioner kan föras om helheten. Hur kan medeltid och modernism ha osynliga trådar sig emellan? Hur kan den ekologiska aspekten genomsyra såväl medeltid som textil och modernism? Hur synliggörs sambanden mellan den medeltida bygghytan, Kulturens konstslöjdsanstalt och Bauhaus? Tack vare fördubblade bidrag på mecenatkontot går nu idéerna vidare till utformning i modeller. Därefter bestäms byggtakten av möjligheten till finansiering. Från andra läns museer finns siffror som visar att det kostar ca 20 miljoner att fylla en yta motsvarande Vita Huset och Textilhallen.

Under tiden formas ett innehåll på norra området. Här har donatorerna visat välvilja. I höst invigs *Lärdomens Lund* och till jul den nyuppförda Blekingestugan. I samband med denna årsbok startar en fond för förnyelse och upprustning av Thomanderska hemmet.

Det kan ibland vara svårt att hos publiken möta förståelse för en så omfattande städ- och byggprocess. Kunskapen om vad som höll på att hända med föremål och byggnader ger dock styrkan. Successivt kommer också det nya att ta form. Vi ska inte bara i ord berätta om processerna utan också lyfta fram föremålen efter hand de iordninggjorts.

KULTUREN OCH FORSKNINGEN

I museiutredningen och Kulturutredningen analyseras problematiken museer/forskning. Kulturen har sedan gammalt täta kontakter med universitetet. Samlingarna utgör viktiga forskningsmaterial. Då och då har frågan om en professur knuten till Kulturen diskuterats. För några år sedan utreddes en professur i etnologi med samtidsinriktning. Nu har tankar formulerats kring en adjungerad professur till Bygghyttan. Vid uppläggningsplanerna av nya kursplaner, exempelvis museikunskap och möbelkonservatorsutbildning deltar personalen som expertis.

Hösten 1996 öppnar universitetet sitt museum *Lärdomens Lund* inom Kulturen. Här visas de viktigaste utvecklingstrenderna fram till idag. Dessutom finns plats för aktualiteter. Redan före öppnandet diskuteras en fortsättning. Inom planen för norra området ritas ett förslag in i Håkan-Ohlsson huset - *Innovationernas Lund*. Här skulle den spjutspetsforskning som utvecklat Skånes näringsliv under 1900-talet exponeras. Till universitetets satsningar inom Kulturen knytes förhoppningsvis ett lektorat i universitetshistoria.

Många av forskningsinitiativen har kommit utifrån. Det är därför hög tid att Kulturen gör ett forskningsprogram. Personalens medelålder är hög, de forskarutbildade pensioneras inom några år. Hur bör planen på nyrekrytering se ut? Ska antikvarierna beredas tid till forskning inom tjänsten? Hur ska nätverket till de olika institutionerna regleras? Vad har Kulturen för behov? Hur inverkar ökad forskning på Kulturens

verksamhet?

För att kunna göra en djupdykning i problematiken har medel för två projekt sökts från Nordenstedtska Stiftelsen. Huvuddelen omfattar att utarbeta en forskningsplan där Kulturen intar en mer aktiv roll. Rumsligt arbetas förslaget in i utvecklingsplanen för norra området. Kan Nordenstedtska huset göras om så att forskarplatser kan upplåtas? Ska biblioteket öppnas upp via datanätet? Ska arkiven tillgängliggöras via digitalisering? Ska kanske forskningsanslagen allt mer inriktas mot vetenskapliga symposier inom Kulturen?

I en delundersökning presenteras de akuta bearbetningsbehoven som finns inom Stadshistoriska enheten. Lund är den till ytan största medeltida staden i Norden. Genom de bitvis mycket tjocka kulturlagren är den också den volymmässigt största. Efter de senaste 30 årens exploateringsgrävningar finns en oerhörd eftersläpning i såväl rapportskrivning som forskningsbearbetning. Nödvändiga resurser måste skapas för såväl rapportering som vetenskapliga och populära publikationer.

En ständigt återkommande fråga i forskningssammanhang är gränsdragningen, dokumentation/forskning. Under våren tillsätts en tjänst med övergripande ansvar för dokumentationen. Detta möjliggör att nya initiativ kan tagas. Sålunda kan viktig nutidsinsamling starta. Under paraplynamnet *Lundaborna* startar ABF cirklar med deltagare från Metall och Kommunal. Man är särskilt intresserad av arbetets villkor idag. Föreningen för kvinnohistoriska museet vill medverka genom att lägga ett kvinnoperspektiv. Då LKF fyller 50 år 1997 kan man tänka sig att skriva de boendes historia.

FÖRMEDLING

I all planering måste det vara publiken som är den primära utgångspunkten. Samtliga ovan beskrivna planer innehåller en potential för såväl ökat besöksantal som bättre kvalitet på be-

söken. Inom norra området utarbetas en särskild barnkulturplan. Istället för ett nytt eget hus görs en vandring med tema bostad/arbete. Via stationer ges möjligheter till dramatisering, våtverkstad, arkivsökning, bygglekplats och skolträdgård.

I *Lärdomens Lund* utvecklas en annan typ av förmedling. Här provas det senaste inom IT-området, den personliga assistenten Newton. Slår detta väl ut kan systemet användas för hela Kulturen. I en ganska snar framtid kan man besöka de olika husen, ställa frågor till datorn man har i handen samt om man så önskar få svaren i en egen personlig katalog innan man går ut genom Vita Huset. I tät kontakt med LTH och intresserade företag kommer en IT-plan för Kulturen att utvecklas under året. Parallellt bedriver Institutionen för miljöpsykologi en undersökning, hur upplever besökaren Kulturen?

Under tiden färdigställes det efterlängtade skyltprojektet. När sommaren kommer finns 70-talet texter på plats och en vacker liten bok som en poetisk vägledning.

Dokumentationen *Lundaborna* slutligen ser jag som ett viktigt publikarbete. I Lund finns mycken kärlek till Kulturen, men få medlemmar och besökare. Vad vill man ha ut av sitt museum? Vad ska lyftas fram som är angeläget idag?

Marie-Louise Ekman avtäcker entrédörren i hållande regn och blåst
under uppsikt av museichefen Margareta Alin.

Foto: Ingemar D Kristiansen, Scandia Photopress.

Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige

VERKSAMHETSBERÄTTELSE 1995

STYRELSE

Högste beskyddare:

Hans Maj:t Konung Carl XVI Gustaf

Hedersledamöter:

Byggnadsingenjör Lennart Carlsson

Fru Margit Carlsson

Fru Birgitta Crafoord

Direktör Bertil Hagman

Tekn.dr. Nils Hörjel

Ek.dr. Margareta Nilsson

Fru Greta Kjellberg

Docent Gad Rausing

Direktör Hans Rausing

Civilekonom Martin Wiklund

Direktör Stefan Wiklund

Direktör Thomas Wiklund

STYRELSENS SAMMANSÄTTNING

Riksantikvarieämbetet: docent Sverker Oredsson, ordf.

Lunds Kommun: kommunalrådet Annika Annerby Jansson,
folkskollärare Claes Göran Jönsson.

Malmöhus läns landsting: Bo Jönsson.

Landstinget Kristianstads län: Mentalskötare Wendy Persson.

Föreningen: prof. Nils-Arvid Bringéus, (omval till 1996), grosshandlare
Hans Jerenäs, informationsdirektör Inger Larsson, författare Tony
Lewenhaupt (omval till 1996), rektor Lennart Prytz, advokat Magnus
Thorfinn, direktör Kaj Vareman, direktör Anders Westerberg (omval till
1996), prof. Louise Vinge, museichef Margareta Alin samt adjungerade:
st.f. museichef Nils Nilsson (t.o.m. 6/6), st.f. museichef Claes Wahlöö
(fr.o.m. 7/6) och adm.chef Ingemar Beran. Två fackrepresentanter

ARBETSUTSKOTT

Ingegerd Göransson, ordf. (t.o.m. 6/6), Annika Annerby Jansson, ordf.
(fr.o.m. 7/6), Nils-Arvid Bringéus, Inger Larsson, Sverker Oredsson,
Anders Westerberg, Margareta Alin samt två fackrepresentanter.
Adjungerade: Nils Nilsson (t.o.m. 6/6), Claes Wahlöö (fr.o.m. 7/6) och
Ingemar Beran.

SUPPLEANTER

Byrådirektör Ingegerd Göransson, vice ordf. (RAÄ), fil.dr. Hans Albin
Larsson och docent Lars Olsson (Lunds Kommun), landstingsrådet Carl
Sonesson (fr.o.m. 28/8), hovrättsassessor Göran Staafgård (t.o.m. 27/8)
(Malmöhus läns landsting), fil.mag. Gunnel Sjögreen (landstinget
Kristianstads län), fil.mag. Lena Frykman (fr.o.m. 7/6, omval till 1996),
lantmästare Jan Kristensson, sjukhusdir. Ulla Leissner (t.o.m. 6/6) samt
stadssekr. Lars-Åke Sjöquist (föreningen).

REVISORER,

Lunds Kommun: ekonomichef GunIngrid Karlsson med byggnadsingen-
jör Jan B Tullberg som suppleant. Malmöhus läns landsting: speciallära-
re Allan Nilsson med controller Louise Rehn-Winsborg som suppleant.
Riksantikvarieämbetet: bankdir. Rune Järmén (t.o.m. 31/5) Föreningen:
Aukt. revisor Göran Bengtsson och docent Lars H Bruzelius (omval) med
domkyrkokamrer Hans Linge och ekonomidirektör Lars Niklasson som
suppleanter

VALBEREDNING

Nils-Arne Andersson (sammankallande), Karin Sandberg och Carl
Sonesson (t.o.m. 27/8).

Sju styrelse- och åtta AU-möten har hållits. Årsmötet hölls den 7/6 i när-
varo av ca 200 medlemmar och med Sverker Oredsson som ordförande.

Antalet besökare uppgick till 118.763 varav 42.593 barn. Hökeriet bidrar till denna siffra med 11.907 och Östarp med 1.466 registrerade. Statistiken visar på en förlust av ca 10.000 besökare under Vita Husets och södra områdets stängning. Motsägande är dock att intäkterna stigit kraftigt. Nya säkrare registreringssystem har införts i Vita Huset all skattning är borttagen. I framtiden kommer mer differentierad och säkrare statistik att kunna levereras.

Dataprojektet har nu kommit så långt att nätverk är draget i Locus Virtutum, Lindforska huset, Locus Peccatorum, Berlingska huset, Rustmästarbostaden och Vita Huset. Inne i systemet är nu medlemsregistret, hela huvudliggaren med föremål samt butik och lager.

Under året 1995 värvades 1.718 nya medlemmar. Medlemstalet var vid årets slut 18.600 (1994-19.359). Värvingen skedde genom sponsrat utskick till Sparbanken Finns kunder (130.000 hushåll), resultatet blev 456 medlemmar. Ett riktat utskick med egen folder på temat Bokkulturen gick till 6.000 hushåll, ett annat till Universitetshistoriska sällskapet. Tillsammans med postorderkatalogen gjordes utskick till 2.500 medlemmar i Zontaklubbar. Värving har kontinuerligt skett på söndagar och torsdagar i samband med programmen på Kulturen. Värving har också skett vid andra större arrangemang som Malmöfestivalen och Genealogiska föreningens årsmöte på Spyken.

Årsmötet hölls den 7 juni varvid 200 medlemmar deltog. Medlemmarna har under året erbjudits bl a föredrag av Bengt Lagerkvist, specialvisningar av utställningar samt resor som arrangerats av Laurells kulturresor.

Under året såldes 86 stolar i Auditoriet till företag och enskilda. Kontakter togs med företag för att erbjuda dem ett speciellt medlemskap. Åtta företag anmälde sig.

En viktig service till medlemmarna är en attraktiv butik och postorderförsäljning. I samband med återinvigningen av Vita Huset fick sortimentet en ny profil.

BYGGNADER

Ombyggnaden av Vita Huset präglade året. Den 2 september invigde professor Marie Louise Ekman ett funktionellt hus. Arkitekterna Göran Månsson och Marianne Dahlbäck hade som uppgift att göra en lättillgänglig entré, ett auditorium med modern teknik, rymliga och vackra utställningssalar samt passage ut i friluftsmuseet. Under hösten intogs huset. Elddopet julstöket visade att det fungerade. Åter tack till Crafoordska Stiftelsen som hjälpt oss att gå in i framtiden.

Under hela året fortsatte ombyggnaderna på norra området. Rust-

mästarbostaden från 1820-talet invigdes i maj i närvaro av donatorerna Margit och Lennart Carlsson. Huset disponeras nu av Kulturhistoriska enheten, liksom grannhuset Locus Peccatorum. I Rustmästarbostaden finns arbetsrum för föremålsintag och registrering samt tjänsterum för projektanställda.

Då Vita Huset öppnade stängdes Lindforska huset. Personalen »evakuerades» till Weibullska huset och Arbetarbostadens andra våning i väntan på färdigställda arbetsrum. Lindforska huset som färdigställs sommaren 1996 kommer att inrymma Universitetshistoriskt museum i bottenplanet och tjänsterum på övervåningen. Ombyggnaden finansieras av Universitetshistoriska Sällskapet och LAN.

Ombyggnaderna inom norra området ledde till att en byggnadsvårdsutbildning, med arbetsnamnet Bygghytta, startade under hösten. Under 20 veckor utbildades 20 arbetslösa snickare, murare, timmermän, målare, arkivarier och antikvarier. Därefter erbjuds ett antal av eleverna beredskapsarbete under 2-6 månader. Det stora antalet elever medförde att flera objekt måste löpa parallellt. Samtidigt som Lindforska huset restaurerades, plockades Blekingestugan ned för att åter uppföras 1996.

ÖSTARP

Östarp fungerade under året med en egen styrgrupp under ordförandeskap av direktör Anders Westerberg. Från Kulturen deltog antikvarie Eva Kjerström-Sjölin. Från trakten f.d. lantbrukare Stig Wallén och lantbrukare Nils Jeppsson. Från Länsstyrelsen deltog länsantikvarie Carin Bunte. På försök inrättades i maj månad en intendenttjänst. Dels skulle intendenten utveckla verksamheten innehållsmässigt, dels skaffa medel. En särskild folder med en handlingsplan framställdes. Det har dock visat sig svårt att finansiera en uppbyggnad. Kraftsatsningen har dock medfört att många underlag tagits fram. Sålunda finns nu fakta för produktion av natur-kulturrum. Trädgården har delvis restaurerats. Arbetet har utförts av Irene Bengtsson och Elisabeth Jörgensen och bekostats med medel ur Assarssonska fonden.

För att få tillgång till angränsande mark, bostadshus för intendent samt ekonomibyggnader inköpte Kulturen granngården, Alriksgården. Detta möjliggjordes dels via markförsäljning, dels subventionerat lån i Färs och Frosta Sparbank, Sjöbo.

Vid överlåtelsen lämnades ett antal handlingar tillhörande gården. Bland dessa fanns ett brev från Georg Karlin. Han lämnade ett bud om 40.000 45.000 kronor redan på 1920-talet! Hade affären gått i lås hade aldrig arrendatorsbostaden Möllegården uppförts.

För Alriksgården gjordes en byggnadsteknisk utredning av arkitekten Hegelund / Marsvik. Likaså utfördes en dokumentation. Kvarvarande möbler inköptes. Efter erforderlig upprustning bör Alriksgården kunna utgöra ett strålande komplement till övriga anläggningar såväl kulturhistoriskt med sin tidiga karaktär som lokalmässigt.

Redan 1924 i samband med köpet av Östarp ville Karlin förvärva Alriksgården.
Brev från Georg Karlin till lantbrukaren Per Jönsson. Kulturens arkiv.

Alriksgården, foto troligen från 1910-talet. Kulturens arkiv.

DROTEN

I samband med förhandlingar med Lunds Kommun om anslag ålades Kulturen att övertaga Drottens museum vid Kattesund. Ett ettårskontrakt har skrivits.

Arkitekterna Göran Månsson och Marianne Dahlbäck har fått uppdraget att skissa på förslag till ombyggnad. Två förslag görs, ett som innebär en lokalutökning, ett som omdisponerar befintlig yta så att gestaltningen blir mer spännande. Entrén och fasaden med »skyltfönster« måste göras mer lockande.

Antikvarie Maria Cinthio har fått omdisponera delar av sin tjänst för att arrangera utställningar och program. För idéutbyte har medeltidsarkeologiska doktorandseminariet kopplats in. Antal besök uppgick under året till 6.557 st (1994 4.000 st).

Drotten skulle kunna bli en stor resurs i en medeltidssatsning. Från en ny basutställning i Vita Huset, Metropolis Daniae, skulle besökarna ledas genom det medeltida Lund via pedagogiska hållplatser till Drotten. Allt kräver dock en finansiering.

UTSTÄLLNINGAR

Vid Årsmötet den 7 juni öppnade professor Håkan Westling en ny permanent utställning *Bokkulturen* i Berlingska huset. Såväl ombyggnaden av huset som produktionen av utställningen bekostades av Thora Ohlssons Stiftelse. Som genomgående röd tråd finns staden Lund med sina specifika förutsättningar. Från Lund ger vi oss ut i Världen.

Utställningens bok- och tryckerihistoriska innehåll har gestaltats i tre delar, svarande mot var och en av de tre våningarna i Berlingska huset: Bokstaven är temat i källarplanet. Där behandlas stilgjuteri, alfabetets och stilkonstens historia, Gutenbergs uppfinning och de viktigaste äldre typsnitten. Boktryckeriet presenteras i mellanvåningen med tryckpressar och sättregaler, sättmaskin och fotosättare. Här visas även en videofilm som åskådliggör hela utställningstemat genom levande miljöer och människor (manus och produktion Staffan och Marianne Söderberg). Den övre våningen är ägnad boken och det tryckta ordet, dess beroende av och betydelse för skilda samhällsföreteelser, intressegrupper och människor: statsmakten, kyrkan, universitetet, de politiska rörelserna samt den enskildes läsintrösse. Till utställningen utarbetades i samarbete med KMS-medialab på LTH ett multimedialprogram med internetanslutning, »Den elektroniska boken«. Produktion Kulturhistoriska enheten: Nils Nilsson (producent), Anna Landberg, Eva Lis Bjurman. Peter Holm (scenografi), Stefan Wiktorsson (ljussättning). För genomförandet har Serviceenheten med sitt skickliga hantverkslag svarat.

Under våren då södra området var stängt visades ett antal mindre utställningar på norra området. Vårens verksamhet inleddes med ett samarbete med Agenda 21 på temat Livsstilar i samband med en utställning i Dekanhuset med namnet *Vad är en hållbar livsstil?* I Lindforska huset

öppnades fotoutställningen Livsstilar i samarbete med Folkuniversitetets fotolinje. Detta var andra året av samarbete. Därefter invigdes *EWK-teckningar av Ewert Karlsson* av Torbjörn Fälldin. 28-30 april visades i Lindforska huset en utställning om Elvis Presley, hans bil placerades i ett tält vid Herrehuset. Lundapubliken var dock i detta fall svårflirtad. Arrangemanget avlöstes av den mer traditionella *En lifvad påsk*. I närvaro av de norska studenterna i Lund öppnades på den norska nationaldagen sommarens utställning *Ull tar gull* av norske generalkonsuln direktör Lennart Nilsson. Tre unga serietecknare Lars Sjunnesson, Max Andersson och Gunnar Lundkvist hade en mindre utställning i Dekanhuset liksom en grupp ungdomar som visade *Labyrinthus ungdomar och samhälle*. Ett samarbete med ICA-kuriren *Hjärtat i broderiet*, blev den sista utställningen i Lindforska huset före restaureringen.

Vita Huset invigdes den 2 september. Efter kortast möjliga stängningstid gjordes valet att öppna huset som byggnad. Att efter hand fylla salarna med innehåll. Under ombyggnaden monterades *Masker andra världar* ned för att åter lyftas fram vid invigningen. Bokningarna har visat att intresset för utställningen fortfarande är stort.

I övrigt lyftes föremål fram som installationer. Med anledning av Domkyrkans 850-årsjubileum togs den kyrkliga konsten fram ur Historiska Museets och Kulturens gemensamma magasin. Rie Hägerdal formgav denna hyllning betecknad *Heligheter*. Parallellt visade Britt Lundbohm-Reutersvärd måleri *Domkyrkobilder* i Dekanhuset.

I Lundahallen och Textilhallen visades under hösten textilkonstnär Anna Karin Bylund installationerna *Staden och Linhavet*.

De stora egna satsningarna som gjordes under hösten hör till det skånska mångkulturella samarbetet utifrån FN:s 50-årsjubileum.

På Vita Husets tredje våning öppnades den 22 oktober *Den väg som bjudits dig att vandra - röster om judisk kultur*. I intervjuer, fotografier och föremål skildras förhållningssättet till det judiska i dag utifrån sex individers olika perspektiv. Utställningen producerades av Anna Landberg, producent, Anita Marcus, intervjuer, Ana Skute, foto, Peter Holm, scenograf, Stefan Wiktorsson, ljus. Hantverkslaget stod för byggandet.

Den 12 november invigdes *Theresienstadt kultur och barbari* av ambassadrådet vid Israels ambassad Shlomo Morgan. Utställningen har producerats i ett samarbete mellan Kulturen och Kulturhuset i Stockholm samt konstpedagog Elena Makarova, Jerusalem, med stöd av medel från Nordisk Kulturfond. Det utställda materialet är utlånat av arkivet Beit Terezin i Israel och rymmer konst, skisser, barnteckningar, marionett-dockor m.m. från nazisternas övergångsläger Theresienstadt under åren 1941-1945. Det oerhört starka materialet, tidigare aldrig visat utanför arkivet i Israel, lyfter fram konstens möjligheter att under de svåraste förhållanden hjälpa människor att bibehålla sin värdighet. Produktion: Kulturhistoriska enheten: Eva Kjerström-Sjölin (projektansvarig), Anna Landberg, Anita Marcus. Utställningen kommer att, inom ramen för pro-

jektet, visas i Stavanger i Norge (Stavanger Kulturhus) och Kolding i Danmark (museet på Koldinghus).

I Vita Huset gav ombyggnaden en ny intressant möjlighet till kommunikation. En vägg utanför Auditoriet är reserverad för aktualiteter. Här visas på ett enkelt sätt vad som är på gång. I höst fick vi se: *Ombyggnaden av Vita Huset*, *Folkets Park 100 år*, *Hamlet av Mrozek/Ploski*, *Broderi-akademien* och *Järnåkraskolans Kulturprojekt mot främlingsfientlighet och rasism*.

Året avslutades med en fördjupad julsatsning, tänkt att återkomma. Förutom *Medeltida jul i Dekanhuset*, *en lundaprofessors jul i Thomanderska hemmet*, *skånsk bondejul i Mäsingestugan* och *julfirande i ett arbetarhem under 1930-talet* visades en helt ny produktion: *Jul i prästgården 1820-tal*. (Britta Hammar, producent, Margareta Granmark, kulturhistoriskt underlag.)

PLANERING AV NYA BASUTSTÄLLNINGAR

Under 1995 har planeringen av nya basutställningar fortsatt. Flera arbetsmöten har hållits med referensgrupper och sakkunniga knutna till de olika projekten. För Kulturhistoriska enhetens del rör det sig om tre basutställningsprojekt: För diskussion och förberedande arbete med innehållet i *Modernismen* har möten hållits med referensgrupp med sakkunniga och representant från Kulturens styrelse samt en referensgrupp av ungdomar (ansvarig Eva Kjerström-Sjölin). Innehåll och planer för textilhallens nya basutställning har utarbetats under året tillsammans med referensgruppen för denna utställning (ansvarig Britta Hammar) och planering av ny basutställning i Thomanderska huset har fortsatt (ansvarig Anders Jansson). För medeltiden och Lund har Claes Wahlöö tagit fram ett koncept medan Eva Lillienberg Olsson ingått i en referensgrupp kring Blekingestugan.

PROGRAM

Programverksamheten under årets första månader förlades till Kulturens norra område med Hornsbergssalen som bas och med utställningar i Lindforska huset och Dekanhuset. Under den samlade temarubriken *Europa i Borgarhuset* hölls under våren sex föredrag med fokusering på 1500-, 1600- och 1700-talen. Årets viktigaste tema var Det mångkulturella samhället, som under hösten profilerades mot det judiska. Det lockade många besökare och hade en bredd med föredrag. Under våren föreläste bl a musiketnologen Owe Ronström, journalisten Per Svensson och författaren Theodor Kallifatides. Bland höstens program kan nämnas föredrag av Salomon Schulman om litteratur på jiddisch och Judith Beerman Zeligson som talade om Arvet från Theresienstadt. Dessutom arrangerades indisk dansteater och ett jemenitiskt bröllop. Under hösten arrangerades flera program på temat *Bokkulturen*. Antikvariatsbokhandlare Gunnar Johans-

son-Thor talade om »Att ta hand om gamla böcker«.

För barnen fanns en serie program med rubriken Barn på 30-talet li-
vet på bakgården vid Arbetarbstaden. Musikskolans dag lockade som
vanligt många besökare, Folkmusikens dag fick en mångkulturell prägel
och Tidiga musikens dag har blivit ett återkommande arrangemang.

Orgeln i Bosebo kyrka invigdes på Kristi Himmelsfärds dag av Tomas
Willstedt och under året arrangerades en serie orgelkonserter under
namnet Lundaorganister, som visade på orgelns möjligheter och kvalitet.

Under sommarmånaderna då parken även är öppen på kvällstid ändra-
de programmen karaktär. Då hölls rundvandringar med guide varje dag kl
14 och även på torsdagskvällarna. Skrönor, sång och musik och vandringar
med gestaltande utformning arrangerades för hela familjen.

Med hjälp av en barnpedagog kunde programmen under sommaren
vara många och varierande på teman som *På besök hos Ninne i Arbetarbo-
staden* samt *Bokstavsverkstad*.

Agenda 21 ställde sin gula informationsbod på Kulturens område un-
der sommaren.

Årscykelns spännvidd är ett viktigt tema på ett friluftsmuseum påsk-
kärringar inbjöds på skärtorsdagen, det sjöngs maj i by, vid Mickelsmäss
ordnades en höstfest och vid Allhelgonahelgen tillverkades betlyktor och
masker.

Lundagårdsdagen arrangerades med Malmö Symfoniorkester som spe-
lade i Domkyrkans skugga.

När Vita Huset öppnades den 2 september förändrades verksamheten.
Auditoriet blev programmässigt en tillgång men ställde samtidigt stora
krav på publiktillströmning och professionell hantering. Det första före-
draget i Auditoriet hölls av professor Owe Wikström från Uppsala i an-
slutning till utställningen *Heligheter*. Detta var ett samarrangemang med
Domkyrkan liksom föredraget *Domkyrkan sedd från Krafts torg 6* av pro-
fessor Oscar Reuterswärd och *Det politiska maktspelet i Domkyrkans bygg-
nadshistoria* av fil.kand. Thomas Rydén.

Samarrangemang fanns under hösten med Folkuniversitetet och Med-
borgarskolan. I det senare fallet talade r:e intendenten Lars Sjöberg om
Det svenska rummet under 1700-talet. Med Gleerups samarbetade Kultu-
ren kring programmet *Lundaföreläsa*. Vid tre tillfällen diskuterades Kultu-
ren och framtiden, d.v.s. Byggnadshyttan, Dokumentation och Utställ-
ningsspråket. Kulturnatten var traditionsenligt ett stort lundaarrange-
mang liksom Kulturens julstök.

UNDERVISNING

Kulturens museipedagoger har under året haft 900 visningar enligt föl-
jande uppdelning: förskolan 41, lägstadiet 106, mellanstadiet 102, högsta-
diets 91, gymnasiet 95, komvux 49, folkhögskolor 44, vuxengrupper 240
och s.k. fria visningar 132 st.

Visningarna har haft olika teman. De populäraste har varit *Drotten*,

Masker - andra världar och *Theresienstadt*. Också julutställningarna har varit mycket efterfrågade.

Under 1995 har s.k. verkstadsvisningar vuxit fram i samarbete med bildpedagogen Johanna Rivano Eckerdal. De bestod av en kortare visning kombinerad med praktiskt arbete i den nya verkstaden i Vita Huset och hade följande teman: *Masker - andra världar*, *Bokkulturen*, *Theresienstadt kultur och barbari*, totalt 35 st. På norra området ordnades leksaksverkstad i anslutning till visningar på temat *Barn i staden och på landet*.

Under året har fem träffar med Kulturenombuden hållits, där Kulturen presenterat sin verksamhet och aktuella utställningar. Studiedagarna för lärare har varit sex med följande tema: *Östarp Livet på gården kring 1850*, *Museet som resurs i undervisningen*, *Museet som läromedel*, *Antisemitism*, *Judar i Lund*, *Från Medeltid till 1900*. Mycket har även i den pedagogiska verksamheten kretsat kring *Det mångkulturella samhället* med fortbildning, utarbetande av idéhäfte, program i utbildningsradion, visningar och en rapport med namnet *Vid vår sida eller vid sidan om*.

En metodik för forskande arbetssätt har prövats inom ramen för historieämnet med Katedralskolan, Vipeholmsskolan och Polhemskolan. Målet var att hitta former för att förankra arbetssättet i museum och arkiv, detta år med utgångspunkten i utställningen Lund efter 1658.

Under året har en öppen förskola för pappor och barn funnits på Lekloftet ett försöksprojekt i samarbete med Kommundel Centrum som pågår t.o.m. juni 1996. Särskilda medlemskort har sålts. Tre barnkålas ordnades under året på museet en försöksverksamhet som kan utvecklas.

Det regionala arbetet har bl.a. bestått i att museielektorn i en Museihandbok sammanställt de skånska museernas pedagogiska utbud i samråd med Landstingets kulturförvaltning samt samarbetat kring Skånsk skoltjänst. På temat *Det mångkulturella samhället* har samarbete ägt rum mellan museerna i Malmöhus län.

Kulturens museipedagoger har hållit 27 föredrag för vuxna utanför museet och 16 program för barn. Antikvarier och intendenten har regelbundet talat för regionens föreningsliv.

Flera ur personalen har undervisat inom grundkursen i etnologi samt inom kursen Museikunskap vid Lunds Universitet liksom för studerande inom AMU-Hadars utbildning. Flera praktikanter har fått sin handledning inom Kulturen.

SEMINARIER OCH KONFERENSER

Det nya auditoriet har använts för konferenser. Kultur i Skåne inledde med ett seminarium om kulturutredningen i det nya auditoriet redan den 8 september. Sedan följde personalmöte med Sparbanken Finn, Unesco-konferensen *Väld och medier*, Lundadagen i samarbete med Lunds universitet och många lundaföretag. EFL (Executive Foundation Lund) ordnade en dag kring kunskapsutveckling, Handelsföreningens årsmöte ägde

rum i Auditoriet, vidare en IMER-konferens, Svenska Turistföreningens presentation av sin årsbok, seminarium om antisemitism, Tetradagen m.m. Vid några av dessa tillfällen serverades måltider i lokaler på Kulturen, som därtill anses lämpliga. Auditoriet hyrdes också ut för konserter till *Mozarts musor* och *Vokal six*. Även Hornsbergssalen användes bl.a. till ett seminarium kring etnologi och estetik. Bosebo kyrka användes till tolv bröllop och fyra dop. Under hösten utarbetades en »säljfolder» över Auditoriet.

INFORMATION

Program- och undervisningsenheten har svarat för pressinbjudningar och pressmeddelanden. En riktad marknadsföring har under hösten skett kring varje program och programserie. En extra anställd har nästan på heltid ägnat sig åt detta och besöksiffrorna i det nya Auditoriet har vittnat om att en ny verksamhet är på gång.

Kulturens vår-, sommar- och höstprogram sändes ut i sammanlagt ca 40.000 ex, här ingick även skolutskicken.

En veckoaffisch producerad på enheten, sattes upp i Lund med omnejd sammanlagt ca 200 per vecka. Annonsering skedde i sds och Arbetet varje lördag med Kulturens nya logotyp. Annonser har även funnits i tidningar och tidskrifter av varierande slag och med varierande täckning.

I samband med invigningen av Vita Huset var det massmediala intresset mycket stort och en särskild affisch för denna händelse gjordes av Lisa Tofft.

ARKEOLOGI / KULTURMILJÖVÅRD

Stadshistoriska enheten utförde 45 smärre arkeologiska utredningar och undersökningar i samband med grund- och ledningsgrävningar i Lund. På Norra Nöbbelövs kyrkogård genomfördes utgrävning där bl.a. gravar från medeltiden och en del av en massgrav från Slaget vid Lund samt delar av grunden till den 1899 rivna kyrkan påträffades.

Uppordning av de arkeologiska samlingarna på huvudmagasinet har pågått under året med hjälp av två ALU-anställda.

Bearbetningen av de arkeologiska undersökningarna i Kattesundsområdet har fortgått med analys av gravmaterialen och myntfynden.

Konservering av utgrävningsfynd samt föremål ur övriga samlingar har utförts.

Antikvarisk övervakning av ombyggnadsarbetena på Rustmästarbo-staden och Lindforska huset har utförts.

Stadsantikvariern har deltagit i byggnadsnämndens sammanträden och samarbetat med stadsarkitekt- och fastighetskontoren samt läns- och landsantikvarierna i plan- och byggfrågor. Bevaringskommittén har arbetat med inventeringen av Lunds bebyggelse utanför vallarna och stadsantikvariern har samverkat med inventeraren.

Personalen från enheten har deltagit i ett statligt utredningsuppdrag

gällande fördelningen av kostnader för arkeologisk fyndhantering och konservering.

KONSERVERING / KONSERVERINGSUPPDRAG

Inom samarbetsavtalet med Lunds Universitets Historiska Museum har dess konservatorer på Kulturens arkeologiska konservering utfört konservering av trä (1 kar) och två järnkonserveringar. För Värmlands museum har järnföremål konserverats. För Lunds offset AB har en skulptur restaurerats.

Martin Andrén har under året blivit förste konservator och står till hela Kulturens förfogande. En nödvändig åtgärd inte minst med tanke på tömningarna av alla hus inför restaureringarna. I Martin Andréns tjänst ingår också regional service.

FÖREMÅLSVÅRD / MAGASIN

Inordnandet av samlingarna i magasin på Diabasen har fortsatt under 1995. Likaså har omfattande omflyttningar och tömningar av förhyrda magasin genomförts. Under våren avslutades tömningen av magasinet i pav. 4 på S:t Lars. Materialet har inordnats på Diabasen. Likaså har den stora förpackningssamlingen flyttats från förhyrda lokaler till magasinet på Diabasen. Ett nytt magasin har hyrts i Furulund. Målet är en koncentration till två lokaler.

Inordning av föremålen från textilhallens utställning och magasin samt delar av leksakssamlingen och de utställda uniformerna har pågått under våren och sommaren. Den stora modedräktsamlingen har under året måst flyttas och arbetet med att ta hand om detta material kommer att pågå under våren 1996. I samband med detta arbete har föremålen fotograferats och katalogen kompletterats.

Inför ombyggnaden av Lindforska huset har Kulturhistoriska enheten genomfört packning och flyttning av möbler, konst, silver, mynt, ur, vetenskapliga instrument m.m. som tidigare varit magasinerade i Lindforska huset. Tömning och omhändertagande av inventarier från Blekingegården har också skett under hösten, i samband med starten av Bygghytteprojektet. Fortsatt inflyttning av boksamlingen i det nyordnade biblioteket och till depå har ägt rum under hösten. Större omflyttningsarbeten har också ägt rum beträffande vapensamlingen. Nya magasinsutrymmen har hyrts för att bl.a. rymma utställningsmaterial och mindre känsligt föremål. För arbetena med flyttning av samlingarna har Kulturhistoriska enheten haft förstärkning av ALU-anställd personal. För den planerade nyordningen av utställningen i Thomanderska huset har sömnad av textilier utförts. Till den nya basutställningen *Bokkulturen* har tryckerimaskiner iordningställt. Stora delar av den magasinerade silversamlingen har putsats. Inventering och kompletterande katalogisering har fortsatt med medel från Nordenstedtska stiftelsen. Vård och restaureringsarbeten har utförts på möbler från Östarp's Gamlegård, möbler i

Thomanderska huset, möbler från Håkanssons konditori för uppsättande i det nyöppnade Vita Huset, kyrklig konst till utställningen *Heligheter* samt av inventarier i Bosebo kyrka, framför allt orgeln och votivskeppet. Samlingen av Rhenländskt stengods omfattande ca 200 föremål har rengjorts i samband med inventering och fotografering av detta material. En fortsatt bearbetning och komplettering av musikinstrumentssamlingen (framför allt blåsinstrument) har under året fortsatt.

Bosebo kyrkas orgel har restaurerats under ledning av orgelkonservator Mads Kjersgaard. Arbetet har utförts av A Mårtenssons orgelfabrik i Lund (orgelbyggare Tomas Hansson). Arkivgenomgång av dokumentation kring orgelns historia har utförts av docent Greger Andersson. I diskussionerna kring restaureringen har också Cajsa Lund och Axel Unnerbäck vid Riksantikvarieämbetet varit engagerade. Målet har varit att återställa orgeln i ett ursprungligare skick, som svarar mot de antikvariska krav som måste ställas, men som också tar hänsyn till att orgeln skall vara ett spelbart instrument. Orgeln återinvigdes på Kristi Himmelsfärds dag, 25 maj, och en serie konserter med lundaorganister kunde därmed hållas under sommaren och hösten.

Inför ansökan om statliga SESAM-medel har en treårsplan upprättats. Om hyllor och transporter kan ordnas kan merparten av föremålen efter denna period vara adekvat förvarade.

DOKUMENTATION

Två större dokumentationsprojekt har genomförts under året av Kulturhistoriska enheten: *Det mångkulturella samhället* omfattade samordning och ledning av det regionala projektet, projektledare Anna Alsmark, och Kulturens del: dokumentation av judiskt liv i Sydsverige som har resulterat i ett omfattande intervju- och fotomaterial (Anita Marcus, Ana Skute).

Inom ramen för SAMDOK genomfördes under sommaren och hösten en stor hemundersökning i en barnfamilj. Under försommaren gjordes kortare undersökningar i tre familjer, i Lund, Malmö och Torna Hällestad. Av dessa valdes en barnfamilj i Malmö för genomförandet av huvudundersökningen. Undersökningen omfattar dokumentation av hemmet: bostaden med inredning och alla föremål, trädgården med dess växter samt hemlivet. Undersökningen är en i raden av regelbundet återkommande hemundersökningar som utföres inom Kulturens åtagande i Hempoolen inom SAMDOK.

Kulturen har valt att i denna hemundersökning fokusera på livsstilsfrågor. Vi sökte undersökningsfamilj inom en kategori med starkt intresse för miljö och ekologi. Undersökningens problemformuleringar har därför kretsat kring frågor om smak och estetik i förhållande till familjens ekologiska engagemang och den materiella kulturen i hemmet, trädgården och sommarstugan. Frågeställningar i fokus har bl.a. varit: Finns det en ekologisk estetik? Hur ser den i så fall ut? Vilka begränsningar ger det

att leva ekologiskt? Hur blir det synligt i hemmet? Vilka strategier väljer man för att förena ideal och verklighet? Uppföljningar och kompletteringar av dokumentationen kommer att göras under 1996. Kjell Hansen och Eva Nyberg (etnologiskt fältarbete och bearbetning), Eva Kjerström-Sjölin (projektansvarig).

Under året har Kulturhistoriska enheten också gjort en dokumentation av en äldre måleriverkstad i Sätöfta, Höör. I övrigt har Kulturhistoriska enheten även bedrivit dokumentation i samband med föremålsförvärv.

Stadshistoriska enheten har dokumenterat stadsmiljöer och rivningshus. Fotografisk dokumentation inom museet vid ombyggnaden av Rustmästarbostaden. En större fotografisk dokumentation har inom museet genomförts i samband med ombyggnadsarbetena på Lindforska huset.

UTLÅN AV FÖREMÅL / SERVICE TILL PRIVATPERSONER OCH INSTITUTIONER

Kulturhistoriska enheten har bedrivit serviceverksamhet till allmänhet, företag, forskare och institutioner i Lunds kommun, i regionen och i övriga delar av landet. Service har också lämnats till utländska forskare och institutioner. Servicen har omfattat kostnadsfri bedömning och rådgivning av föremål, framtagande av fakta ur arkiv, kataloger och bibliotek, framtagande av fotografier ur arkiv, kopiering och nyfotografering samt konsultation i konserverings- och vårdfrågor.

Regional rådgivning har lämnats till Kultur och Fritid i Bjuv rörande Gruvmuseet (Nils Nilsson). Planering av ny basutställning för Höganäs museum (Anna Landberg). Rådgivning och medverkan vid uppbyggandet av en statarlägenhet från 1930-talet och en lantarbetares 1950-talslägenhet i Torups statarmuseum (Eva Lillienberg Olsson). Lundaarkivet på Stadshistoriska enheten nyttjas kontinuerligt av allmänhet och forskare.

Medan de utställda samlingarna omhändertagits har låneverksamheten till andra utställande institutioner varit omfattande. Dräkt från Lugude härad har lånats till Helsingborgs museum för utställningen *Kungligt sommarliv* på Sofiero, målningar och teckningar av C F Hill till Kalmar konstmuseum för utställningen *C F Hill och Siri Derkert*, målningar och teckningar av C F Hill till Magasin 3 i Stockholm för utställningen *Bazelitz + Hill*, himmelsglob till Nationalmuseums utställning *Stilleben*, kinesiska gravfigurer till Textilmuseet i Borås för utställningen *Molnsiden från Kina*, smärre lån till Varbergs museum, Kristianstad länsmuseum, Lunds konsthall, Lunds domkyrka, biblioteksfilial Väster i Lund, Tetra Pak, Lund, Leksands kulturhus, Hörjelgården, Historiska museet, Lund, Sveriges Television, Malmö, Kurortsmuseet vid Loka Brunn. En större samling korgar till vandringsutställningen *Korgkonster*. Fortsatt utlån av kyrklig konst till Ystad museum. Fortsatt utlån av en större samling folkkonst till MOIFA, Santa Fe, New Mexico för utställningen *Swedish Folk-Art*.

Samlingarna har utökats med bl.a. unionsflagga, tåcke, dukar, folkdräktsdelar, målningar, teckningar och fotografier av konstnären Eric O. Nilsson, Lund, keramik av Ilse Claeson, Rörstrand, brosch av Wiwen Nilsson, jadearmband, Kina, husgeråd till Kulturens Arbetarbostad, ett större keramiskt förvärv från hem i Staffanstorps, kopia av bonadsmålning ur Kulturens samlingar samt arkeologiskt material från Lund.

Biblioteket har utökats med 1.014 nummer varav 288 är gåvor. Accessionen omfattar nr 48.151-49.165. I samband med slutförandet av utställningen *Bokkulturen* erhöill Kulturen som gåva en viktig samling innehållande böcker och tidskrifter tryckta 1747-1940 hos boktryckarfamiljerna Berling och Ohlsson. Arkivet har utökats med 105 nummer. Av särskilt intresse är arkivhandlingarna till den av Kulturen vid årsskiftet förvärvade Alriksgården, Östarp 2:3. Porträttarkivet har ökats med 180 fotografier. Följande arkiv har uppordnats: målarmästarna Carl och Hans Erlandssons arkiv, Carl Wiktor Lindbergs arkiv samt Alriksgårdens arkiv.

Lundaarkivet har tillförts 74 uppmättningsritningar, 40 sv/v foton och 390 färgdialar.

PUBLIKATIONER

Eva Lis Bjurman: *Barnen på gatan*.

Gunilla Eriksson, Anita Marcus: *Minne och bildning museernas uppdrag*, Årsbok om folkbildning 1995.

Britta Hammar: *Barnens första kläder*, Ur barndomens historia.

Anders Jansson: *Jul på Kulturen* 1995.

Anna Landberg: *Kulturmöten på Kulturen*.

Eva Nyberg: *Vid vår sida eller vid sidan om*. En bok om kulturmöten.

Theresienstadt Kultur och barbari. Katalog till utställning. Produktion Kulturen, Kulturhuset och Carlssons förlag.

Stadshistoriska enhetens rapportserie:

Nr 9 Lundagård före Härleman.

Nr 10 Nedbrytning av urbana kulturlager

Nr 11 Norra Nöbbelöv.

Nr 12 Västra Mårtensgatan - Vårfrugatan.

I serien arkeologiska arkivrapporter har Nr 9-28 utgivits.

Vid enheten har också studien *Nedbrytning av urbana kulturlager* utarbetats. Den ingår i rapporten *Fynd och miljö* från Riksantikvarieämbetet.

Videos: *Här och där, nu och då*, en film av Emma Fälth.

Bokkulturen av Marianne och Staffan Söderberg.

Radioprogram på kassett: *Möte i mångkultur*, producerad av Utbildningsradion.

Kulturens årsbok *Bokkulturen* 1995.

Margareta Alin:

Ledamot i Universitetets kulturforum.

Ordförande i Svenska Unescorådet.

FN:s 50-årsjubileum ledamot i nationalkommittén,
Utrikesdepartementet.

Styrelseledamot, Statens Kulturråd.

Britta Hammar:

Kassör i ICOM:s Costume Committee.

Styrelseledamot i Malmöhus läns Hemslöjdsförening.

Sekreterare i stiftelsen Skånsk Hemslöjd och SAMDOK:s textilpool.

Gunilla Eriksson:

Arbetsgrupp Ostseefayancen.

Kontaktperson för ICOM:s Applied-Art-kommittés svenska medlemmar

Eva Kjerström-Sjölin.

Ordförande i SAMDOK:s hempool.

Lena Larsén:

Torna härads hembygdsförenings styrelse.

ICA-kurirens utställningsjury.

Sekreterare i Kulturmötesgruppen vid svenska museer.

Valberedningen till Visa Lund.

Claes Wahlöö:

Styrelseledamot i Visa Lund.

Sven-Håkan och Birgit Ohlsson granskar Berlingska tryckeriets tyska Columbia-maskin, som tryckt massor av böcker i Lund. Nu kan alla ta del av miljön i Berlingska huset. Foto: Claes Hall, Arbetet Nyheterna.

Vid invigningen av utställningen Bokkulturen.

TAL DEN 7 JUNI 1995 AV
PROFESSOR HÅKAN WESTLING,
TIDIGARE REKTOR VID LUNDS UNIVERSITET

Vi lever i en underlig tid, fylld av kontraster.

Sveriges statsskuld växer minut för minut, ändå vill man att vi skall konsumera i stället för att spara. Men alla är ju överens om att det verkliga problemet faktiskt är arbetslösheten - och då vill facket strejka. Man rasar över att A-kassebidraget sänks med fem procent - men många polacker arbetar med mindre betalt. Våra ungdomar kan inte få praktik i sommar - men många gamla ligger utan tillsyn för vi har inte råd att anställa folk. Ungdomsvåldet ökar, gamla går inte ut på kvällen.

Man kunde också ta det skämtsamt. Det börjar kännas osäkert att köra bil, man kan ju inte lita på Vägverket och sist, men inte minst, det går dåligt i tennis och fotboll. Norge slår oss i schlagerfestivalen.

Det mörknar över vägen. Finns det inget att glädja sig åt? Lever vi verkligen i ett kultiverat och förståndigt samhälle?

Jodå, visst finns det saker att glädjas åt. Vi får inte glömma att vi som aldrig förr kan ta del av den mänskliga kulturens goda sidor. Vi kan njuta av konst och musik i egen fåtölj, och på valfri tid, vi kan följa vetenskapens utveckling bättre än någonsin. Möjligheterna till kommunikation mellan människor har aldrig varit så goda. Intresset för den gemensamma kulturen och historien ökar, inte minst hos de unga. De frågar sig varifrån vi kommer och vart vi är på väg.

Ett av de tillvarons under som vi nu börjar begripa är hur det genetiska arvet från släktled till släktled fungerar. Inskrivet i våra cellers DNA-molekyler finns budskapet från gångna tider. En människas biologiska egenskaper bestäms i fortplantningsögonblicket. Efter nio månaders fosterutveckling kan man redan se att barnet är likt sina föräldrar.

Till detta biologiska arv fogas nu det kulturella arvet; det arv som vi föds med måste kompletteras med andra kunskaper och färdigheter. Det är här uppfostran och utbildning kommer in. Den viktigaste färdigheten - att tala - lär vi oss hemma, se-

dan kommer skolan. Där sjöng våra barn en gång:

»Kom min lilla nu vi vilja raskt till skolan gå,
läsa, räkna, skriva, så att vi må bliva
raska gossar, snälla flickor - hej vad det skall gå.«

Och det kulturella arv som inte mor och far kan fortlanta
och det som inte skollärar'n kan, det finns i böckernas värld.
Vad kan då vara mer befogat än ett museum med detta
tema - Bokkulturen.

Om detta jag kunde i evighet stå här och gagga så därför
jag raskt glider över i bundnare form för min invigningsprata.
Det som nu följer är faktiskt hexameter!!! Lyss därför noga!

Främling Du som går på Kulturen och tittar kan undra
hur det är möjligt att denna så panka förening kan klara
starten av ännu en välmata byggnad på sina ägor -
jag tänker då självklart på den som vi nu inom kort skall inviga
byggnaden helgad åt boken, dess tryckning, bokstaven, ordet.

Jo, det beror på att Lund är av vänliga själar befolkad.
Ja - donatorernas stad är en god medicin mot världens elände.
Vi gläds med varandra och minns just nu särskilt att
följande gäller:
Även om noll åttor ofta kan stå för volymen och bredden
är kvaliteten knuten till siffrorna noll fyrtiosex!!!

Ohlsson Per Håkan och Ohlsson Sven Håkan vårdade vördsamt
sparkapitalet som samlats utav faster Thora i London
och sedan i stiftelsens form till det allmännas bästa har vuxit.
Länge har bröderna längtat att skapa ett bokens museum
och projektet fick fart med import av en tös av Landskrona -
Alin, Margareta med lingula luggen, kulturen i hjärtat

världens mjukaste röst, men därinne finns stålhårda viljan!
Vi tackar och bugar för henne och för hela den hängivna staben.

Men alfabetets användning anade aporna aldrig -
så skrev ju Alf Henriksson, ordets nyligen hängångne mäster -
den hemligheten skiljer ju tydligt en mänska från djuren.
Kinesernas bildspråk, hieroglyfer, sumerernas kilskrift
i lera, allt bleknade bort när fenicierna fann alfabetet,
grekerna kom med vokaler - och romarna fullbordar verket.

Med tjuugoåtta små bokstäver kan man allting uttrycka.
Doktorsavhandling, den heliga skriften och börskommentarer,
kyrkans matrikel, blanketter, affischer, visitkort och kvitton -
Mona Sahlins orationer, John Pohlman's prognoser om vädret,
Gabriel Jönssons flaskpost från Ven och Tegnér's Fritiofs saga.

Där inne i huset vårt öga kan fångas av nytt och av gammalt.
Columbiapressen dväljes vid sidan av Söderbergsk video.
Berlings stilgjutarverktyg kan åses och därtill en dator,
vars färgglada skärm oss kan leda ut på Internets vågor.
Genom nylagda glasfiberkablar går blixtnabba pulser
till biblioteken i världen ja, till och med UB kan skådas -
som Internetkund är Kulturen det första museet i Sverige.

Var invigt museum, må lycka och välgång städse Dig följa.
Ett trefaldigt leve för Berlingska huset, familjerna Ohlsson och
Lunda-Kulturen!

Den väg som
bjudits dig att
vandra
- röster om
judisk kultur.

EN AV UTSTÄLLNINGENS TEXTER

Jag växte upp på 1950-talet i Malmö. Min judiska identitet var självklar från början. Så långt tillbaka jag kan minnas höll vi på de judiska traditionerna.

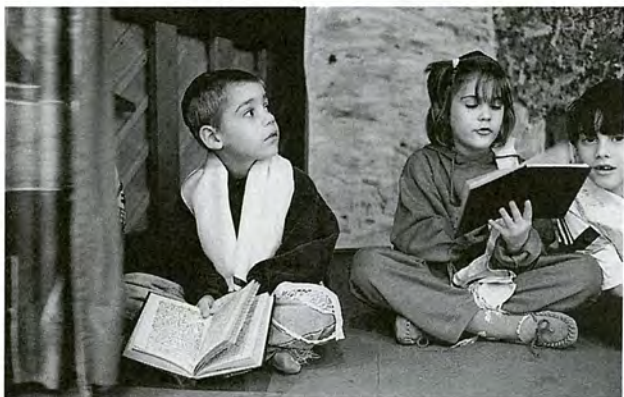
Jag tycker om traditioner. De ger en fin trygghet och kontinuitet i livet. Men jag tror inte på Gud. Nej, jag har aldrig känt någon sådan koppling. På något sätt lever jag nu. Det är nu man lever.

Mamma och hennes familj hamnade i koncentrationsläger. Man är nästa generation efter förintelsen. Det tror jag präglar oss alla på något vis. Det ger en slags existentiell otrygghet.

När jag växte upp levde jag på något sätt i två världar. Jag hade mina icke judiska kompisar. Vi tränade gymnastik och hade uppvisningar. Sen hade jag det judiska parallellt. Egentligen höll jag det väldigt mycket isär. När jag träffade nya människor tog det lång tid innan jag sa att jag var judinna.

Nu har det förändrats. Det judiska är en viktig del av mig som jag är glad för. Det är berikande att ha vuxit upp med två kulturer. Man kan liksom mer än bara det svenska.

Foto: Ana Skute.

Det är snudd på otroligt!

SYDSVENSKA DAGBLADET

DEN 2 SEPTEMBER 1995

AV LOTTE MÖLLER

Foto sidan 222, 226-227: Åke E:son Lindman.

FÖR NÅGON SOM KOMMER utifrån, från Boden eller Hamburg eller Århus till exempel, låter det kanske inte så värst märkvärdigt att ett museum i Lund fått en ny entré och en tillbyggnad med bland annat en ny hörsal.

Men för mig som lundabo - och säkerligen för många andra - är det som hänt på Kulturen närmast överväldigande. Och mycket glädjande, vill jag genast tillägga, med tanke på de stormar som rasat kring projektet. Intendent Margareta Alin och arkitekterna Månsson och Dahlbäck har all anledning att känna sig nöjda.

Allra mest betagande känns det nog att från den nya entréhallen gå vidare till trädgårdsrummet - tillbyggnadens botenplan - och blicka ut över området bakom Vita huset. Tidigare har det knappast imponerat genom sin gestaltning utan verkat lite tillfälligt hopkommet och oälskat. Men det nya perspektivet skapar en helhet. Plötsligt finns här ett fantastiskt uterum med den gula allmogehallen som sammanhållande fond. Den generösa gatustensbeläggningen mot passagen under Adelgatan bidrar till intrycket av omsorg om såväl besökare som estetiska detaljer.

Går man uppför trappan till andra våningen - fortfarande befinner vi oss i tillbyggnaden - bjuds man på ännu ett panorama. Genom ett stort fönster mot Adelgatan ser man *von oben* ut över Kulturens norra del med dess byggnader och lummiga grönska. Tillbyggnaden har skapat vyer över friluftsmuseet som har givit det ett enastående lyft. Saken blir inte sämre av att den före detta medeltidshallen, ritad av Klas Anshelm, befriats från sina anskrämliga montrar och åter fått öppen sikt genom glasväggen - och dessutom nyinvigs med en märkligt gripande utställning av textilaren Anna Karin Bylund.

Det finns mycket att vara tacksam för.

Inte minst handlar det om att ute och inne har blivit en integrerad helhet, vilket var på tiden. Förr var det ett företag

att över huvud taget krångla sig ut på området. Det lär ha funnits besökare som aldrig upptäckte att Kulturen har något mer än Vita huset att bjuda på. Risken att någon ska göra samma miss i framtiden är obefintlig.

Så mycket om vad förändringarna innebär med blicken riktad inifrån och ut. Från andra hållet är de inte lika dramatiskt förnyande. Att huvudentrén har flyttats känns som en ganska naturlig sak, fast måtte restaurangens krögare snarast ta bort några av de parasoller som skymmer den, även om värmen skulle råka återvända! Det skulle inte heller skada om utemöblerna fräschades upp och kom i estetisk nivå med den nya omgivningen, i vilken en bred, avgränsande granitmur ingår.

Har något förlorats exteriört genom entréflyttningen - somliga tycker ju det - har desto mera vunnits interiört. Man har fått en funktionell och välkomnande hall, en hjärtpunkt med lockande förgreningar åt alla håll. I och med att trappan tagits bort inne i Vita huset har nya ytor och rum tillkommit. På översta våningen har det gamla auditoriet blivit en integrerad del av utställningslokalerna, vilket känns som en av ombyggnadens stora förtjänster.

Vad gäller tillbyggnaden på Vita husets baksida har det befarats att den utifrån skulle bli alltför dominerande.

Planerna modifierades till följd av kritiken och om det färdiga resultatet kan konstateras att det på inget sätt skämmer omgivningarna. En typisk baksida, för att inte säga en skamvrå, har förvandlats till en hedersplats. Jag är inte säker på att jag gillar det utskjutande taket, lite för vikingaaktigt för min smak, men å andra sidan måste ett arkitektoniskt mischmasch - vilket Kulturen onekligen är - få lov att artikulera sig lite yvigt när där någon sällsynt gång byggs nytt. Tar man ett fri-luftsmuseum på blodigt allvar har man nog missat en del av vad saken gäller. Det är en dröm och fantasi lika mycket som verklighet.

Mest undrande ställer jag mig till det nya auditoriet. Det är

en flexibel och användbar lokal med vackert färgsatta textilier och säkert tiptop vad gäller ljus, ljud och annat tekniskt, även om detta undandrar sig min bedömningsförmåga. Men det känns som om rummet är i obalans, vilket ibland har att göra med åhörarplatsernas osymmetriska placering i förhållande till väggen och hörnfönstret mittemot. Symmetri är inget måste, men balans måste till för att en byggnad eller ett rum ska inge välbefinnande.

Det är möjligt att intrycket förändras när publik finns på plats och något pågår som ger auditoriet en naturlig tyngdpunkt. Jag är nyfiken! Och skulle jag även i fortsättningen känna mig som ombord på ett krängande skepp är det inte hela världen.

Det väsentliga är ju att en genomgripande förnyelse över huvud taget har kunnat äga rum på Kulturen. Det är uppmuntrande, med snudd på otroligt, att där har tänkts så stort och nytt, att så djärva idéer har kunnat finansieras och genomföras.

Lund har ju sedan lång tid tillbaka varit en tröghetens stad, där saker ältas i det oändliga, går i baklås eller floppar ur. Eller trivialiseras som kulturnatten. Sfinxernas triumfatoriska återkomst till universitetsbyggnaden och iordningställandet av busshållplatsen på Botulfsplatsen är det enda jag på rak arm kan komma på av glädjande offentliga händelser under 90-talet.

Därför är förnyelsen av Kulturen, som ännu inte är avslutad, något som går långt utöver en om- och tillbyggnad. Den vittnar om mod, vilja och handlingskraft. Om att saker trots allt går att förändra, bara rätt människor håller i trådarna. Det tror jag kan inspirera folk inte bara i Lund utan också vara ett hoppets budskap på andra håll - kanske ända borta i Boden, Hamburg och Århus.

Sammandrag av 1995 års räkenskaper.

Preliminär resultaträkning (tkr)

Intäkter	1994	1995
Medlemsavgifter	3.471	3.368
Inträdesavgifter	902	1.002
Försäljningsintäkter	1.059	652
Ersättning för tjänster	1.897	1.423
Gåvor, företag och enskilda	0	2
Bidrag från donationsfonder	1.266	974
Kulturens reservfond	584	588
Mecenat	122	176
Neutrala inkomster	242	68
Diverse inkomster	326	933
Hyror och arrenden	912	1.010
Vinst försäljning fastighet	0	270
<i>Genom föreningens egen verks ansk medel</i>	<i>10.781</i>	<i>10.466</i>
Anslag Statens Kulturråd	5.102	5.127
Landstingsanslag M	2.750	2.750
Landstingsanslag L	84	84
Landstingsanslag K	13	20
Landstingsanslag N	2	2
Lunds kommun	6.012	6.373
Övriga kommuner	51	53
<i>Summa anslag</i>	<i>14.014</i>	<i>14.409</i>
Projektbidrag	2.117	2.840
Lönebidrag AMS	3.601	3.106
<i>Summa bidrag</i>	<i>5.718</i>	<i>5.946</i>
Summa intäkter	30.513	30.821

Kostnader	1994	1995
Anläggningstillgångar	90	182
Inventarier	226	793
Material	318	264
Varor till försäljning	471	314
Personalkostnader	17.081	17.884
Hyra lokaler	750	900
Hyra maskiner och inventarier	44	192
Förbrukningsmaterial	187	262
Tryckning och kopiering	510	1.029
Reparation och underhåll	80	54
Diverse främmande tjänster	1.564	1.394
Telefon	436	428
Porto	792	844
Egna transportmedel	75	63
Frakter och transporter, resor	387	659
Representation	114	150
Reklam och PR	601	539
Försäkringar och bevakning	1.036	948
Förvaltningskostnader	39	35
ADB-kostnader	82	98
Administrativa kostnader	360	453
Fastighetskostnader	4.414	2.891
Summa kostnader	29.657	30.376
<i>Resultat före avskrivningar</i>	<i>+856</i>	<i>+445</i>
Avskrivningar maskiner inventarier	-187	-30
Avskrivningar byggnader	-120	-120
<i>Resultat efter avskrivningar</i>	<i>+549</i>	<i>+295</i>
Finansiella intäkter och kostnader		
Ränteintäkter	+159	+127
Räntekostnader	-613	-574
<i>Finansiella intäkter och kostnader</i>	<i>-454</i>	<i>-447</i>
Redovisat resultat	+95	-152

Balansräkning (tkr) 1995 12 31

Tillgångar	1994	1995
<i>Omsättningstillgångar</i>		
Likvida medel	2.526	7.396
Kundfordringar	259	346
Förutbetalda kostnader/uppplupna intäkter	953	599
Diverse kortfristiga fordringar	144	-182
Projekt	8.908	32.860
Varulager	120	120
<i>Summa omsättningstillgångar</i>	<i>12.910</i>	<i>41.139</i>
<i>Anläggningstillgångar</i>		
Långfristiga fordringar	4.601	4.603
Maskiner och inventarier	775	1.001
Samlingar och bibliotek	0	0
Fastigheter	5.807	5.737
<i>Summa anläggningstillgångar</i>	<i>11.183</i>	<i>11.341</i>
Summa tillgångar	24.093	52.480
Sulder och eget kapital		
<i>Kortfristiga skulder</i>		
Leverantörsskulder	2.985	2.473
Skatteskulder	42	-198
Uppplupna kostnader/förutbetalda intäkter	4.091	4.154
Personalens skatt och avdrag	359	374
Projekt	8.614	31.386
Diverse kortfristiga skulder	122	3.733
<i>Summa kortfristiga skulder</i>	<i>16.213</i>	<i>41.922</i>
<i>Långfristiga skulder</i>		
Avsatt till pensioner	995	995
Checkräkningskredit	500	600
Reverslån Vita Huset	0	3.100
Reverslån	5.086	4.716
Övriga långfristiga skulder	1.000	1.000
<i>Summa långfristiga skulder</i>	<i>7.581</i>	<i>10.411</i>
<i>Eget kapital</i>		
Balanserad vinst/förlust	+204	+299
Årets resultat	+95	-152
<i>Summa eget kapital</i>	<i>+299</i>	<i>+147</i>
Summa skulder och eget kapital	24.093	52.480

Museichef

M. Alin

Administrativ enhet

I. Beran, enhetschef

Ekonomi, budget

I. Beran

E. Laursén

B. Nilsson, 50%

E. Sjören, 50%

Chefssekretariat

H. Hansen

Försäljning, reception

I. Holmström, 50%

E. Lemaire

H. Rodman, 50%

E. Sjören, 50%

Medlemsregister

R-M. Tilly

Serviceenhet

L. Johansson, enhetschef

Byggnads- och underhållsdel

P. Persson, 50%, 1:e snickare

A. Carlsson

T. Karlsson

J. Persson

M. Persson

Servicepersonal

B. Anderberg

G. Andersson

K. Erlansson, 50%

E. Gustavsson

S. Hagman

S. Hörman

D. Johansson, 50%

E. Karlsson

U. Klausen, 50%

M. Kristic, 50%

A-G. Lundberg, 50%

M. Olsson

E. Olsson-Warngård, 50%

L. Wollin

B. Österberg, 50%

Program- och undervisningsenhet

L. Larsén, enhetschef

K. Ericsson, 56%

Å. Findhè, 60%

E. Klang Eriksson (tjl. 100%

1/1-20/8, 50% 21/8-31/12)

Marknadsföring,

medlemsvärvning

A. Dahlberg

Bokningar

L. Kristiansson, 75%

Stadshistorisk enhet

C. Wahlöö, enhetschef

M. Andrén

M. Cinthio

B. Erlandsson, 50%

B. Hjort

T. Nilsson

M. Sjögren, 50%

(tjl. 100% 19/8-31/12)

Kulturhistorisk enhet

N. Nilsson, enhetschef, 60%

E. Kjerström-Sjölin, 75%

(t.f. enhetschef utökn. 100%,

1/1-14/12,

enhetschef fr.o.m. 15/12)

R. Abrahamsson, 50%

E. L. Bjurman (tjl. 100% 1/1-30/6,

50% 1/7-31/12)

B. Bouassa

C-G Bryve

D. Enescu
G. Eriksson
 (tjl. 50% 16/10-31/12)
B. Hammar
A. Jansson
I. Juhlin-Kristiansson, 50%,
 (utökn. 60% 1/1-31/12)
B. Karlsson (tjl. 12/6-31/12)
E. Lillienberg-Olsson, 50%
 (utökn. 75% 18/9-24/11)
G-B Ljungdahl
L. Westrup

Medelantalet anställda kvinnor och män har under 1995 varit 31 resp 25.

Donatorer 1995

Ahlberg Sven, Osby
Ahlbom Magnus, Lund
Ahlqvist Hugo, Karlshamn
Ambolt Ingrid, Göteborg
Anderberg-Eskendahl Karin,
Staffanstorp
Andersson Knut, Karlskrona
Azzola Friedrich, Trebur,
Tyskland
Belfrage Esbjörn, Lund
Berner Olsson Maja, Stockholm
Bryve Carl Gösta, Lund
Böklin Per Erik, Flen
Carlsson Margit och Lennart,
Dalby
Danmarks Grafiske Museum,
Odense
Ericson Henry, Lund
Eriksson Gunilla, Lund
Eskendahl Vera, Staffanstorp
Frid Karin, Malmö
Hoffmann Witold E, Åby
Kalmberg Barbro, Nyköping
Karlsson Bengt, Lund
Klintberg Karin, Uppsala
Landberg Anna, Malmö
Lindström Märta, Lund
Löfkvist Lennart, Lund
Molin-Nilsson Klara,
Lund enligt testamente

Månsson Anna Kersti, Eslöv
Månsson Ann-Marie, Åstorp
Nej till EU-Lund, Lund
Nilsson Bertil, Båstad
Norén Catharina och Sverker,
Lund
Nya Arbetet AB, Malmö
Ohlsson Sven Håkan, Lund
Olsson Mona, Höganäs
Persson Gunnar, Lund
Piaget S A, Genève, Schweiz
Ramslätt Nils, Lund
Ranby Jan, Helsingborg
Rennit Marge, Tartu, Estland
Ryding Otto, Lund
Siegmond Wolf L, Gersfeld
Sjöberg Elna och Assar, Lund
Svensson Fale, Malmö
Söderling Sune, Löddeköpinge
Tengberg Karin, Lomma
Wahldin Tage, Malmö
Wahlöö Claes, Lund
Westrup Lars, Lund
Wetterberg Jesper, Lund
Widén Ågot, Kristianstad
Vinge Louise, Lund
Zidén Elsa Stina, Avesta
Åkesson Malte, Lund

